

T.C.
SİNOP ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

**ESKİ UYGUR TÜRKÇESİ ÖRNEĞİNDE EŞDİZİM (ALTUN
YARUK, MAYTRISİMİT, HUASTUANİFT, KUANŞI İM PUSAR)**

NEBAHAT TÜRKEŞ SUCU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

PROF. DR. ERTAN BESLİ

SİNOP - 2023

TEZ KABUL

Nebahat TÜRKEŞ SUCU tarafından hazırlanan “**ESKİ UYGUR TÜRKÇESİ ÖRNEĞİNDE EŞDİZİM (ALTUN YARUK, MAYTRISIMIT, HUASTUANIFT, KUANŞI IM PUSAR)**” başlıklı bu çalışma, **26.07.2023** tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından **YÜKSEK LİSANS tezi** olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Doç. Dr. Sevim Şermet
Sinop Üniversitesi / Fen Edebiyat Fakültesi

İmza

**Üye
(Danışman)**

Prof. Dr. Ertan Besli
Sinop Üniversitesi / Fen Edebiyat Fakültesi

İmza

Üye

Prof. Dr. Ceval Kaya
Ardahan Üniversitesi / İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi

İmza

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Fadime Dirik

.....

ETİK BEYANI

Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Nebahat TÜRKEŞ SUCU

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ESKİ UYGUR TÜRKÇESİ ÖRNEĞİNDE EŞDİZİM (ALTUN YARUK,
MAYTRISIMIT, HUASTUANIFT, KUANŞI IM PUSAR)**

NEBAHAT TÜRKEŞ SUCU

**SİNOP ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

DANIŞMAN: PROF. DR. ERTAN BESLİ

Eşdizimlilik, iki ya da daha fazla kelimenin sıklıkla bir araya gelerek oluşturduğu anlamlı sözcük birliktelikleridir. Bugünkü modern anlamı ile ilk defa 1957’de Firth tarafından kullanılan eşdizimlilik kavramı devamında Halliday ve Sinclair aracılığıyla geliştirilmiştir. Genel olarak sıklık temelli ve anlam temelli şeklinde kullanılan iki farklı yaklaşım mevcuttur. Sıklık temelli yaklaşımın savunucuları Firth, Halliday ve Sinclair iken anlam temelli yaklaşımın savunucuları Cowie, Howarth ve Mel’cuk’tur. Bu çalışmada Eski Uygur Türkçesine ilişkin metinlerden oluşturulmuş bir derlem yardımıyla eşdizimi belirlemeye yönelik ölçütler ve eşdizimlilik tasnifleri göz önünde bulundurularak *isim+ isim*, *isim+ fiil* ve *sıfat+ isim* formları ile gerçekleştirilen eşdizimli sözcükler incelenmiştir.

ANAHTAR KELİMELEER: Eşdizim; Sözcük Birlikteliği; Sıklık Temelli Yaklaşım; Anlam Temelli Yaklaşım; Eski Türkçe; Eski Uygur Türkçesi.

Ağustos 2023, 191 Sayfa

ABSTRACT

MSC THESIS

COLLOCATION IN THE EXAMPLE OF OLD UYGUR TURKISH (ALTUN YARUK, MAYTRISIMIT, HUASTUANIFT, KUANŞI IM PUSAR)

NEBAHAT TÜRKEŞ SUCU

SINOP UNIVERSITY INSTITUTE OF GRADUATE PROGRAMS

DEPARTMENT OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE

SUPERVISOR: PROFESSOR DOCTOR ERTAN BESLİ

Collocations are meaningful word combinations formed by two or more words often coming together. The concept of collocation, which was first used by Firth in 1957 in its modern sense, was developed by Halliday and Sinclair. There are two approaches, frequency-based and meaning-based. The representatives of the frequency-based approach are Firth, Halliday, and Sinclair, while the representatives of the meaning-based approach are, Howarth, and Mel'cuk. In this study, with the help of a corpus composed of Old Uyghur Turkish texts from the Old Turkish period, the criteria for determining collocations and collocation classifications were taken into consideration.

KEY WORDS: Collocation; Word Combinations; Frequency-based Approach; Meaning-based approach; Old Turkish; Uighur Turkish Language.

August 2023, 191 Page

TEŞEKKÜR

Eski Uygur Türkçesi Örneğinde Eşdizim (Altun Yaruk, Maytrısimit, Huastunift, Kuanşı İm Puser) adlı çalışmamda bana bilgileriyle yol gösteren, fikirlerini ve desteğini esirgemeyen, beni daima yüreklendiren, öğrencisi olmaktan gurur duyduğum Prof. Dr. Ertan BESLİ başta olmak üzere hayatım boyunca bana destek olan annem ve babama, çalışma sürecinde her zaman yanımda olan eşime teşekkürlerimi sunarım.

Nebahat TÜRKEŞ SUCU

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
TEZ KABUL.....	ii
ETİK BEYANI	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	ix
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Çalışmanın Adı.....	2
1.2. Araştırma Problemi.....	2
1.3. Çalışmanın Konusu.....	3
1.4. Çalışmanın Amacı.....	4
1.5. Çalışmanın Önemi	5
1.6. Çalışmada Kullanılan Yöntem Ve Sınırlılıklar	6
2. EŞDİZİM TEORİSİ.....	8
2.1. Eşdizimlilik (Collocation) Kısa Tarihçesi	8
2.1.1. Türkçe eşdizimlilik çalışmaları	9
2.1.2. Eşdizimlilik (collocation) kavramı	14
2.2. Eşdizimlilik (Collocation) - İstem (Valence)	16
2.3. Eşdizimlilik Ve Birliktelik Kullanımı	16
2.4. Sözlüksel Ve Dil Bilgisel Eşdizimlilik.....	17
2.5. Eşdizim Kalıpları	18
2.6. Eşdizimli Yapıların Temel Özellikleri	20
2.7. Eşdizimleri Belirlemeye Yönelik Yaklaşımlar	22
2.7.1. Sıklık temelli yaklaşım (Frequency- based).....	23
2.7.2. Anlam temelli yaklaşım (Significance oriented)	25
2.8. Eşdizimli Yapıları Belirleme Ölçütleri	27
2.8.1. Sözdizimsel / dilbilgisel biçimlenmişlik.....	27
2.8.2 Genelleşme.....	27

2.8.3. Anlamsal açıklık/ kapalılık.....	28
2.8.4. Değiştirilebilirlik/ yerine konabilirlik	28
2.8.5. Anlamsal birlik.....	29
2.8.6. Güdüleme.....	29
2.9. Diğer Sözcük Birliktelikleri Ve Eşdizim	30
2.9.1. Birleşik sözcük ve eşdizim	30
2.9.2. İkilemeler ve eşdizim	31
2.9.3. Serbest Birliktelik ve eşdizim	32
2.9.4. Deyimleşme ve eşdizim	33
3. UYGULAMA.....	41
3.1. İsim + İsim Birlikteliği İle Gerçekleşen Eşdizimler.....	41
3.2. İsim + Fiil Birlikteliği İle Gerçekleşen Eşdizimler.....	89
3.3. Sıfat + İsim Birlikteliği İle Gerçekleşen Eşdizimler	98
4. DEĞERLENDİRME.....	153
5. SONUÇ.....	169
KAYNAKLAR.....	172
EŞDİZİMLİ SÖZCÜKLER DİZİNİ	179
ÖZGEÇMİŞ.....	182

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Kısaltmalar

AY	: Altun Yaruk
H	: Huastuanift
KİP	: Kuanşı İm Puser (Ses İşiten İlah)
Maitr	: Maytrisimit
TDK	: Türk Dil Kurumu
TS	: Türkçe Sözlük
Vb.	: Ve benzeri
Vs.	: Vesaire

1. GİRİŞ

Dil, insanların duygularını, düşüncelerini bildirmek ve aktarmak için kullandığı bir araçtır. Bu bakımdan dil yazılan ve incelenen bir varlıktan ziyade konuşulan ve insanların uzlaşmasını sağlayan bir vasıta konumuna gelmiştir. Yani aslında insanoğlunun zihinsel sözlüğünde yer alan sözcük birimleri, dil sisteminin iki temel ilişkisi olan dizimsel (syntagmatic) ve dizisel (paradigmatic) seçme ekseninde dilbilgisi/ sözdizimi kuralları ve anlambilimsel sınırlılıklar çerçevesinde kullanılması ile ortaya çıkmıştır (Doğan, 2016a, s. 9).

Dil, genel olarak üç ana koldan ilerlemiştir. Bunlar; dilbilgisi, filoloji ve dilbilim olarak karşımıza çıkmaktadır. Dilbilgisi, doğruları ve yanlışları göstererek yanlışları düzeltme yoluna gider (Kıran, 1986, s. 44). Bu bakımdan dilbilgisi ve dil kullanıcısı arasında sıkı bir ilişki vardır. Ayrıca dilbilgisinin dilin gelecek nesillere doğru bir şekilde aktarılmasında da büyük bir rolü vardır.

Tam bağımsız bir şekilde karşımıza çıkmayan filoloji ise başka bilimlerin etkisi altında kalmıştır. Örneğin Demirci'nin de belirttiği gibi doğu dünyasında dil çalışmaları özellikle din bağlantılı olarak ortaya çıkmıştır. Bilginler dili dil çalışmaları için değil, ilahi metinleri daha iyi anlamak maksadıyla incelemişlerdir (Demirci, 2017, s. 19).

Çalışmalarını dili merkeze alarak yapan dilbilim (lengüistik) ise tüm dil araştırmalarının nihai ve en geniş halini oluşturmaktadır. Bu bakımdan dil, belirli sözdizimsel kurallar dâhilinde oluşan çeşitli sözcük birleşmelerinin (word combinations) ortaya çıkmasını sağlamıştır (Doğan, 2016a, s. 9). Dolayısıyla sözcüklerin sıklıkla bir arada kullanılmasının yanı sıra aynı cümlede başka sözcüklerle birliktelik kurabilir. Ayrıca bu sözcük birliktelikleri deyim, atasözü, dua, beddua gibi kavramların yanında daha esnek yapıda bazı sözcüklerle de bir arada kullanılabilir (Çetinkaya, 2009, s. 197). Özkan'ın da belirttiği gibi "bir sıra, düzen (hiyerarşi) ilişkisi kuracak olursak birliktelik kullanımı, eşdizimliliğin gerçekleşme öncüsüdür" (Özkan, 2010, s. 30). Kısacası eşdizimli yapılar, sözcük birleşmeleri ile gerçekleşmektedir. Bu bakımdan eşdizimlilik kavramının anlaşılması için öncelikle sözcük birleşmelerini çok iyi anlamak ve bilmek gerekmektedir.

1.1.Çalışmanın Adı

Eski Uygur Türkçesi Örneğinde Eşdizim (Altun Yaruk, Maytrisimit, Huastuanift, Kuanşi Im Puser)

1.2. Araştırma Problemi

Dillerde sınırlı kurallar ile sınırsız sayıda sözcükler üretilebilir. Üretici dil bilgisine göre insan dili, dizimsel kurallar tarafından yönlendirildiği için dilin konuşucuya neyi nasıl söyleteceği tahmin edilebilir (Demirci, 2017, s. 185). Bu bakımdan dilin en önemli özelliklerinden biri de yaratıcı olmasıdır. Bu yaratıcılık pek çok sözcük birlikteliğinin de oluşmasını sağlar. Çünkü insan konuşurken ve yazarken dilbilgisi kuralları çerçevesinde yeni sözcükler üretebilir.

Sözcük birliktelikleri ile oluşan eşdizimlilik basit bir kavram gibi gözüke de zor ve karışık bir mefhum olarak karşımıza çıkmaktadır. Son zamanlarda eşdizimlilik başlığı altında yapılan çalışmalar artmış ve ehemmiyet kazanmaya başlamıştır. Hemen hemen herkes tarafından farklı tanımlamalar ve sınıflandırmalar yapılmıştır. Bu doğrultuda iki farklı yaklaşım ortaya çıkmıştır. Birincisi J. R. Firth tarafından 1957’de ortaya atılan ve ardından Halliday ve Sinclair aracılığıyla devam ettirilen sıklık temelli yaklaşım, ikincisi ise Cowie, Howarth ve Mel’çuk tarafından kabul edilen anlam temelli yaklaşımdır.

Alanyazında eşdizimlerin ayırt edilmesi için kullanılan ölçütlerde fikir birliği olmamasından dolayı eşdizimliliğin tipolojik sınırları net olarak çizilememiştir. Bu durum da eşdizimliliğin genellikle deyimler, birleşik sözcükler, ikilemeler, kalıplaşmış sözcükler ve serbest birliktelikler gibi yapılarla karışmasına neden olmuştur.

Ayrıca İngilizce eşdizimli sözcüklere ilişkin geniş kapsamlı sözlük çalışmaları mevcut iken Türkçede sınırlı sayıda sözlük çalışması bulunmaktadır. Eşdizimli sözcükler diğer sözcük birliktelikleri ile karıştırıldığı için onları birbirlerinden ayırt etmek zaman alacaktır. Oysaki sadece eşdizimli sözcüklerden oluşan bir sözlük sayesinde hem zamandan tasarruf yapılabilir hem de daha sağlıklı çalışmalar ortaya çıkabilir.

Tarihi metinlere baktığımızda ise eşdizim çalışmaları henüz yeni başlamıştır. Bu zamana kadar genel olarak tarihi dönemlere ait metinler sıklık temelli yaklaşım uyarınca ele alınmış ve metinlerin anlamsal boyutları geri planda kalmıştır. Bir metnin tipolojisini ele alırken sadece yapısı ile yani yüzeysel olarak incelemek beraberinde bazı eksiklikleri de doğuracaktır. Söz konusu metin aynı zamanda anlambilimsel olarak ele alındığında daha

bütüncül bir çalışma ortaya çıkacaktır. Bu durum aynı zamanda tarihi metinler ile ilk defa karşılaşan öğrencilere okuma ve anlama bakımından kolaylık sağlayacaktır. Yine bu noktada öğrencilerin sözcük seçimlerini doğru gerçekleştirebilmeleri için dilbilgisel ve anlamsal olarak birbiri ile uyumlu sözcükleri bir araya getirebilmesi gerekmektedir. Yani bir bakıma dil öğrencisinin eşdizim sözlüğü ne kadar zengin ise metnin doğruluk oranı da o kadar yüksek olacaktır.

1.3. Çalışmanın Konusu

Dilde herhangi bir sözcük “seçme” ve “birleştirme” ilkelerine dayanarak cümle içerisinde anlam izin verdiği sürece başka bir sözcükle birlikte kullanılabilir. Bu birliktelikler, sıklıkla bir araya geliyor ve anlamlı bir farklılaşma gerçekleştiriyorsa bu yapılara eşdizimli yapılar denilebilir (Özkan, 2011, s. 95). Dolayısıyla dilbilimde önemli bir mefhum haline gelen eşdizimlilik, bir kelimenin geçtiği tüm dillerde bulunan önemli bir dilsel olgu olmasının yanı sıra bağlama bağlı ve rastgele olmayan diğer belirli kelimelerin ortaya çıkmasına neden olur (Al-Thubaity ve Baazeem, 2017, s. 21).

Söz varlığı içerisinde eşdizimin büyük bir yeri vardır. Her dilin söz varlığı tek ve çok sözcüklü ifadelerden meydana gelir. Eşdizimli sözcükler de dillerde bulunan çok sözcüklü ifadeler arasında yer almaktadır (Ayabakan İpek, 2019, s. 13). Fakat bu sözcükler keyfi olarak bir araya gelmezler. Aksan, sözcük ve anlamı açıklarken göstergeden yola çıkarak önce göndergesel ve yan anlamları daha sonra ise kişide uyandırdıkları anlamı göz önünde bulundurarak sözcüğe dayalı bir anlam oluşabileceğini ifade etmiştir. Sözcüğe dayalı anlamı, “dilde birer ‘gösterge’ niteliğiyle yer alan, insanın dünya bilgisine dayalı birtakım belirleyicileri bulunan sözcüklerin belli bir bağlam ve belli bir konu içinde ilettikleri kavram” (Aksan, 2020, s. 58- 61) olarak tanımlamıştır. Yani insanlar, iletişim esnasında belirli ölçütleri esas alarak ve yine belirli sözcükleri seçip birleştirerek sözcük birlikteliklerini oluşturmaktadır. Bu sözcük birliktelikleri bazen eşdizimli bazen de başka sözcük birliktelikleri (ikilemeler, deyimler, kalıplaşmış sözcükler, serbest birliktelikler vs.) olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tarihi metinlere baktığımızda deyimler, atasözleri, ikilemeler, birleşik sözcükler ve serbest birlikteliklerin yanı sıra eşdizimli sözcükler de dikkat çekmektedir. Ayrıca tarihi metinler içerisinde çok fazla dil, din ve kültür gibi unsurları barındırdığı için tarihi metinleri okuyan kişi bunlar hakkında da bilgi sahibi olmalıdır. Yani her şeyden önce yapı ve anlam bakımından metinlere hâkim olmak gerekmektedir. Bu bakımdan hem

sözcük birliktelikleri hem de eşdizim üzerinde durulması gereken önemli bir konudur. Bu çalışmanın konusunu ise anlambilimsel yaklaşım uyarınca Eski Uygur Türkçesi örneklerinde (Altun Yaruk, Maytrısimit, Huastuanıft Kuanşı Im Puser) yer alan eşdizimli sözcükler oluşturmaktadır.

1.4. Çalışmanın Amacı

Sözcük birliktelikleri, “anlatıma zenginlik katan, akıcılığı ve anlaşılmayı kolaylaştıran, bu yönleriyle iletişimde etkin rol oynayan dilsel birimler” olarak tanımlanabilir (Eken, 2015, s. 12). Sözcük birliktelikleri her zaman rastgele kullanılmazlar. Bazen bazı sözcükler sıklıkla kullanılarak diğer sözcük birlikteliklerine karşı ayrıcalıklı konumda olurlar. Dilbilimde bir sözcüğün farklı bir sözcük ile sıklıkla bir arada kullanılması ve diğer sözcük birlikteliklerine göre ayrıcalıklı olması eşdizimli yapıların ortaya çıkmasını sağlar (Doğan, 2015, s. 70). Dolayısıyla eşdizimliliğin kesin bir biçimde anlaşılması için sözcük birliktelikleri arasında bir ayırım yapmak gerekir (Wood, 1981, s. 87)

Bu çalışmada öncelikle eşdizimsel örüntüleri diğer sözcük birlikteliklerinden ayırmak ve Eski Uygur Türkçesi örneklerinde yer alan eşdizimli sözcükleri tespit etmek amaçlanmıştır. Böylelikle eşdizim kavramı tarihi metinler üzerinde ele alınarak ulaşılabilecek bulgular ile devamında yapılacak olan eşdizim çalışmalarına katkı sağlamak hedeflenmiştir. Bu bağlamda Eski Uygur Türkçesi metinlerindeki (Altun Yaruk, Maytrısimit, Huastuanıft Kuanşı Im Puser) birlikteliklerden yola çıkarak eşdizimliliğin yeri ve önemi vurgulanmaya çalışılacaktır. Ayrıca tarihi metin araştırmalarında anlambilimsel incelemelerin eksikliği göz önünde bulundurularak anlambilimsel çalışmaların gerekliliği ve önemi belirlenmeye çalışılacaktır.

Son olarak Eski Uygur Türkçesi eserlerinde kullanılan eşdizimsel örüntüleri diğer sözcük birlikteliklerinden ayırarak metinlerin eğitim- öğretim ortamında daha kolay okunması ve anlaşılması hedeflenmiştir. Özellikle eşdizimli sözcükler, öğrencilerin eski dönemlere ait metinleri okurken karşılaştıkları zorluk karşısında okuma ve anlama açısından büyük kolaylık sağlayacaktır. Fakat eşdizimi doğru bir şekilde kullanmak gerekir. Nitekim eşdizimli sözcükler yanlış bir şekilde kullanıldığında metnin anlaşılmasını da zorlaştıracaktır.

1.5. Çalışmanın Önemi

Eşdizimli sözcükler hem yazılı dilde hem de sözlü dilde akıcılık sağlamaktadır. Bu durum dilin işlenmesi bakımından gerekli gücü azaltarak alıcının metni bütüncül bir şekilde algılayabilmesini sağlar (Nesselhauf, 2005, s. 2). Yani dil kullanıcısı bir sözcüğü tek başına kullandığında zihin bu sözcüğü temel anlamı ile yansıtırken aynı kelime farklı sözcüklerle kullanıldığında sözcüğün anlam aralığı genişler (Önder, 2014, s. 5). Böylelikle söz varlığı ile ilgili çalışmalarda eşdizim ve bütüncül yaklaşım hem zamandan tasarruf yapılmasını sağlar hem de zihinsel çabayı azaltmaya yardımcı olur.

Tarihi metinlere baktığımızda pek çok eşdizimli sözcük birliktelikleri mevcuttur. Öncelikle tarihi bir metni anlayabilmek için o metnin dilini iyi bilmek gerekir. Fakat tarihi dönemlerin dilbilgisine hâkim olmak, metni iyi anlamak ve aktarmak bakımından yeterli değildir. Metni daha hızlı ve doğru bir şekilde anlayabilmek için o dönemin söz varlığını da çok iyi bilmek gerekir. Bu söz varlığının içerisinde de mevcut olan deyimler ve eşdizimler gibi sözcük birliktelikleri önemli bir mefhum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Doğan'a göre eşdizimlilik, sözlüksel bir yapı ve gramere sahip olan sözcük birleşmelerinden oluşmaktadır (Doğan, 2019, s. 117). Eşdizimli sözcükler belli dilbilgisel ve anlamsal kurallarla bir araya getirilir. Dolayısıyla sözcüklerin kendine has grameri yani sözlüksel yapıları da vardır. Bu durum eşdizimliliğin, söz varlığının gelişiminde önemli bir kavram olduğunu göstermektedir.

Eşdizimler, her ne kadar nedensiz ve genellikle anlamsal olarak açık olmasalar da yazım ve konuşma alanında önemli bir mefhum olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla eşdizimlerin belirlenmesi doğal dil işleme ve üretme, makineli çeviri, anlam belirsizliğinin ortadan kaldırılması, sözcük türü bulma ve bilgi çıkarma bakımından önemli bir konuyu teşkil etmektedir (Metin ve Karaoğlu, 2016, s. 254).

Eşdizimlilik, sözcüklerin aynı bağlamda kullanılmalarından yola çıkarak birbiri ile ilişkili olan sözcüklerin ortaya çıkmasını sağlar. Ayrıca sözcükler ile cümleler arasında bağdaşıklık yaratır ve metnin daha kolay bir şekilde anlamlandırılmasında büyük bir etkiye sahiptir. (Adalar, 2000, s. 65). Yani Farrokh'un da belirttiği gibi eşdizimlilik, sadece bir kelimenin anlamını bilmeyi gerektirmez; aynı zamanda kelimelerin ilişki içerisinde olduğu diğer kelimeleri de bilmeyi gerektirir (Farrokh, 2012, s. 56).

İkinci dil öğreniminde ciddi bir öneme sahip olan eşdizimlilik, dil öğrencisinin dil hatalarından kaçınmasına ve öğrendiği bilgileri daha belirgin bir biçimde anlatmasına

yardımcı olur. Eşdizimli sözcükler, ikinci dil öğrencilerinin yeni kavramlarla karşılaşmasını ve kelime hazinelerinin gelişmesine olanak sağlar.

Evert'e göre eşdizimli sözcüklerin, anlamsal veya sözdizimsel özellikleri bakımından bileşenleri tam olarak tahmin edilmesi zordur. Bu yüzden eşdizimli sözcüklerin özel bir sözlükte listelenmesi gerekir (Evert, 2004, s. 17). Kısacası eşdizimlilik hem sözlükçülükte, hem dil öğreniminde, hem eğitim- öğretimde, hem de söz varlığına hâkim olma konusunda büyük bir öneme sahiptir.

1.6. Çalışmada Kullanılan Yöntem Ve Sınırlılıklar

Bilgisayarlı derlemelerin kullanılması ve dilbilimsel yöntemlere olan ilginin artması ile eşdizim kavramı ilgi odağı haline gelmiştir. Evert'e göre bu tür derlem temelli çalışmaları mümkün kılmak ve verimli olması için eşdizimlilik kavramının sadece tanımlanması değil aynı zamanda işlevsel duruma getirilmesi gerekir (Evert, 2014, s. 49).

Eşdizimlilik kavramı bugüne kadar hemen hemen her araştırmacı tarafından farklı amaç ve yöntemler dâhilinde ele alınmış ve eşdizimliliğin çalışma alanı genişlemiştir. Bu yüzden dilsel birimlerin birbiri ile ilişkisi sonucu ortaya çıkan eşdizim kavramı, terminolojik çeşitliğin çok olduğu bir kavramdır (Kurtoglu, 2016, s. 40). Eşdizim incelemelerinde nicel yaklaşım ve nitel yaklaşım kullanılmaktadır. Nicel yöntem, eşdizimi oluşturan sözcük öbeklerinin belli bir mesafede, sıklıkla ve fark edilebilir anlamda birlikte kullanılması gerektiğini kabul ederken; nitel yöntem, birlikte kullanılan eşdizimli sözcüklerin sadece istatistiksel verilerle açıklanamayacağını ve anlamsal temellere de dayandırılarak kullanılması gerektiğini kabul eder (Yaylagül Üstünel, 2019, s. 1741). Kısacası eşdizim kavramını doğru bir şekilde değerlendirebilmek için öncelikle hangi şekilde ortaya çıktığını ve nasıl kullanıldığını tespit etmek gerekir.

Çalışmanın derlemine elde etmek için sözcüklerin sıklıklarından ziyade anlamlarını göz önünde bulundurarak anlam temelli yaklaşım ile belli ölçütler esas alınarak eşdizimli sözcükler tespit edilecektir. Yine çalışmamızda Saussure'ün muhteşem ikililerinden olan ve dilin hali hazırdaki durumuyla ilgilenen eşzamanlı yöntem benimsenmiştir.

Bu çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde; araştırmanın adı, araştırma problemi, araştırmanın konusu, araştırmanın amacı, araştırmanın önemi ve araştırmada kullanılan yöntem sınırlılıklar yer almaktadır. İkinci bölüm olan eşdizim teorisi bölümünü; eşdizimlilik kavramı ve tarihçesi, Türkçede eşdizimlilik çalışmaları,

eşdizimlilik tanımları, eşdizimlilik- istem ilişkisi, eşdizimlilik ve birliktelik kullanımı, sözlüksel ve dilbilgisel eşdizimlilik, eşdizim kalıpları, eşdizimli yapıların temel özellikleri, eşdizimliliği belirlemeye yönelik yaklaşımlar, eşdizimli yapıları belirleme ölçütleri ve diğer sözcük birliktelikleri ve eşdizim oluşturmaktadır. Üçüncü bölümde, uygulama başlığı adı altında Eski Uygur Türkçesi örneklerinde geçen eşdizimli sözcükler tespit edilmiştir. Dördüncü bölümde tespit edilen eşdizimli sözcükler değerlendirilmiştir. Beşinci bölüm olan sonuç bölümünde ise metinlerde saptanan eşdizim örneklerinden yola çıkılarak anlam temelli yaklaşımın sıklık temelli yaklaşıma göre tarihi metinleri okuma ve anlama da daha faydalı olacağı kanısına varılmıştır.

Bu çalışmada Eski Uygur Türkçesine ait Altun Yaruk (III, IV, V, VI, VII, VIII, X), Maytrısimit, Huastuanift ve Kuanşı İm Puser adlı metinler taranmıştır. Çalışmanın derlemine sözlüksel ve dilbilgisel kalıplardan isim+ isim, isim+ fiil ve sıfat+ isim sözcük birlikteliklerinden oluşan eşdizim örnekleri oluşturmaktadır. Diğer eşdizim kalıpları ve tasniflerine eşdizim teorisi bölümünde yer verilecektir.

2. EŞDİZİM TEORİSİ

2.1. Eşdizimlilik (Collocation) Kısa Tarihçesi

İngilizce karşılığı collocation olan eşdizimliliğin kökeni, Latince collacore “düzenlemek” anlamına gelen fiilden gelir (Martyńska, 2004, s. 2). Eşdizimlilik kavramı, belli sözcüklerin bir arada kullanıldığı, yaygın olarak paylaşılan bir sezgiye dayanmasına rağmen dilbilimsel araştırmalarda en tartışmalı kavramlardan biridir. Her şeyden önce eşdizimler gözlenebilir gerçeklerdir, yani birincil verilerdir (Evert, 2007, s. 2- 7).

Eşdizim ilk defa 1957 tarihinde Harris tarafından “sözcüklerin dizimine ilişkin çizgisel oluşum (constellation) özelliği biçiminde kullanılmıştır” (Eken, 2016, s. 30). Bugünkü modern anlamı ile ise ilk defa İngiliz dilbilimci Firth tarafından kullanılmış ve eşdizimlilikleri “sözcüklerin genellikle birlikte kullanımı, sözcüklerin sıklıkla birlikte kullanımı, sözcüklerin sıklıkla birlikte kullanımı, ardışık sözcük dizimi, karşılıklı gerektirme” şeklinde tanımlamıştır. Firth, 1968’de yayımladığı bir yazısında ise eşdizimlilikte ardışık olma ölçütünü gerekli görmediğini belirtmiştir (Doğan, 2016; Firth, (1968)’ten.

Halliday, Firth’in teorisini daha da geliştirmiş ve takım görüşünü ortaya atmıştır (Pilten, 2008, s. 25). Halliday, bu teoriden yola çıkarak eşdizimi “bir sözcüğün birlikte olabileceği diğer sözcüklerle kurduğu dizimsel birlikler ya da doğrusal birliktelik ilişkisi içindeki gruplar” olarak tanımlamıştır (Eken, 2016, s. 30). Hoey, 1991’de eşdizimi “sözlüksel bir parçacığın metinsel bağlamında diğer parçacıklarla rastlantısal orandan çok daha fazla birlikte kullanılma ilişkisi” olarak tanımlamıştır. Pilten’e göre Hoey’in yapmış olduğu bu tanım eşdizimin “istatistiksel” tanımı olarak değerlendirilebilir (2008, s. 25). Yani Hoey’e göre eşdizimli sözcükler, rastlantısal olmaktan ziyade daha çok birlikte kullanılan yapılardır.

Kjellmer, 1994’te eşdizimi “sıklıkla birlikte kullanılan öğeler” olarak tanımlamış ve eşdizimleri deyimlerin bir alt grubu olarak ele almıştır (Çetinkaya, 2009, s. 198). Sinclair ise 1991’de eşdizimliliği “kısa bir aralık içerisinde iki veya daha fazla sözcüğün bir arada kullanılması” şeklinde tanımlamıştır (Seratan, 2011, s. 17).

2.1.1. Türkçe eşdizimlilik çalışmaları

Türkiye’de Türkçe üzerine eşdizimlilik çalışmaları özellikle 2000’li yıllarda artış göstermeye başlamıştır. Tarihî alanlardaki çalışmalar ise tezler, kitaplar ve makaleler gibi çalışma alanlarında daha yeni yeni başlamaktadır.

Türkiye’de eşdizimlilik ile ilgili ilk çalışmalar Yağcıoğlu ile başlamıştır. Yağcıoğlu, 1999’da “*Gazete Köşe Yazılarında Eşdizimsel Örüntüleme ve İdeoloji*” adlı çalışmasında eşdizimliliğin metinsel düzlemde ve metinsel tutarlılığı sağlamadaki önemini araştırmıştır. Daha sonra Yağcıoğlu, 2002a’da “*Metinsel Bağdaşıklık Saptanmasında Eşdizimin İşlevi. Türkçede Bilgi Yapısı ve Bilimsel Metinler*” ve 2002b’de “*Sosyoloji Metinlerinde Konu Sürekliliğinin Eşdizimsel Örüntü Açısından İncelenmesi: Edim bilimsel Bir Yaklaşım. Türkçede Bilgi Yapısı Ve Bilimsel Metinler*” başlıklı çalışmalar yapmıştır.

Taşıgüzel, 2004’de “*İlköğretim Türkçe Ders Kitaplarında Öğretici Nitelikteki Metinlerdeki Eşdizimsel Örüntülemelerin Görünümü*” başlıklı çalışmasında Türkçe ders kitaplarından faydalanarak burada geçen sözcükleri metin dilbilim çerçevesinde değerlendirmiştir.

Adalar, 2005’de “*Arapça ve Türkçe Ders Kitaplarındaki “Yardımlaşma” ve “Arkadaşlık” Konulu Metinlerin Karşılaştırılması: Bir Eşdizimsel Örüntüleme Çözümlemesi Örneği*” adlı yapmış olduğu çalışmasında Arap ülkelerinden Lübnan, Libya, Ürdün ve Suriye ilkokullarında kullanılan ders kitaplarını eşdizimsel yöntem ile karşılaştırmıştır. Böylece hem Arap ülkeleri hem de bu ülkeler ile Türkiye arasındaki ortak ve farklı yönleri belirleyip değerlendirmelerde bulunmuştur.

Avcı, 2006’da “*Yazma Çalışmaları İle Desteklenen Eş Örüntüleme (Collocations) Öğretiminin Öğrencilerin Kelime Edinimine Etkileri*” başlıklı yüksek lisans tezinde orta düzey öncesi İngilizce seviyesine sahip olan 19 öğrenci üzerinden eşdizimli sözcükleri öğretmeye yönelik bir çalışma gerçekleştirmiştir.

Soyer, 2006’da “*Arapça- Türkçe Çevirilerde Sözcük ve Kalıplaşmış İfadeler Düzeyinde Eşdizimlilik Sorunları ve Çözüm Önerileri*” başlıklı yüksek lisans tezinde Arapça çeviri çalışmalarında sözcüklerin nasıl bir araya geldiklerini ve çeviri sırasında çıkan sorunlara çözüm bulmaya çalışmıştır.

Pilten, 2008’de “*Eşdizimlilik Özellikleri Bakımından Türk Dilinde “Temiz” Sözcükleri*” başlıklı çalışmada arığ sözcüğü örneğinde uygunluk analizi metodunu kullanarak Türk dilinde temiz sözcüklerinde eşdizimin gelişimini araştırmıştır. 2011’de, “*Orhon Yazıtlarında Seçmesel ve Eşdizimsel Sınırlamalar*” adlı çalışmada sözcüklerin sahip oldukları sınırlamaları seçmesel ve eşdizimsel sınırlamalar olmak üzere iki başlık altında inceleyerek Orhon yazıtlarında konuşurun kullandığı sözcüklerin seçmesel ve eşdizim sınırlamalara hâkim olduğunu ve aynı zamanda seçmesel sınırlamaların sözdizimine etki ettiğini değerlendirmiştir. Daha sonra 2013’de ise “*Türk Dilinde İstirap Söz Bilgisi Bir Eş Anlamlılık İncelemesi*” başlıklı bir çalışma gerçekleştirmiştir.

Çetinkaya, 2009’da “*Eşdizimli Sözcükler*” ve 2010’da “*Eşdizimli Sözlükler ve Türkçenin Eşdizim Sözlüğü*” başlıklı çalışmaları ile Türkçenin eşdizim sözlüğünün hazırlanması gerektiğini ve önemini belirterek tek tek bütün lehçelerin eşdizimli sözlüklerinin hazırlanması gerektiğini vurgulamıştır.

Dedeoğlu ve Şen, 2010’da “*İngilizce- Arapça- Türkçe Eşdizim*” adlı kitabında ekonomi, politika, tıp gibi konularda kullanılan bazı eşdizimli sözcüklerin nasıl kullanıldıklarını ve Türkçe karşılıklarını ele alan bir çalışma hazırlamıştır.

Özkan, 2010’da “*Türkçenin Öğretiminde Sıfatların Eşdizim Sözlüğü- Yöntem ve Uygulama*” başlıklı çalışmada Türkçe sözlükte yer alan sıfatların eşdizim sözlüğünün oluşturulmasında nasıl bir yöntem ve uygulama kullanıldığını ele alarak ana dil ve yabancı dil öğretiminde eşdizim kavramının sıfatlar açısından ne anlamda gösterildiğini ele almıştır. Özkan, 2011’de “*Türkiye Türkçesinde Belirteçlerin Füllerle Birlikte Kullanılması ve Eşdizimlilikleri- Derlem Tabanlı Bir Uygulama*” adlı çalışmada Türkçe’nin söz varlığının belirteç temelli ve derlem tabanlı bir görünümünü ortaya koyan bir çalışma yapmıştır. Özkan, 2013’de “*Türkiye Türkçesinin Eşdizim Sözlüğü*” adlı çalışması ile Genel Türkçe sözlükte kullanılan ad, eylem, zarf ve sıfatların birbiri arasında kurdukları ilişkiyi derlem tabanlı bir uygulama ile incelemiştir. Daha sonra yine aynı tarihte, “*Yöntem ve Uygulama Açısından Türkiye Türkçesi Söz Varlığının Derlem Tabanlı Sözlüğü*” başlıklı çalışması ile sözlükbilim üzerinde durarak yöntem ve modern derlemi tanıtmış ve bir örnek uygulama ile deneyimlenen yöntemin sonuçlarını ortaya koymuştur. Özkan, 2019’da “*Türkiye Türkçesinde Adlarla Önadların Birliktelik Kullanımı ve Eşdizim Sözlüğü*” hazırlamıştır. 2020’ de ise bu çalışmanın veri tabanını kullanarak daha geniş bir perspektif ile “*Türkiye Türkçesinde Önadlarla Adların Birliktelik Kullanımı ve Eşdizim Sözlüğü*” başlığı altında derlem tabanlı bir uygulama ortaya koymuştur.

Torun, 2011’de “*Dede Korkut Hikâyelerinde Barınma İle İlgili Sözler ve Bu Sözlerin Birliktelik Kullanımları Üzerine*” başlıklı çalışmasında Dede Korkut Hikâyelerindeki barınma ile ilgili söz varlığını tespit ederek bu sözleri metin bağlamı içerisinde birliktelik kullanımına göre değerlendirmiştir.

Ördem, 2013’de “*Yabancılar Türkçe Öğretiminde Leksikal Yaklaşım: Bir Eşdizimlilik Çalışması Modeli*” başlıklı çalışmasında yabancılar Türkçe öğretimi konusunda temel eşdizimlilik ilkesini kullanarak sözcük kullanımının daha kolay hatırlanabileceğini konu edinmiştir.

Mert, 2013’de “*İlköğretim 6. 7. Ve 8. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alan Öykü Metinlerindeki Değerlerin Eşdizimli Sözlükler Bağlamında İncelenmesi*” başlıklı çalışmasında öykü metinlerindeki eşdizimsel örüntüleri evrensel ve ulusal değerler başlıkları altında incelemiştir.

Nişancı, 2014’de “*Factors Influencing Turkish EFL Learners*” Collocation Production (“*Türkçe EFL Öğrencilerini Etkileyen Faktörler*” Eşdizimlilik Üretimi) başlıklı yüksek lisans tezinde 11. Sınıf öğrencileri üzerinde fiil+ nesne sözcük birlikteliklerinden oluşan eşdizimlilik incelemesi yapmıştır.

Çıkrıkçı ve Arıca- Akkök, 2014’de “*Yazınsal Metinlerde Boyut Sıfatlarının Eşdizimsel Görünümleri*” başlıklı çalışmasında 1247 örnek arasından sayıca en fazla küçük (339) ve büyük (352) sıfatların yönelik nitelemeler olduğunu belirtmişlerdir.

Çelik, 2014’de “*Fürüzan’ın Öyküleri ya da Kadınların Tarafı- Bir eşdizimsel Çözümleme Örneği*” başlıklı bir çalışma yapmıştır.

Eşdizim alanında çok önemli çalışmaları olan Doğan, 2014’de “*Bir Kültür Unsuru Olarak Eşdizimsel Yapılar*” başlıklı çalışmasında Türkçede gönül, kalp ve yürek sözcükleri ele alarak fiil ile kurulan eşdizimli yapılarda bu kavramlarla ilgili dilsel toplumun ortak şuurunu yansıtan bazı kültürel değişmeceli yapılar olduğunu belirtmiştir. 2015’de “*Türkçe Sözlükte Fiilisel Eşdizimlilik*” adlı çalışmasında fiilisel eşdizimli yapıları genellikle deyim ve birleşik fiil içinde değerlendirmiştir. 2016a’da, “*Türkiye Türkçesinde Fiillerin Eşdizimleri*” adlı kitabında fiillerin eşdizimlerini anlam temelli eşdizimlilik yaklaşımına göre ele alarak değiştirim ve özelleşmiş anlam olmak üzere iki temel ölçüye göre belirlemiştir. 2016b’de, “*Türkçe Sözlükte Sıfatların Eşdizimlilik Bilgisi*” başlıklı çalışmasında TS’de eşdizimsel farkındalığın olmadığını ve açık eşdizimlerin sözlükte yer almasının bir anlamının olmadığını, sözlükçünün serbest birleşmelerden ziyade sınırlı

eşdizimleri betimlemesi gerektiğini ele almıştır. 2016c’de, *Türkçe Öğrenci Sözlüklerinde Eşdizimlilik Bilgisi*” Türkçe öğrenci sözlüklerinde eşdizimsel yapıların pek önemsenmediğini ve deyim, kalıp söz ve birleşik fiil gibi sözcük birleşmeleri ile karıştırıldığını ve bu yapıların ayrıştırılarak TS’nin işlevlerine ve türüne göre betimlenmesi gerektiğini ifade etmiştir. 2019a’da, “*Türkçede Dilbilgisel Eşdizimlilik*” başlıklı çalışmasında derlem çıkışlı bir inceleme yaparak Türkçede sözcük ve dilbilgisi arasında yakın bir ilişkinin olduğunu belirtmiştir. 2019b’de, “*Yabancılar Türkçe Öğretiminde Eşdizimsel Farkındalık ve Öğrencilerin Eşdizim Yeterlikleri*” başlıklı çalışmasında Türkçe ders kitaplarında eşdizimliliğe gereken önemin verilmesi gerektiğini ele almıştır. 2019c’de, “*Yabancılar Türkçe Öğretimi Ders Kitaplarında Kalıplaşmış Dil Birimlerinin Yeri ve Önemi*” başlıklı çalışması ile kalıplaşmış dil birimlerinin söz varlığının önemli bir kısmını oluşturduğunu dile getirmiştir. 2020’de yapmış olduğu *Türkçede Sözcük ve Dilbilgisi İlişkisi: Dilbilgisel Eşdizimlilik Kalıpları*” başlıklı çalışmasında ise fiillerin hangi dilbilgisel kalıplar ile oluştuğunu ve sıklıkla hangi işlevlerde kullanıldığını anlamsal ve işlevsel olarak ele almıştır.

Eken, 2015’de “*Anlatı Metinlerinde Sözcük Birliktelikleri: Türkçe Üzerine Eğitim-Öğretim Ortamları Hedefli Gözlemler*” başlıklı doktora tezinde Türk dilinin eşdizimlilik tipolojisini ele alarak sözcük birliktelikleri ve eşdizimsel örüntülerin eğitim- öğretim ortamında uygulanabilmesini hedefleyen bir çalışma yapmıştır. Bu çalışmasından üreterek 2016’da “*Eşdizimlerin Saptanmasına ve Betimlenmesine Yönelik Kuram ve Yaklaşımlar*” başlıklı çalışmayı yaparak eşdizimlerin belirlenmesine ve betimlenmesine dair araştırmaların hem nicel hem de nitel olarak artması gerektiğini ve çalışmalardan elde edilen sözcük birlikteliklerinin de kaynak kitaplarda ve sözcüklerde olması gerektiğini vurgulamıştır.

Alsarray, 2015’de “*Türkçe Ulusal Der Lemi’nde Yüksek Sıklıkta Kullanılan Adların Eşdizimlilikleri*” başlıklı yüksek lisans tezinde “an, ay, gün, gece, saat, yıl” gibi sözcükleri sıklık temelli yaklaşım uyarınca eşdizimlerini incelemiştir.

Aksu Kurtoglu, 2016’da “*Öğretim Düzleminde Bütünleyici Bir Yaklaşım Savunusuyla Eşdizimliliğe Kuramsal Bir Bakış*” başlıklı çalışmasında uzlaşimsal ve anlamlı eşdizimlere ulaşmanın yolunun eşdizimliliğe bütüncül bir şekilde yaklaşmak ile mümkün olabileceğini belirtmiştir.

Metin- Karaoğlu, 2016'da “*Türkiye Türkçesinde Eşdizimlerin İstatistiksel Yöntemlerle Belirlenmesi*” başlıklı çalışmada Türkçe bir derlem üzerinde eşdizimlerin otomatik olarak belirlenmesi için gözlenme sıklığı, noktasal karşılıklı bilgi sayısı ve hipotez testleri uygulanmış ve bunlardan noktasal karşılıklı bilgi sayısının diğerlerine göre daha başarılı olduğu kanısına varılmıştır.

Kumanlı, 2016'da “*Türkçe Sözlükte Eşdizimleri Gösterilişi*” adlı çalışmada 2005 yılında eşdizimli sözcüklerin Türkçe sözlüğe girdiğini örnekler vererek göstermiş ve Türkçede eşdizimlilik sözlüğünün hazırlanması gerektiğini belirterek eşdizimliliğin Türkçe öğretimi ve dil araştırmalarında büyük bir önem taşıdığını vurgulamıştır.

Sert, 2017'de “*Türkçe Eşdizimlilik Çalışmalarında Terminoloji Sorunu*” başlığı adı altında terminoloji sorununu gidermek için tüm kavram ve terimleri içine alan bir “Derlem Dilbilim Terimleri Sözlüğü” nün hazırlanması gerektiğini dile getirmiştir.

Yazıcı Ersoy, 2018'de “*Orhun Yazıtlarında Eşdizimlilik*” başlıklı çalışması ile eşdizim örneklerinden yola çıkarak Türkçenin eşdizim sözlüğünün Orhun Döneminin oluşturduğu kanaatine varmıştır.

Ağca, 2018'de “*Tarihî Türk Dili Alanlarında “Gülmek” Fiili ve Eşdizimleri*” çalışması ile gülmek fiilinin eşdizimlerini belirlemeye çalışmıştır. 2019'da “*Tarihi Metinlerin Anlaşılması ve Aktarımında Eşdizimlilik Bilgisinin Önemi*” başlıklı çalışması ile Eski Uygur Türkçesinde geçen “köpüle arklı “düşünme organı”, ayanca köpüle gibi örnekler vererek eşdizim bilgisine sahip olabilmek için metnin kültürel arka planına da hâkim okunması gerektiği savunmuştur. 2020a'da “*Eski Türkçe Metinlerde Sıfatların Eşdizimliliği*” başlıklı çalışmada Orhun Türkçesi, Eski Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesine ait bazı metinlerde yalnızca sıfat+ isim, isim+ sıfat ve zarf+ sıfat birlikteliklerinden oluşan eşdizimli yapıları tespit etmiştir. Daha sonra bu çalışmasından yola çıkarak yine 2020b'de “*Deyimsel Sözcük Birlikteliklerinin Sınıflandırılması ve Bir Eşdizimlilik Kategorisi: Deyimsel Eşdizimlilik*” adlı bir çalışma yaparak deyimsele sözcük birlikteliklerini kuramsal yaklaşım ile sınıflandırdığı eşdizim çalışmaları vardır.

Kırmızı, 2018'de *Garibnâme'de İnsan Vücutuyla İlgili Adların Eşdizimlilikleri ve Kavramlaştırma- yüz, beñiz, rûy, surat Örneği*” başlıklı doktora tezinde Garibnâme'deki organ adlarından olan yüz, beñiz, rûy, surat örnekleri tespit etmiş ve eşdizimlilik açısından bu organ adlarını inceleyerek şekil ve anlam bakımından değerlendirmiştir.

Yaylagül Üstünel, 2019’da “*Kutadgu Bilig’deki Bazı Yakın- Eşanlamlı Sözcükler ve Eşdizimlileri*” başlıklı çalışma yapmıştır. Kutadgu Bilig’de yer alan ét, tüz, anar, könit- “düzenlemek”, közsüz karagu “kör”, kılavuz, yolçı “kılavuz, yol gösteren kişi”, karanıku, tünerik “karanlık, zulmet”, sinamış (kişi), başında keçürmiş (kişi), yaşmış (kişi) sözcükleri yakın- eş anlamlılık ve eşdizimlilik açısından ele almıştır.

Çalışkan, 2019’da “*Yüklem Konumundaki Sıfatlar ve Fiilimsi Tamlayıcıları Arasındaki Eşdizimlilik İlişkileri*” başlıklı çalışmada sıklık temelli yaklaşım tekniğini kullanarak tamlayıcı- sıfat ilişkisini eşdizimlilik çerçevesinde ele almış ve sadece tamlayıcılar üzerinde durarak fiilimsi+ sıfat eşdizimliliklerini incelemiştir.

Cuci, 2020’de “*Maytrisimit Eşdizim Sözlüğü*” başlıklı yüksek lisans tezinde sıklık temelli yaklaşımı kullanarak Maytrisimit metninde geçen eşdizimli yapıları incelemiştir.

Sel, 2020’de “*Runik Harfli Metinlerde Eşdizimlilik*” başlıklı doktora tezinde Türkçenin en eski metinlerinden olan Runik harfli Türkçe metinleri bir derlem yardımıyla deyim bilimsel yaklaşım ile incelemiştir.

Karadağ, 2020’de “*Yabancılar Türkçe Öğretiminde Eşdizimlilik: Bir Model Önerisi*” başlıklı çalışmada yabancılar Türkçe öğretmek amacıyla kullanılan bir ders kitabındaki 45 kelimeyi gelişigüzel seçerek eşdizimliliğe odaklanmış ve dil teorileri çerçevesinde öğretim için bir model sunmuştur.

Emlik, 2021 yılında “*Kutadgu Bilig’deki Fiillerin Eşdizim Sözlüğü*” başlıklı yüksek lisans tezinde anlam temelli yaklaşımı esas alarak fiiller ile gerçekleştirilen eşdizimli sözlük hazırlamıştır.

Akyol, 2022 yılında “*Altun Yaruk’taki Fiillerin Eşdizim Sözlüğü*” başlıklı yüksek lisans tezinde anlam temelli ve sıklık temelli yaklaşımı benimseyerek fiillerle kurulan eşdizimli sözcükleri tespit etmiştir.

Türkçe üzerine eşdizimlilik çalışmaları yeterli olmamakla birlikte tarihi ve çağdaş dönemlere ait çalışmalar da yeterli düzeyde değildir. Bu açıdan hem eş zamanlı hem de art zamanlı olarak eşdizim çalışmaları yapılmalıdır.

2.1.2. Eşdizimlilik (collocation) kavramı

Alan yazınında eşdizimlilik (collocation) kavramı için pek çok tanım yapılmıştır. Bu bakımdan eşdizimliliğin herkes tarafından kabul edilen bir tanımı olmamakla birlikte eşdizimliliğin tanımı dilbilimciler arasında farklı şekillerde ele alınmıştır.

Eşdizimliliği (collocation), “iki ya da daha çok sayıda dil biriminin genellikle aynı dizimlerde yer alması” olarak tanımlayan Vardar, eşdizimliliğin sözlükbilime dağılımsal formların uygulanması sonucunda ortaya çıktığını ve sözcüklerin anlam yönünün dizim içi kullanımları ile ilgili bir durum olduğu görüşüne bağlamıştır (Vardar, 2002, s. 94- 95). İmer vd. eşdizimliliği “iki ya da daha fazla sayıda birimin aynı dizimde bulunması” (İmer vd. 2011, s. 121) şeklinde tanımlar. “Eşdizimlilik en genel ifadesiyle birden fazla kelime arasında belli bir uzaklıkta ve belli bir istatistiksel değerde ortaya çıkan, önceden kestirilemeyen birlikteliklerdir” (Çalışkan, 2019, s. 77). İstemsel eşdizimlilik üzerine çalışma yapan Hirik’e göre “deyimler gibi kalıplaşma göstermeyen ancak bir araya gelmeleri veya bir arada bulunmaları bakımından alışkanlık gösteren biçimbirim birlikteliğine eşdizimlilik (collocation) denmektedir” (Hirik, 2017, s. 720).

Eşdizimlerin keyfi bir kullanım olmadığını belirten Doğan, “önceden üretilmiş kullanıma hazır ve gelenekselleşmiş, keyfi kullanımı olan, nedensiz, uzlaşımsal, psikolojik olarak da dikkat çekici, önemli dil birimleri” olarak tanımını yapmıştır (Doğan, 2016a, s. 18). Birliktelik kullanımını, eşdizimliliğin öncülü olarak gören Özkan’a göre ise eğer birliktelik kullanımları sıklığa dayalı olarak ortaya çıkıyorsa sonucunda da anlamlı sözcük birliktelikleri oluşuyorsa bu yapılara eşdizim denilir (Özkan, 2010, s. 29- 30).

Adalar, eşdizimliliği “aynı bağlamda kullanılmalarından dolayı birbiriyle ilişkilendirilen sözcüklerin ortaya çıktığı bağlantılar” olarak tanımlar ve eşdizimliliğin cümleler ve sözcükler arasında bağdaşıklık sağladığını belirterek sözcüklerin ve cümlelerin bir metin olarak değerlendirilebileceğini vurgular (Adalar, 2000, s. 65).

Poulsen, ise eşdizimi bir tür birlikte oluşum olarak görmüş ve şu şekilde tanımlamıştır:

- a)Sözcük öğelerinin, bir metinde veya bir metin bütününde bir arada bulunma eğilimi, sözdizimsel bir kalıp.
- b)Sözdizimsel bir modelde sözdizimsel öğelerin birlikte ortaya çıkması ve sadece genel seçimli sınırlandırılmış kısıtlamalar (serbest/ açık kombinasyon)
- c)Sözcük öğelerinin genel olarak sınırlı olmayan sözdizimsel bir modelde bir arada bulunma eğilimi, seçim kısıtlamaları ve bir öge üzerindeki kullanım kısıtlamaları (sınırlı eşdizim).
- d)Sözcüksel öğelerin beklenmedik ve yaratıcı bir şekilde ortaya çıkması.

e)Sözlü bir ögenin, bir edat veya dilbilgisi yapısı ile birlikte oluşma eğilimi, mastar veya tümce ‘sözcüksel eşdizimin’ yerine ‘dilbilgisel eşdizim’ olarak anılması (Poulsen, 2005, s. 14).

Bütün bu tanımlardan yola çıkarak eşdizim, iki ya da daha fazla kelimenin sıklıkla bir araya gelerek oluşturduğu anlamlı yapılar olarak tanımlanabilir. Yani bir araya gelen bu sözcükler arasında sıklığın yanı sıra belli bir anlamsal birlik de olmalıdır.

2.2. Eşdizimlilik (Collocation) - İstem (Valence)

Doğan’a göre “istem kimi sözlüksel unsurların, özellikle fiillerin katılanlar (participants) adı da verilen zorunlu ve seçimli tamlayıcılardan belirli sayıda ve türde gerek duyduğu veya istediği doğal kapasitesi olarak tanımlanabilir” (Doğan, 2016d, s. 253). Bu bakımdan istem kavramı cümlede sözdizimsel ve anlambilimsel açıdan belirleyici bir faktördür.

Lewis, eşdizimsel yapıların da seçimli öğelerle oluştuğunu belirtmiştir (Lewis, 1997, s. 25). Yani eşdizimlilik çalışmaları da anlamsal birliktelik ve bağlamsal kullanımlar ile ilgilenmektedir. Bunun yanı sıra eşdizimlilikte seçim sınırlılığı, eşdizimsel sınırlılık ve anlamsal kalıplaşma vardır. Örneğin; *içmek* eylemi *kahve/ çay/ süt/ su/ çorba* vs. gibi sözcüklerle birlikte kullanılır. Yani eşdizimli yapılarda sözcükler birbiri ile yer değiştirebilir. Fakat hangi sözcük ile yer değişikliği yapabileceği dilbilgisi kuralları çerçevesinde ve sözcüklerin anlamları göz önünde bulundurularak gerçekleştirilir.

Dolayısıyla hem istem hem de eşdizimlilik seçimli yani sınırlı öğelerle oluşmaktadır. Her ikisi de birlikte kullanıldığı sözcüklere bazı seçme sınırlılıkları koymaktadır. Bu yüzden istem ve eşdizimlilik arasında seçim sınırlılıklarının olmasından dolayı bir ilişki vardır.

2.3. Eşdizimlilik Ve Birliktelik Kullanımı

Birliktelik kullanımı, eşdizimlilik çalışmalarında karşımıza çıkan bir kavram olmasının yanı sıra genellikle eşdizim ile karıştırıldığı görülmektedir. Bu karışıklığın giderilebilmesi için eşdizimlilik ve birliktelik kullanımı arasında bir ayırım yapılmalıdır. Doğan bu bağlamda sıklık temelli eşdizimlilik ile anlam temelli eşdizimlilik yaklaşımlarından hareketle eşdizimlilik ve birliktelik kullanımı arasında bir ayırım yapılabileceğini ifade etmiştir (Doğan, 2016a, s. 26).

Evert eşdizimlerin belirlenmesinde sıklığı ön plana alan yaklaşımı birliktelik kullanımı (co- occurrence), aralarında dilbilgisel yaklaşımı ön plana alan yaklaşımı ise eşdizimlilik

(collocation) olarak ele almıştır (Evert, 2004, s. 17). Birliktelik kullanımını eşdizimliliğin gerçekleşme öncülü olarak gören Özkan, söz konusu olan terimi “dilde anlam gerektirdiği sürece herhangi bir dil birimi başka bir dil birimiyle bir araya gelebilmesi ve birlikte kullanılabilmesi” şeklinde tanımlar. Yani dizimsel (sentagma) olarak gerçekleşecek ilk olgu birliktelik kullanımıdır. Diğer yandan bu birliktelik kullanımları, anlamlı ve sıklığa dayalı olarak gerçekleşiyorsa bu sözcük birlikteliklerinin eşdizimli bir yapı olduğunu gösterir (Özkan, 2011, s. 26).

2.4. Sözlüksel Ve Dil Bilgisel Eşdizimlilik

Dilbilgisel ve sözlüksel eşdizimlilik üzerine çalışma yapan ve sözcük ve dil bilgisi arasında ilişki olduğunu söyleyen Doğan, sözlüksel eşdizimliliği, “iki ya da daha fazla sözcüğün sıklık kullanımına bağlı olarak dil bilgisi ve anlamsal sınırlılık olmamasına karşın keyfi kullanım normlarının oluştuğu, unsurlarının birbirini kısıtladığı ve birbirini gerektirdiği sözcük birleşmeleri” olarak tanımlar ve şu örnekleri verir; (*söze/ lafa + karışmak*, *söze + lafa / *bulaşmak*, **konuya*, **konuşmaya*, **sohbete + karışmak*) (Doğan, 2019, s. 536).

Dilbilgisel eşdizimlilik ise Firth tarafından 1968’de “sözdizimsel yapıda iki dilbilgisel kategorinin karşılıklı ilişkisi” olarak tanımlanır. Firth dilbilgisel eşdizimliliğin çoğu zaman sözlüksel eşdizimin bir parçası olarak kabul eder. Türkçede dilbilgisel eşdizimliliğin genellikle ad+ eylem (ad+ durum eki+ eylem, yan cümle+ eylem), ilgeç+ eylem, ad+ ad, ad+ sıfat, ilgeç+ sıfat, ad+ ilgeç, yan cümle + ad ve ad+ *belirteç* birliktelikleri ile gerçekleştiğini belirtir (Doğan, 2019; Firth (1968)’ten).

Benson vd. “*The BBI Combinatory Dictionary of English (İngilizcenin Birleşimsel Sözlüğü)*” başlıklı çalışmasında eşdizimliliğin dilbilgisel eşdizimlilik (grammatical collocations) ve sözlüksel eşdizimlilik (lexical collocations) şeklinde iki ayrı türünün olduğu belirtmiştir. Dilbilgisel eşdizimlerin isim, sıfat ve fiillerin edatlarla veyahut mastar ve yancümle gibi yapıların oluşturduğu kabul edilirken sözlüksel eşdizimlerin dilbilgisel eşdizimlerde olduğu gibi ilgeç, eylemlilik veya yan cümle içermediği ileri sürülmüş ve sözlüksel eşdizimlerin isim, sıfat, fiil ve zarflardan oluştuğu savunulmuştur. Benson, 1986 yılında yapmış olduğu çalışmasında “fiil+ isim/ zamir/ edat öbeği, fiil+ isim, sıfat+ isim, isim+ fiil, isim+ (of)+ isim, zarf+ sıfat, fiil+ zarf” ölçütleri ile gerçekleşen birliktelikleri sözlüksel eşdizimlilik olarak değerlendirirken “isim+ edat, isim+to, isim+ that cümlesi, edat+ isim, sıfat+edat, sıfat+ to, sıfat+ that cümlesi” ölçütleri ile gerçekleşen

birliktelikleri ise dilbilgisel eşdizimlik çerçevesinde ele almıştır (Ayabakan İpek, 2019; Benson (1986)'dan).

Ayabakan, Benson' un dilbilgisel ve sözlüksel eşdizimlilik tasnifini Türkçe veya farklı bir dilde incelenirken o dilin yapısal ve anlamsal niteliklerinin dikkate alınması gerektiğini belirtmiştir (Ayabakan İpek, 2019, s.18).

Doğan, Benson' un ileri sürdüğü İngilizce dilbilgisel eşdizimlerin sekiz farklı türü olması görüşüne binaen Türkçede genellikle adların adlara, adların eylemlere, sıfatların adlara belli başlı ilgeç ve hal ekleri ile bağlanması sonucu ortaya çıkan yapılara karşılık geldiğini söyler. Doğan, Türkçede isimlere özellikle fiillere belirli bir hal eki bağlanamayacağından dolayı sözlüksel ve dilbilgisel eşdizimlilik arasında net bir ayrım yapılamayacağını dile getirir (Doğan 2016, s. 29: 30).

Kısacası dilbilimde ve eşdizimlilik çalışmalarında ciddi bir önem taşıyan sözcüksel ve dilbilgisel eşdizimlilik bütüncül bir şekilde ele alınarak eşdizimliliği oluşturan sözcük birliktelikleri bu çerçevede değerlendirilmelidir. Nitekim eşdizimli sözcük birliktelikleri, sadece keyfi olarak kullanıldığında veya sadece anlamsal bir sınırlamaya tabi tutulduğunda sözcük birlikteliklerini hatırlamak ve öğrenmek zor olacaktır. Bu yüzden geri planda kalan dilbilgisel eşdizimlilik, sözlüksel eşdizimliliğin bir parçası olarak kabul edilmelidir.

2.5. Eşdizim Kalıpları

Bir eşdizimsel yapı dilbilgisel açıdan ele alındığında farklı sözdizimsel yapılarda karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan eşdizimler söz konusu olduğunda farklı eşdizim kalıpları gündeme gelmektedir.

Özkan, eşdizimliliğin birbirine bağlı olan öğelerin dizgede oluşturduğu ve değişime açık olmayan bir dizim ile gerçekleştiğini belirtmiştir. Bu bağlamda eşdizimliliği dilbilgisel sözcük birliktelikleri çerçevesinde değerlendirmiştir:

- 1)Zarf+ eylem (*acı acı + gülmek*)
- 2)Sıfat+ isim (*derin + uyku*)
- 3)Niteleyici söz+ isim (*bir + güzel*)
- 4)Eylem+ isim (*çıkmaz + sokak*)
- 5)Eylem+ eylem (*yakıp + yıkmak*)

6)İsim+ edat (*senin + gibi*) (Özkan, 2010, s. 55).

Doğan, eşdizimlerin Türkçede tıpkı Hint- Avrupa dillerinde olduğu gibi dillerde var olan çeşitliliğe bağlı olarak çeşitli dilbilgisel yapılarda kullanıldığını ifade ederek Türkçe açısından eşdizimlerin genellikle şu sözdizimsel kalıplarda gerçekleştiğini ileri sürmüştür:

1.ad (=tümleç) + eylem (*karar ver-*, *cinayet işle-*, *ders ver-*, *ders al-*, *ruh çağır-*)

2.ad (= özne) + eylem (*yağmur yağ-*, *çığ düş-*)

3.sıfat + ad (*keskin bakış*, *şiddetli tartışma*, *soğuk tavır*, *ılımlı tavır*)

4.belirteç + eylem (*sıcak davran-*, *soğuk davran-*, *ineden inceye araştır-*, *ağır yürü-*)

5.belirteç + sıfat (*oldukça zor*, *çok şiddetli*) (Doğan, 2016, s. 27- 28).

Hausman, 1989 tarihinde Hint Avrupa dillerini göz önünde bulundurarak eşdizimliliğin ad+ sıfat, ad+ eylem, eylem+ ad, eylem+ belirteç, sıfat+ belirteç, ad+ (ilgeç)+ ad gibi iki kelimenin birleşmesi oluşmuş yapılar olduğunu ileri sürmüştür (Seratan, 2011; Hausman (1989)'dan). Yani eşdizimler, iki sözcüksel ögenin birleşiminde sadece iki ögenin birleşimine izin verirken aynı zamanda sözlüksel bir kelimeye ve bir edata da izin verebilir (Benson, 1997, s. xxx).

Hill, sözlüksel ve dilbilgisel eşdizimleri birlikte sınıflandırmış ve eşdizimlilik kavramının; sıfat + ad, ad + ad, eylem+ sıfat+ ad, eylem+ belirteç, belirteç + eylem, belirteç+ sıfat ve eylem+ edat+ ad şeklinde yedi ayrı kalıptan oluştuğunu belirtmiştir (Ayabakan İpek, 2019; Hill (2000)'den).

Lewis, 2000 yılında yapmış olduğu çalışmada eşdizimleri; sıfat+ isim, eylem+ isim, isim+ isim, eylem+ sıfat+ isim, birleşik isim, çift isim, üç isim, isim + eylem, eylem+ belirteç, belirteç+ sıfat, söylem işaretleyici, çok kelimeli edat öbeği, fiil öbeği, sıfat+ edat, sabit küme, tamamlanmamış sabit küme, sabit ifade, yarı sabit ifade, atasözünün bir bölümü ve alıntının bir bölümü olmak üzere yirmi alt kategoriye ayırmıştır (Lewis, 2000, s. 133- 134).

Doğan, isim + isim yapısında olan eşdizim kalıplarını tartışmalı bir mevzu olduğunu ifade ederek bu yapıların Türkçede olduğu gibi başka dillerde de birleşik sözcük olarak kabul edildiğini ileri sürmüştür. Ayrıca bu tür eşdizim kalıplarının sözlükselleşme açısından daha özenli bir şekilde değerlendirilerek birleşik sözcüklerden ayırt edilmesi gerektiğini ifade etmiştir (Doğan, 2016a, s. 28).

Bu tasniflerden anlaşılacağı gibi eşdizimlilik hem tanımı hem de tasnifi ile dilbilimciler açısından farklı şekillerde ele alınmıştır. Mevcut olan tüm dillerin kendine has bir yapısı bulunmaktadır. Bu yüzden diller arasında farklılıklar olduğu için dillerin yapısal özellikleri de dikkate alınarak eşdizimli yapılar tespit edilmelidir.

2.6. Eşdizimli Yapıların Temel Özellikleri

Eşdizimli yapıları diğer yapılardan ayıran bazı özellikler olmakla birlikte bu özelliklerle ilgili pek çok farklı görüş de mevcuttur.

Smadja, eşdizimli yapıların bilişimsel dilbilim ile ilgili olduğunu belirterek bu yapıların özelliklerini şu şekilde sıralamıştır.

1.Eşdizimli yapılar anlambilimsel (semantik) ve sözdizimsel (sentaks) gibi çeşitlenmelerden ziyade isteğe bağlıdır.

2.Eşdizimli yapılar, alan bağımlı bir yapıya sahip olup kendi alanlarına özgüdür.

3.Eşdizimli yapılar belli kalıplar içerisinde tekrar tekrar gerçekleştirilmektedir.

4.Eşdizimli yapılar bağdaşık sözcüksel kümelerden oluşmaktadır. Yani bir sözcüğün varlığı eşdizimi olduğu diğer sözcükleri de anımsatmaktadır (Smadja, 1993, s. 146- 147).

Kısacası Smadja eşdizimli yapıların isteğe bağlı olarak ortaya çıktığını, eşdizimli yapıların alan bağımlı olduğunu (örneğin; *etimolojik sözlük* eşdizimini anlamlandırabilmek için öncelikle etimolojinin kaynağı olan filoloji hakkında bilgi sahibi olmak gibi), sıklıkla bir araya gelen yapılar olduğunu ve eşdizimi oluşturan sözcüklerin aralarında ilişki olduğunu belirterek aslında eşdizimin tanımını yapmıştır.

Tutin'in 2009 yılında yapmış olduğu çalışmaya göre, eşdizimli sözcükler iki kelimenin birleşmesinden ziyade üç ya da daha fazla kelimenin birleşimi ile de meydana gelmektedir. Yani Tutin'e göre ikili eşdizimlerin yanı sıra üçlü eşdizimler de bulunmaktadır. Örneğin İngilizcede *fall in love* kelimelerinde *in love* birleşimi *love* sözcüğü için eşdizimlilik oluşturmaktadır (Ayabakan İpek, 2019; Tutin (2009)'den). Firth, Halliday, Sinclair ve Williams'in yapmış olduğu eşdizim tanımlarını yeterli bulmayarak eşdizimliliğin iki kelime arasında anlamsal ve sözdizimsel olarak ele alınmasını gerektiğini ileri sürmüştür. Fakat Tutin' in bu görüşü sadece İngilizce için geçerli olabileceğini belirten Ayabakan İpek, eşdizimliliklerin genel özellikleri şu şekilde sıralamıştır:

1.Nedensiz Olmak: Eşdizimi oluşturan sözcük birlikteliklerinin, anlamdaş ya da yakın anlamlı herhangi bir sözcük ile yer değiştirememesinin bir nedeni olmamakla birlikte eşdizimli sözcükler yer değiştirdiğinde sözcüksel birleşme gerçekleşmektedir.

2.Dile Özgü Olmak: Eşdizimliler anlamsal (semantik), sözlüksel (lexical) ve dilsel (lengüistik) özellikleri yansıtmaları bakımından dile özgüdürler.

3.Bağlamdan Çıkarılabilirlik: Eşdizimliler anlam bağımlı oldukları için bağlamdan çıkarılabilirler.

4.Teknik Dilde Ortak Olma: Eşdizimliler genellikle benzer bağlamlarda meydana geldikleri için sıklıkla birlikte kullanılan sözcük birliktelikleridir (Ayabakan, 2019, s. 29-30).

Lewis'e göre ise eşdizimlileri genel özellikleri şunlardır:

1.Eşdizimler sıklıkla bir arada bulunan yapılardır. Bu bakımdan eşdizimler rastlantısal olmayıp alışılmamış bağdaştırmalardan ya da bir defaya mahsus kullanımlardan bu yönü ile ayrı tutulmaktadır.

2.Eşdizimli yapılar genellikle birlikte kullanılan sözcüksel ifadelerden oluşmaktadır.

3.Eşdizimler genellikle konusal olarak değil dilbilimsel olarak kullanılır.

4.Eşdizimli yapılar seçimsel öğelerle birlikte kullanılır (Lewis, 1997, s. 25).

Doğan, Van Der Meer (1998)'in görüşlerinden hareket ederek eşdizimlerin genel özelliklerini şu şekilde sıralamıştır:

1. İki veya daha fazla sözlüksel birleşimden meydana gelir.

2.Genellikle tekrarlara dayalı olarak sıklıkla bir arada kullanılırlar.

3.Bir şeyi başka bir şeyle anlatmak için veya benzetme amaçlı yapılar olarak kullanılmazlar. Yani değişmeceli değildirler.

4.Toplumsal anlaşma ile birlikte yerleşik mefhumları karşılamak için konuşurların tümünün sahip olduğu birlikteliklerdir.

5.Eşdizimler genellikle önceden üretilmiş olup kullanıma hazır bir şekilde karşımıza çıkar.

6.Eşdizimler, gramatikal açıdan güçlü olmasının yanı sıra bileşenleri arasında niteleyici (modifier) ve nitelenen (modified) açısından ilişki vardır.

7.Eşdizimler genellikle bileşenlerini kendileri seçer ve niteleyici sözcüğün anlamı nitelenen sözcüğün anlamını içermesinin yanı sıra tersi de olabilir.

8.Eşdizimler bir cümlenin tamamını oluşturmakla birlikte genellikle büyük dilsel oluşumların bir parçası olarak kullanılırlar.

9.Eşdizimlilik, Saussure'ün muhteşem ikilileri olarak kabul edilen dil ve söz ayrımı (langue/ parole) bakımından özgün ve kendine has özellikleri olması yönünden dile (parole) ilişkin toplumsal niteliklere sahip sözcük birliktelikleridir (Doğan 2016, s. 18-19).

Kumanlı ise Bauer ve Doğan'ın da tanımlarına yer vererek eşdizimli yapıların özelliklerini ve gerçekleşme koşullarını şu şekilde sıralamıştır:

1.Eşdizimli yapılar, iki ya da daha fazla sözcük ile bir araya gelerek farklı anlamlar meydana getirir (Bauer, 1983).

2.Eşdizimli sözcük birliktelikleri sıklıkla bir arada kullanılır ve bu durum onları imtiyazlı hale getirir.

3. Eşdizimliliği oluşturan sözcükler tutarlı ve anlambilimsel olarak birleştirilir.

4.Sıklıkla bir arada kullanılan sözcükler zaman içerisinde eşdizimsel sınırlılıkların oluşmasına yol açar (Doğan, 2016a, s. 269).

5. Deyimlerin bir dilden diğerine çevirisi zor olduğu gibi eşdizimli yapılarda da aynı durum söz konusudur.

6. Eşdizimi oluşturan sözcükler eş anlamlıları veya başka öğelerle yer değiştirildiğinde birlikteliği meydana getiren sözcüklerin anlamı yok olur.

7. Eşdizimli yapılar serbest sözcük birliktelikleri ve deyimlerin ortasında bir yerdedir (Kumanlı, 2016: 198).

2.7. Eşdizimleri Belirlemeye Yönelik Yaklaşımlar

Eşdizimlilik kavramı birbirinden farklı bakış açıları ile farklı biçimlerde ele alınmış ve sınıflandırılmıştır. Hori, eşdizimlilik ile ilgili çalışmaları ilgili çalışmaları kronolojik olarak 3 döneme ayırmıştır:

1.Eşdizimliliğin kuramsal olarak derinleştiği ve eşdizimlilik ile ilgili çeşitli konuların ve meselelerin tartışıldığı 1960'lı yıllar

2.Eşdizim çalışmalarının tavsiye edildiği ve geçici yaklaşımların ortaya atıldığı 1970’li yıllar

3.Eşdizim çalışmalarının neticelerinin gerçekleşmeye başladığı 1980’li yıllar ve sonrası (Hori, 2004, s. 3).

Genellikle araştırmalarda iki ayrı bakış açısı ile kullanılan bu yaklaşımlardan birincisi, J. R. Firth’in 1957 yılında yapmış olduğu çalışmaya kadar götürülen sıklık temelli yaklaşım ya da istatistik temelli yaklaşımdır. Adından anlaşılacağı üzere bu yaklaşıma göre eşdizimlileri, sıklıkla bir araya gelen sözcük birliktelikleri oluşturmaktadır. Bu yaklaşım daha sonra Halliday ve Sinclair daha da geliştirmişlerdir. İkincisi ise anlam temelli yaklaşım ya da öbeksel yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre eşdizimliler anlamsal olarak belirli bir oranda sabitlik gösteren sözcük birliktelikleridir. Daha sonra bu yaklaşımı A. P. Cowie, I. Mel’çuk ve F. J. Hausmann benimsemiş ve devam ettirmişlerdir.

2.7.1. Sıklık temelli yaklaşım (Frequency- based)

Sıklık temelli yaklaşım “sözcüklerin genellikle birlikte kullanımı, sözcüklerin sıklıkla birlikte kullanımı, ardışık sözcük dizimi, karşılıklı gerektirme” olarak tanımlayan İngiliz dilbilimci Firth’e kadar dayanmaktadır. Firth daha sonraki bir çalışmasında ise bir kelimenin eşdizimliliğinin yalnızca bitişiklik ya da aynı dizimde yer almak gibi bir durumda olmadığını ve eşdizimliliğin “karşılıklı birbirini gerektirme” gibi bir ilişki içinde olduğunu belirtmiştir. Firth’ in bu ifadelerinden eşdizimlilik için ardışık olma ölçütünü gerekli görmediği anlaşılmaktadır (Doğan, 2016; Firth (1968)’ten). Yani bu yaklaşıma göre bir kelimenin anlamı birlikte meydana gelen diğer kelimeler tarafından belirlenmektedir (Martynska, 2004, s. 2) Daha sonra Halliday ve Sinclair Firth’ ün teorisini geliştirmişlerdir.

Halliday, sözcüklerin eşdizimliliklerine yeni bir bakış açısı getirerek “takım” görüşünü ileri sürmüştür. Bu görüşe göre eşdizimliliği “birlikte bulunan sözlüksel parçacıklar arasındaki doğrusal bir birlikte bulunma ilişkisi” olarak ele almış ve eşdizimi birlikte bulunan kelimelerin gruplaşması olarak tanımlamıştır (Pilten, 2008; Halliday (1966)’den). Yani Halliday, eşdizimi sözlüksel unsurlarda ardışıklık gözetmeksizin belli bir mesafede mevcut olan yapılar olarak tanımlamıştır.

Halliday, daha sonra eşdizimi “sözcüklerin birlikte kullanılma durumu” olarak tanımlamıştır. Sözcüklerin düzenli olarak yan yana kullanıldıklarında aralarında anlamsal bir ilişki olmasının beklenebileceğini belirten Halliday, eşdizimliliğin tamamen sözcüksel

bir ilişki olduğunu ve birlikteliği oluşturan sözcüklerin anlamlarından bağımsız bir şekilde oluştuğunu ifade etmiştir. Yani bir y kelimesin oluşma olasılığı başka bir x kelimesin varlığı ile artabilir. Ayrıca Halliday’a göre, herhangi bir metinde farklı cümlelerde veya farklı paragraflarda bulunan sözcükler güçlü bir eşdizimsel bağa sahiptir (Halliday, 2004, s. 11).

Sinclair, 1966’da çalışmalarını teorik çerçeveye dayandırarak Firth tarafından savunulan “eşdizimlilik yoluyla anlam” çalışması için dilbilimsel hesaba dayalı projesini başlatarak 1970’de “*English Lexical Studies*” adlı çalışmasını yayımlamıştır. Sinclair, bu çalışmasında eşdizimliliği “bir metinde kısa bir mesafede bulunan iki veya daha fazla sözcüğün bir arada kullanılması” olarak tanımlar. Sinclair, eşdizimliliği 1966’da “*Beginning the Study*” adlı makalesinde teorik olarak düğüm (node), mesafe (span), eşdizim (collocate), sözcüksel dizi (cluster), biçimsel anlam (formal meaning), rastlantısal eşdizim (casual collocation), anlamlı eşdizim (significant collocation), aralık (range), sözcüksel dizi (lexical sets) kavramlarını ele almıştır. Bunlardan anlamlı eşdizimleri (significant collocation), “daha sık bir arada bulunan sözcük birliktelikleri” olarak tanımlar. Eşdizimli sözcüklerin kullanım sıklığının anlamlı olup olmadığını istatistiksel olarak test ettikten sonra rastlantısal eşdizimleri (casual collocation) “anlamlı olarak kabul edilmeyen eşdizimliler” olarak tanımlar. Ayrıca Sinclair, eşdizimli sözcükler arasındaki mesafenin üç sözcükten ibaret olduğunu, 1970’de ise bu mesafenin dört sözcük olabileceğini belirtmiştir (Hori, 2004; Sinclair (1966, 1970)’den). Yani Sinclair’e göre eşdizimli sözcükler bitişik olmak mecburiyetinde değildir. Bazı sözcükler yan yana gelebilirken, bazılarının aralarına sözcükler girebilir.

Sinclair’ e göre serbest eşdizimlerde sözcüğün nadir olarak kullanılması ya da eşdeğer olarak bir sözcükte baskın olması “sözcüksellik” olasılığının artması ile ilişkilendirilebilir. Ayrıca eşdizimlilik üzerindeki gramer etkisi çok güçlüdür; çoğu zaman bu durum sözlüksel davranış kalıplarını gölgede bırakır. Yani bir doğal metni incelerken eşdizimliliğin dilbilgisel etkisini göz ardı etmemek gerekir (Sinclair, 2004, s. 3-16).

Nesselhauf, 2003 ve 2005 yılında yaptığı çalışmalarda genel olarak deyim bilimci geleneğin üyesi olup sıklık temelli yaklaşımı savunmaktadır. Kısıtlanmış anlam kavramını ortaya atmış ve Howarth’ın 1966 tarihinde yapmış olduğu çalışmasından faydalanarak fiil+ isim birleşimlerini belirlemeye çalışmıştır. Sözcük birleşimlerini birbirinden ayırmak için serbest birleşimler, kısıtlı birleşimler ve deyimler olmak üzere üç gruba ayırmıştır. Ona göre fiil+ isim eşdizimleri birbirinin yerine getirilebiliyorsa

kısıtlanmış eşdizimdir. Örneğin *çay iç-* isim fiili birleşiminde *iç-* fiili anlambilimsel olarak + *sıvı* olan bir isim almayı ister. Bu yüzden çay yerine konulacak sözcüğün bu özelliği taşıması gerekir (Kurtoglu, 2016; Nesselhauf, (2003, 2005)’dan).

2.7.2. Anlam temelli yaklaşım (Significance oriented)

Sıklık temelli yaklaşımın aksine anlam temelli yaklaşım, genellikle eşdizimi oluşturan öğeler arasında anlamsal bir ilişki olup olmadığı ile ilgilenir (Benson, 1997: ix). Yani sıklık temelli yaklaşım sadece eşdizim (collocation) terimini kullanırken anlam temelli yaklaşım tüm sözcük birleşenlerini göz önünde bulundurmaktadır. Burada önemli olan bir eşdizimi oluşturan sözcük birlikteliklerinin sıklıkla birlikte kullanılmasından ziyade anlamsal boyutu daha ön plandadır. Çünkü farklı türde mevcut olan sözcük birleşmelerini birbirinden bağımsız bir şekilde değerlendirmek oldukça güçtür (Doğan, 2016a, s. 24).

Anlam temelli yaklaşımın en önde gelen ismi olan Cowie, eşdizimleri bir tür sözcük birleşimi olarak görür ve eşdizimi deyimlerden ve diğer sözcük birleşimlerinden ayırarak tanımlar. Aynı zamanda eşdizimleri tanımlamaya ve farklı türdeki kelime birleşimlerini sınıflandırmaya yönelik yaklaşımları ile deyimisel yaklaşımın en önemli temsilcilerindendir. Cowie, sözcük birleşimlerini “bileşikler” ve “kalıplaşmış sözcükler” olmak üzere iki gruba ayırır. Kalıplaşmış sözcükleri genellikle fayda sağlayan birleşimler olarak görür (Nasılsın, günaydın gibi.). Eşdizimleri sözdizimsel bir işleve sahip olan bileşikler grubuna alır ve “açıklık” ve “değiştirilebilirlik” ölçütleri dâhilinde yapıldığını ileri sürer. Bunlardan açıklık, birleşen unsurların gerçek ve gerçek olmayan bir anlama sahip olup olmadığını, değiştirilebilirlik ise birleşen unsurların yer değiştirmesinde ne derece kısıtlanıp kısıtlanmadığını ifade eder (Nesselhauf, 2005, s. 14). Cowie, genel olarak açıklık ve değiştirilebilirlik ölçütlerini göz önünde bulundurarak “serbest birleşimler, kısıtlı eşdizimler, simgesel deyimler, salt deyimler” olmak üzere dört tip kelime birleşimi olduğunu ortaya koyar ve bu birleşimlerin sınıflandırılmadığını daha çok süreklilik bildirdiğini vurgular:

1)Serbest Birleşimler (Free Combinations): Birlikteliği oluşturan tüm sözcükler gerçek anlamda kullanılır ve değiştirilebilirlikleri sadece anlambilimsel olarak gerçekleşir.

2)Kısıtlı Eşdizimler (Restricted Collocations): Sözcük birleşimlerinde bazı değiştirilebilirlikler mümkün iken bazılarında keyfi sınırlamalar vardır. Birleşimlerden en az bir ögenin gerçek olmayan bir anlamı vardır ve en az bir öge de gerçek anlamda kullanılır.

3)Simgesel Deyimler (Figurative İdioms): Sözcükler nadir olarak yer değiştirebilir. Birleşimlerin değişmeceli bir anlamının olmasının yanı sıra sözcükler mevcut olan gerçek anlamını muhafaza eder.

4)Salt Deyimler (Pure İdioms) : Sözcüklerin yer değiştirmesi imkânsızdır. Sözcük birleşimleri değişmeceli bir anlama sahip olup mevcut olan anlamlarını korumazlar (Nesselhauf, 2004; Cowie (1994)'den).

Cowie, bu dört sınıflandırma arasında net bir sınır çizmenin güç olduğunu ve bazı sınırlı eşdizimlerin deyim gibi birleşimlere yakın olabileceğini belirtmiştir. Yani sözcük birliktelikleri ile ilgili bir derecelendirme yapılırsa bir tarafta serbest birleşimler diğer tarafta ise salt deyimler yer almaktadır.(Eken, 2016, s. 36)

Howarth, Cowie'nin birleşik birimler kavramını daha da geliştirmiş ve eşdizimlerin bir ucunda yalın deyimler bir ucunda da serbest birleşimler olduğu sürece ortada bir karışıklığın var olacağını belirtir (Doğan, 2016a, s. 24). Yani deyimler, eşdizim ve serbest birleşimlerinden farklıdır. Howarth eşdizimliliği “serbest birleşimler, kısıtlı eşdizimler, simgesel deyimler, salt deyimler” olmak üzere dört gruba ayırmıştır:

1.Serbest birleşimler (free collocations): İki veya daha fazla sözcük ile gerçekleşen ve sözcüklerin hakiki anlamda kullanıldıkları birleşimlerdir. Birleşimi oluşturan sözcükler başka sözcüklerle yer değiştirebilir.

2. Kısıtlı eşdizimler (restricted collocations): Birleşimi oluşturan sözcüklerden en az birinin gerçek anlamı ile diğerinin ise özel bir anlam ile kullanıldığı birleşimlerdir. Sözcüklerden birinin özel anlamı diğer sözcüğe göre katkısız, simgesel ya da teknik açıdan bir nitelik taşıyabilir ve diğer sözcüğün sınırlı eşdizimlenebilmesinde belirleyici bir etkidir.

3. Simgesel deyimler (figurative idioms): Tamamen simgesel anlamlara sahip olan yapılardır. Bir veyahut daha fazla sözcüğün nedensiz değişimine izin verebilirler. Hem sözlüksel hem de aktarımsal yorumlamalara sahiptir. Açık bir şekilde dönüşüme izin vermezler.

4. Salt deyimler (pure idioms): Birleşimi oluşturan sözcüklerin özgün bir anlama sahip olmadığı ve anlamlarından çıkarılamayacak birleşimlerdir. Genellikle değişime ve dönüşüme açık değildirler (Kurtoglu, 2016; Howart (1996)'tan).

Hank ise bazı eşdizimlerin anlambilimsel özellikleri ile tamamen tahmin edilemeyeceğini ve bu yüzden eşdizimlerin sözlükte listelenmesi gerektiğini düşünür (Hank, 2006, s. 121).

Kısacası sınıflandırmalardan da anlaşılacağı üzere sıklık temelli yaklaşım, sözcüklerin ne sıklıkla kullanıldığını araştırırken anlam temelli yaklaşım, genellikle deyim bilim ve kısıtlı eşdizim gibi kavramlarla karşımıza çıkmaktadır. Serbest birleşimlerde sözcükler gerçek anlamlarını koruyarak değişime izin verirken kısıtlı eşdizim ve simgesel deyimlerde birleşimi oluşturan sözcükler nadir olarak değişime izin verirler. Salt deyimlerde ise birleşimi oluşturan sözcükler tek bir anlama sahip olup asla değişime izin vermezler. Yani anlam temelli yaklaşım aynı zamanda deyimleşmeye de yol açıyor denilebilir.

2.8. Eşdizimli Yapıları Belirleme Ölçütleri

2.8.1. Sözdizimsel / dilbilgisel biçimlenmişlik

Sıklık temelli yaklaşım eşdizimi belirlemek için yakınlık ve sıklık ölçütünü benimserken anlam temelli yaklaşım eşdizimi oluşturan sözlüksel kalıpların ve dilbilgisel yapıların sözlüksel ve sözdizimsel açıdan birlikte incelenmesi gerektiği görüşünü savunur. Yani sıklık temelli yaklaşım eşdizimi oluşturan sözcükler arasında sözlüksel kalıp olduğunu ve dilbilgisel kalıplardan ayrı tutulması gerektiğini savunurken anlam temelli yaklaşım eşdizimli sözcüklerin dilbilgisel tarafı ile ilgilenir. Fakat bu ölçüt sadece sözcük birlikteliklerini belirlemede bir ön koşul olabilir ve sözcük birlikteliklerini ayırt etmede kullanılabilir (Doğan, 2016a, s. 96- 98).

Dolayısıyla sözdizimsel/ dilbilgisel biçimlenmişlik ölçütü eşdizimi oluşturan sözcüklerin dilbilgisel açıdan anlamlı olup olmadığına bakar. Yani iki sözcüğün yan yana kullanılması onu sözcük birlikteliği ya da eşdizim yapmaz. Önemli olan sözcük birlikteliği oluşturmak için sözcüklerin sözdizimsel/ dilbilgisel biçimlenmişlik kriterini anlamlı bir şekilde sağlamasıdır.

2.8.2 Genelleşme

Genelleşme, “anamlı bir birimin içeriğinin daha kapsamlı duruma gelmesi” (Vardar, 2002, s. 101) ya da “kimi özel adların anlamlarının genişleyerek aynı türden başka nesnelere de ad olması durumu” (İmer vd. 2011, s. 184) olarak tanımlanır. Yani sıklıkla kullanılan sözcük birleşmeleri genelleşme olarak ele alınabilir. Eşdizim, deyim, birleşik sözcük, kalıp sözler dilbilgisel olarak iyi biçimlenmiş ve genelleşmiş sözcük birleşmeleridir. Dolayısıyla genelleşme, eşdizimleri dilbilgisel olarak iyi biçimlenmiş

ancak genelleşmemiş sıradan ve tek seferlik sözcük birleşmelerinden rahatlıkla ayırır. Fakat eşdizimleri yalın deyim, değişmeceli deyim ve birleşik sözcüklerden ayırt etme gibi özelliği yoktur. Örneğin *git-* eylemi ile kurulmuş olan “*okula git-, indirme git-, ağrına git-*”, birliktelikleri “*rıhtıma git-*” birlikteliğine göre genelleşmiş birlikteliklerdir. Fakat yine de bu ölçüt sözcük birliktelikleri arasında sınıflama yapmak için yeterli değildir (Doğan, 2016a, s. 104- 108).

2.8.3. Anlamsal açıklık/ kapalılık

Bu, sözcük birlikteliğini oluşturan birleşik unsurlar arasında ayırım yapılmasını sağlar. Fakat bu ölçüt, yalın deyim (püre idiom) ve değişmeceli deyimlerin (figurative idiom) ayırt etme noktasında özellikle serbest birleşme ile kısıtlı eşdizimi arasında birbirinden ayırmada daha kullanışlıdır (Doğan, 2016a, s. 110). Örneğin *tut-* fiili ile kurulmuş olan “*bardağı tut*” birlikteliği serbest birliktelik olmakla birlikte her ikisi de gerçek anlamda kullanılmıştır. *Dilek tut-, takım tut-, ev tut-* gibi birliktelikler ise mecaz anlamda kullanılmıştır. Bu türdeki birliktelikler kısıtlı açıklık özelliği gösterdiği için eşdizim olarak kabul edilir. “*Kafa tut-, (işini) sıkı tut*” gibi birliktelikler de mecaz anlamda kullanılmakta ve anlamsal kapalılık sergilemektedir. Bu türdeki yapılara saf deyim denilir (Sel, 2020, s. 30). Örneğin; “*Elinde defter tutan adamdan mı bahsediyorsun?*” cümlesinde defter tut- birlikteliğinde iki sözcük de gerçek anlamda kullanılmış ve anlamsal açıdan da açıklık gösterdiği için serbest birlikteliktir. “*Mükellef için defter tutuyorum*” cümlesindeki defter tut- birlikteliğinde ise kısıtlı bir açıklık vardır. Buradaki *tut-* sözcüğü özelleşmiş bir anlamda olup eşdizimli bir birlikteliktir.

2.8.4. Değiştirilebilirlik/ yerine konabilirlik

Değiştirilebilirlik bir birleşmenin bileşenlerinin sözdizimsel yapı içerisinde sözlüksel ilişkileri ile ilgilenir. Bu birleşme iki sözlüksel unsurun iyi biçimlenmiş dilbilgisel bir yapıda anlambilimsel sınırlılıklarla birlikte kullanılması ile meydana gelir ve bu unsurlar dilin sözdizimi ve anlambilimsel kısıtlılıklar izin verdiğinde başka sözcüklerle değiştirilebilir (Doğan, 2016a, s. 117). Serbest birliktelikler kendisini oluşturan bileşenleri kolay bir şekilde değiştirilebilir. Fakat eşdizimli birliktelikler serbest birlikteliklere oranla daha zor değiştirilebilmektedir (Men, 2015, s. 22). Örneğin; “*şu bebeğe bak, ne tatlı*” cümlesinde “*bebeğe bak*” serbest birlikteliğindeki *bebek* sözcüğü kolayca “*ağaç, gökyüzü, adam, masa*” gibi sözcüklerle değiştirilebilirken “*bebeğe*

bakmak için işini bıraktı” cümlesindeki “*bebeğe bak*” eşdizim birlikteliği değiştirime daha kapalıdır (Sel, 2020, s.31).

Bu ölçütün genellikle eşdizimli sözcükler ve serbest birliktelikleri ayırmak için kullanıldığını belirten Doğan, eşdizimlerin belirlenmesinde değiştirim sınırlılığının yanında eşdizimi oluşturan unsurlardan birinin gerçek diğerrinin ise özelleşmiş (fiil) anlamda olup olmadığına bakmak gerektiğini belirtmiştir (Doğan, 2016a, s. 132).

2.8.5. Anlamsal birlik

Anlamsal birlik deyimleşme sürecinin sonunda yer alan değişmeceli deyimler ve yalın deyimlerin temel özelliklerinden biridir. Howarth’ın (1996) anlamsal birlik kavramını Rus dilbilimciler sözcük birleşmelerini sınıflandırırken deyimler için kullanmışlar ve anlamsal kaynaşmalar teriminden türetilmiştir. Bu bakımdan eşdizimler anlamlarını bileşenlerinden alırken deyimler anlamsal bütünlüğe sahiptir ve bileşenlerin anlamlarında bütüne bakmak zordur (Doğan, 2016a, s. 133).

Örneğin; *ata bin-* (isim + fiil) eşdizimliliğinde birlikteliğin anlamı *at ve bin-* sözcüklerinden çıkarılabilir. Fakat *küplere bin-* deyiminde birlikteliğin anlamı *küp ve bin-* sözcüklerinden çıkarılamaz. Yani burada *ata bin-* birlikteliği eşdizim iken *küplere bin-* birlikteliği deyim olarak kullanılmıştır.

Doğan bu ölçütün saf deyimler için geçerli olduğunu ve değişmeceli deyimlerle yalın deyimler arasındaki ayrımı ancak güdüleme ölçütü ile yapılabileceğini belirtmiştir (Doğan 2016, s. 133- 134).

2.8.6. Güdüleme

Howarth’ın 1966’da yaptığı çalışmaya göre, bir deyimi kullanan veya dinleyen kişinin ifade ettiği sözlüksel anlamın kaynağını ve anlamını kavrayabilme yeteneği olarak tanımladığı güdüleme ile deyimlerin saf deyim ya da değişmeceli deyim olup olmadığı ayrımı yapılır. Değişmeceli deyimler, konuşan kişinin deyimlerin sözlüksel anlamını çıkarabilmesini sağlarken yalın deyimler konuşan kişinin deyimlerin sözlüksel anlamına hiçbir şekilde ulaşamadığı görülmektedir. Örneğin; “*eski defterleri karıştırmak, teneşir paklamak, suyu ısınmak*” deyimleri genç insanlar için güdüleyici özellik göstermez. Fakat yaşlı insanlarda kültürel birikimle alakalı olarak güdüleyici özellik göstermektedir (Doğan, 2016a, s. 134).

2.9. Diğer Sözcük Birliktelikleri Ve Eşdizim

Genel olarak sözcük birlikteliklerinin, en sabitten en özgüre doğru serbest birliktelikler, eşdizimlilik ya da kısıtlı eşdizimlilik ve deyimler şeklinde üç türü vardır (Nesselhauf, 2005, s. 25).

Eşdizimlilik, serbest birleşimler ve deyimler arasında bulanık bir bölgede yer aldığı için tanımlanması zordur. Eşdizimliliğin anlamsal açıklık bakımından deyimler ve serbest birleşimlerden ayırt edilmesi gerekir (Men, 2017, s. 20).

Doğan, sözcük birleşmelerinin kalıplaşmış birim adıyla karşılandığını ve atasözü, deyim, ikilemeler, kalıp sözlerden oluştuğunu savunur. Ayrıca özellikle Türkçede eşdizim, birleşik sözcükler ve deyimler birbiri ile karıştırıldığı için anlamsal kapalılığı olan her şey deyim olarak nitelendirilir (Doğan, 2016a, s. 45- 47). Eken de Doğan ile aynı görüşü savunmuş ve eşdizimlerin kalıplaşmış nitelik taşımasından dolayı birleşik sözcükler, kalıplaşmış ifadeler, deyimler ile karıştırıldığını ifade etmiştir (Eken, 2015, s. 37).

Kısacası eşdizimlerin genellikle serbest birliktelikler, deyimler, birleşik sözcükler ve ikilemeler ile karıştırıldığı görülmektedir. Özellikle deyimler ve eşdizimler ayrımını yapmadan önce deyim ve atasözü ayrımını yapmak gerekir. Çünkü atasözü ve deyim de sıklıkla karıştırılmaktadır. Bu bakımdan deyim ile eşdizimi birbirinden ayırmadan önce atasözü ve deyim arasındaki farklılıkları belirlemek gerekir.

2.9.1. Birleşik sözcük ve eşdizim

Birleşik sözcük “iki ya da daha çok sözlük birimin kaynaşıp kalıplaşmasıyla oluşan ve anlamlı bir tek birim işlevi gören ögedir (hanımeli, binbaşı, dilbilim, bilirkişi, gelgit vb. sözcükler)” (Vardar, 2002, s. 44; İmer vd. s. 2011- 56). Fakat birleşik sözcüklerin sözlükselleşmiş olup olmadıkları tartışmalı bir konudur. Bauer, 1998’de yaptığı çalışmasında birleşik sözcükleri ayırt ederken sözcük birleşmesinin ileri derecede deyimleşip deyimleşmediğini bir ölçüt olarak görmektedir. Yani birleşme (combination) ile birleştirme (compounding) ve birleşik sözcük (compound) arasında bir ayrım yapılmalıdır. Birleştirme “iki veya daha fazla sözcüğün belirli şekil bilgisi ve sözdizimi kalıpları ile yeni bir sözcük yapma yöntemi” olarak tanımlanabilir. Bu yöntem kullanılarak da birleşik sözcükler tespit edilebilir. Ama bu yöntemi kullanarak her zaman birleşik sözcükleri ayır etmek zordur (Doğan, 2016a, s. 143).

Hausmann, 1984 tarihli çalışmasında sözcük birleşimlerini değişkenliğe dayalı olarak sabit sözcük birleşimi yani değişmeyen sözcük birleşimi ve değişken sözcük birleşimi şeklinde iki gruba ayırmıştır. Birleşik sözcükleri sabit sözcük birleşimi içerisinde ele alırken birleşimi değişken sözcük birleşimi içerisinde ele almış ve birleşimin içerisinde eşdizim ve yaratıcı eşdizimi almıştır. (Eken, 2015, s. 44). Örneğin *yemek ye-* sözcük birlikteliği eylemin ve adın özelliklerini taşıdığı için alışılmış bir bağdaştırmadır. Fakat *masa ye-* sözcük birlikteliği hem eylem ve adın özelliklerini taşımadığı için hem de yaratıcı bir tarzda oluşturulduğu için alışılmamış bağdaştırmadır. Yani Hausmann'ın sınıflandırmasından anlayacağımız üzere eşdizimler ile birleşik sözcükler birbirinden ayrılmaktadır. Burada birleşik sözcüklerin değişimine izin vermemesi eşdizimlerin ise değişime açık olması bu iki yapı arasındaki ayrımı net olarak ortaya koymaktadır.

2.9.2. İkilemeler ve eşdizim

İkilemenin “anlama güç katmak amacıyla bir birimi, seslemi yineleme, aralarında benzerlik bulunan birimleri art arda kullanma” (Vardar, 2002, s. 119), “bir tabanın belirli bir parçasını ya da tamamını yineleyerek, bu tabandan başka ek ve sözcükler türetme süreci” (İmer vd. 2011, s. 154) şeklinde tanımlanmaktadır. Doğan, ikilemelerin oluşumunda şu ölçütlerin esas alınması gerektiğini belirtmiştir:

1. Tam ya da yarı kalıplaşma özelliği göstermek
2. Birden fazla sözcükten oluşmak
3. Ses ve söz benzerlikleriyle ve yinelemelerle oluşmak
4. Farklı sözcük türlerinde olmak (ev bark ikilemesi isim görevinde; düşünmek taşınmak ikilemesi ise fiil görevindedir)
5. Anlamsal olarak tek bir kelime gibi işlev görmek yani sözlük unsuru olmak
6. Gerçek anlamı ile kullanılan biçimlerinin olması
7. Mecaz anlamıyla kullanılan biçimlerinin olması
8. Anlatımı güçlendirip zenginleştirmesi.

Bunlardan 1, 2 ve 3 numaradaki ölçütler ikilemelerin yapısal özellikleri ile ilgili olup deyim, birleşik fiil ve diğer sözcük birleşmelerinin de bir özelliğidir. 5, 6 ve 7 numaradaki ölçütler ikilemelerin anlamsal özellikleri ile ilgilidir. 8 numaralı ölçüt ise deyim, atasözü ve kalıp sözlerin hepsinin ortak özelliğidir. İkilemeleri diğer sözcük birlikteliklerinden

ayıran tek özellik birleşimi oluşturan sözcüklerin birinin anlamlı diğerinin ise yarı anlamlı olmasıdır (*eğri büğrü, eski püskü, ufak tefek* gibi) (Doğan, 2016a, s. 58- 59).

Özetle ikilemeler de eşdizimli yapılarla karışabilmektedir. Eşdizimli yapılarda eş görevde sözcükler kullanılmaz ve birleşen sözcükler tekrarlanmaz. İkilemelerde anlamsal birlik varken eşdizimli yapılarda anlamsal birlik yoktur. Ama ikilemeler başka bileşenlerle birliktelik kurduğunda eşdizim ya da deyimler oluşturabilir. Örneğin; *eb bark* ikilemesi *eb bark yarat-* “*ev bark inşa ettirmek*” eşdizimini, *ot sub* ikilemesi *ot sub kıl-* “*düşman et*” deyimini oluşturur (Sel, 2020, s. 37).

2.9.3. Serbest Birliktelik ve eşdizim

Cowie, sözcük birleşmelerini serbest birleşimler ya da eşdizimliler (free combinations or collocations) kısıtlı eşdizimler (restricted collocations), değişmeceli deyimler (figurative idioms) ve yalın deyimler (pure idioms) olmak üzere dört gruba ayırmıştır. Serbest birleşimleri “gerçek anlamda kullanılan tüm sözcükler” olarak tanımlayan Cowie, değiştirilebilirlik ölçütündeki tüm kısıtlamaların ancak anlambilimsel olarak belirlenebileceğini belirtmiştir. (Kurtoglu, 2016, s. 43). Yazıcı Ersoy da aynı görüşü savunarak kelime birleşimindeki öğelerin her birinin değişimine izin verildiğini fakat değişimin anlambilimsel olarak gerçekleşebileceğini, (*kahve, çay, süt vs. + içmek/ kahve +içmek, dökmek, yapmak* gibi) ifade etmiştir. Kısıtlı eşdizimlerde ise sözcük birleşmelerinin nedensiz kısıtlamalara dayandığını ve birlikteliği oluşturan sözcüklerin birinin gerçek diğerinin ise değişmeceli anlamda kullanıldığını belirtmiştir (*ağır + vasıta, taşıt, araç, *araba, *oto, *otomobil; açık + konuşmak, söylemek, *oturmak, *laflamak* gibi) (Yazıcı Ersoy, 2018, s. 1504- 1512).

Ayabakan İpek’e göre ise eşdizim, serbest birlikteliklerinden farklıdır. Serbest kelime birlikteliklerinde herhangi bir sınırlama olmaksızın sözcüklerin anlamı bütünü yansıtırken, eşdizimi oluşturan sözcükler bazı kısıtlamalara dayanarak anlamsal ilişki bakımından anlamın bütünü yansıtmaz. Ayrıca serbest birlikteliği oluşturan sözcükler birbirinden bağımsız ayrı ayrı da kullanılabilir (Ayabakan İpek, 2019, s. 28).

Kısacası, serbest birleşimler ya da serbest birlikteliklerin, eşdizimlerden ayıran en önemli özelliği sözcüklerin anlamsal açıklığı ve başka sözcüklerle yer değiştirebiliyor olmasıdır. Bileşenler özelleşmiş parça anlamına sahip olmamakla birlikte anlamsal bir birlik de oluşturmamaktadır (Sel, 2020, s. 34). Yani sözcük birleşmelerinde önemli olan anlambilimsel olarak gerçekleşmesidir.

2.9.4. Deyimleşme ve eşdizim

Deyimselleşmeye geçmeden önce deyim ve eşdizimi birbirinden ayırt etmek için deyim ve atasözü arasındaki farkları belirlemek gerekmektedir. Vardar’ a göre “bir tür sözlüksel birim oluşturan anlambilim toplaşması ve genellikle öz anlamından az çok ayrı bir anlam içeren kalıplaşmış sözdür” (Vardar, 2002, s. 71). Aksoy’a göre “çekici bir anlatım kılığı taşıyan ve çoğunun gerçek anlamından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluklarıdır” (Aksoy, 1995, s. 52). Demirci’ye göre ise “bir duyguyu, düşüncüyü veya durumu ifade etmek için birden fazla dil unsurunun bir araya getirilmesiyle oluşturulan söz grupları” (Demirci, 2017, s. 234) şeklinde tanımlanmaktadır.

Tekin, “*Köktürk Yazıtlarındaki Deyimler Üzerine I*” adlı makalesinde deyimleri, “gerçek anlamlarından az çok ayrı birer anlamı olan söze bir anlatım gücü ve kolaylığı sağlayan kelime öbekleri” şeklinde tanımını yapmıştır. Köktürk yazıtlarından atı küsi yok bol- “*adı sanı yok olmak*”, adak kamşat- “*ayağı burkulmak, ayağı dolaşmak*”, balıkdaki tagık-, tagdaki in- “*şehirdeki dağa çıkmak, dağdaki şehre inmek*” şeklinde örnekler vermiştir. Devamında da “*Köktürk Yazıtlarındaki Deyimler Üzerine II*” adlı makalesinde yine Tonyukuk, Kültigin ve Bilge Kağan kitabelerinden tespit ettiği deyimleri sunmuştur (Tekin, 2013, s. 11- 16).

Deyimlerin mazileri çok eskiye dayanmakla birlikte kalıplaşmış deyimlerdeki kelimeleri eş anlamlıları ile bile değiştirmek güçtür. Fakat yine de aynı deyim farklı bölgelerde anlam eksenini kaymadan farklı bir şekilde kullanılabilir. Sıklıkla birbirine karıştırılan deyim ve atasözünün birbirinden ayırmanın birden çok türü olduğunu dile getiren Demirci, deyimlerin en ayırt edici özelliklerinden birinin –mAk mastar eki ile bitmeleri olduğunu belirtmiştir. Daha sonra *yüreği ağzına gelmek, canına tak etmek, adam yerine koymak, ağız değiştirmek, eşek sudan gelinceye kadar dövmek* gibi örnekler vermiştir (Demirci, 2017, s. 235).

Dilcilerin deyim tanımlamalarını analiz eden Doğan, deyimlerin genel özelliklerini şu şekilde sıralamıştır:

1. Asıl anlamından az çok farklı olmak
2. Çekici bir anlatımı olmak
3. Kalıplaşmış olmak
4. İki veya daha çok kelimedenden oluşmak

5.Farklı çekim şekillerine girmek

6.Belirli bir yapı içinde sunulmak

7.Az çok mantık dışına kaymak (Doğan 2016, s. 48).

Altaylı ise deyimlerin şekil yönünden atasözlerine benzediğini ama yaklaşım olarak böyle bir yakınlık olmadığını belirtir (Altaylı, 2010, s. 129).

Aksoy, *Atasözleri Deyimler* adlı yazısında deyimlerin şekil ve kavram yönünden özelliklerini şu şekilde ele almıştır:

1.Deyimler tıpkı atasözleri gibi kalıplaşmış sözlerdir. Örneğin; “*ayıkla pirincin taşını*” deyimini “*ayıkla bulgurun taşını*” biçiminde kullanılamaz.

2.Deyimler tıpkı atasözlerinde olduğu gibi kısa ve özlü bir yapıya sahiptir. Örneğin; “*üstünkörü, hem suçlu hem güçlü*” gibi.

3.Deyimler şekil bakımından üç gruba ayrılır.

a) Ekli sözcük şeklinde deyimler: Örneğin; *sözlü (evlenmeye söz vermiş), dolmuş (araba)* gibi. Fakat bu şekilde kullanılan deyimler gerçek anlamlarından ayrı bir anlam belirtiyorlarsa deyimdirler. Gerçek anlamı ile kullanılıyorsa deyim değildirler.

b) Sözcük topluluğu şeklinde deyimler: Örneğin; *adamakıllı, ağır başlı, kellesi koltuğunda* gibi. Bu kategoride olan deyimlerin kimi gerçek anlamını korur iken kimisi korumamıştır (*dedikodu, öteberi*).

c) Cümle halindeki deyimler: Cümle halindeki deyimlerin hepsinin gerçek anlamı vardır (*çoğu gitti azı kaldı, iş olacağına varır*). Fakat bunların çoğu mecazlı anlamları ile kullanılır (*tencere yuvarlandı kapağını buldu, pabucu dama atılmak*) (Aksoy, 1995, s. 131- 166).

Demirci’ye göre atasözleri “*milletlerin uzun zaman dilimine yayılan tecrübelerini veciz bir şekilde kalıplaştırıp kendi fertleri arasında kullandıkları, söyleyenleri şahıs bazında bilinmeyen anonim söz kalıpları*” (Demirci, 2017, s. 235) şeklinde tanımını yapmaktadır. Aksoy, atasözleri ve deyimler ile ilgili yapmış olduğu çalışmasında atasözlerinin şekil ve kavram özelliklerini şu şekilde sıralamıştır.

1.Atasözleri kalıplaşmış sözlerdir (*derdini saklayan derman bulamaz* örneğindeki *derman* yerine *ilaç* kullanılamaz)

2.Atasözleri kısa ve özlüdür “*dikensiz gül olmaz*”

3. Atasözleri genellikle cümle halinde kullanılır “*biri yer biri bakar, kıyamet ondan kopar*”

4. Atasözleri sosyal olayları ve tabiat olaylarını inceler, tarafsızca bildirir “*minareyi çalan kılıfını hazırlar; mart kapıdan baktırır, kazma kürek yaktırır*”

5. Atasözleri hem ahlâk dersi hem de öğüt verir “*ayağını yorganına göre uzat*”

6. Atasözleri yol gösterir “*ak akçe kara gün içindir*”

7. Atasözleri, gelenek ve görenekleri bildirir “*bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı var*”

8. Atasözleri bazı inanışları bünyesinde barındırır “*akacak kan damarda durmaz*” (Aksoy, 1995, s. 131- 166).

Altaylı, Atasözleri ve Deyimler Arasındaki Farklar adlı çalışmasında atasözleri ve deyimler arasındaki farklılıkları şu şekilde sıralamıştır:

1. Deyim de atasözü de cümleden ibaret ve özel bir anlama sahiptir. Fakat deyimler özel bir kalıp içerisinde kullanılmakla birlikte yaklaşım yönünden de farklıdır.

2. Atasözlerinin en önemli amacı öğüt vermek ve yol göstermektir. Fakat deyimlerin böyle bir kaygısı da gayesi de yoktur.

3. Atasözleri ve deyimleri birbirinden ayırmak oldukça güçtür. Deyim kategorisine de girseler, atasözü kategorisine de girseler birbirinden ayırmak zordur. Örneğin “*açaram sandığı tökerem pambığı*” cümlesinde “eğer karşıdaki insanın seninle ilgili sırları ifşa etmesine ve seninle ilgili şeyleri ortaya dökmesine sebep olma” biçiminde ihtar ve akıl verme gibi durumlarda kullanılıyorsa atasözüdür. Eğer “*beni sinirlendirirsen senin için hiç de iyi şeyler söylemem*” şeklinde tehdit anlamında kullanıldığında ise deyim olur (Altaylı, 2010, s. 125- 134).

Aksoy, Atasözleri ve Deyimler Hakkında IV. Adlı yazısında, atasözlerinin deyimlere göre daha eski olduğunu, deyimlerden de eski olanlar varsa da yeni birçok deyim olduğunu, bu bağlamda deyimlerde zamanın öneminin atasözlerinininki kadar önemli olmadığını vurgulamıştır. Devamında ise atasözlerinin nasihat, yol gösterme gibi işlevlerde kullanıldığını, buna karşın deyimlerin bir kavramı özel bir şekilde ifade etmek, çekici hâle getirmek gibi işlevleri olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bir hikâyeye dayanan meşhur sözlerin hem atasözlerinde hem de deyimlerde var olduğunu fakat deyimlerin çoğunun bir hikâyeye dayanmadığını ileri sürmüştür (Aksoy, 1995, s. 278).

Sinan, “ektiğini biçmek/ ne ekersen onu biçersin; gözden ırak olmak/ gözden ırak olan gönülden de ırak olur; diş göstermek/ ısıracak it dişini göstermez; etek öpmek, el etek öpmek/ etek öpmekle ağız aşınmaz” gibi birçok deyim in atasözlerinde anlam genişlemesi yoluyla varlığını devam ettirdiğini belirtmiştir (Sinan, 2015, s. 137). Dolayısıyla deyim ve atasözünü birbirinden ayırt etmek için başka ölçütler kullanılmalıdır.

Kısacası şimdiye kadar deyimler ve atasözlerinin özellikleri hakkında sağlam ve doyurucu açıklamalar yapılmamakla birlikte aralarındaki sınır da net olarak çizilememiştir. Yapılan çalışmalardan yola çıkarak atasözleri ve eşdizimli sözcük birliktelikleri arasındaki farklar ise şu şekilde sıralanabilir:

1) Atasözleri, geçmişten günümüze anonim olarak ulaşan ve geçmiş ile bugün arasında köprü vazifesi gören kalıplaşmış yapılardır. Eşdizimlilik ise iki veya daha fazla sözcüğün sıklıkla bir araya gelerek oluşturduğu anlamlı yapılardır.

2) Atasözlerinin asıl amacı yol göstermek, nasihat vermek iken eşdizimli sözcük birlikteliklerinin böyle bir amacı yoktur.

3) Atasözleri kalıplaşmış sözcüklerden oluştuğu için atasözlerini oluşturan sözcükler eş anlamlıları ile yer değiştiremez. Eşdizimli sözcük birlikteliklerinde ise sözcükler kısıtlı da olsa yer değiştirebilir. Yani *yerine konabilirlik/ değiştirilebilirlik* atasözü ve eşdizim arasındaki en büyük ayırmadır diyebiliriz.

4) Atasözleri kısa ve özlü yapılardır. Atasözlerinde sözcükler tek tek gerçek anlamları ile kullanılmaz ve bu yüzden sözcüklerin tek tek anlamlarından bütüne ulaşamaz. Eşdizimli sözcüklerde ise böyle bir kullanım yoktur. Örneğin; “*ayağını yorganına göre uzat*” atasözünde sözcüklerin tek tek anlamlarından bütüne ulaşamazken “*trafik sıkışıklığı*” eşdizimli sözcük birlikteliğinde sözcüklerin tek tek anlamlarından bütüne ulaşılabilir.

5) Son olarak ise atasözleri, cümle halinde kullanılırken eşdizimli sözcük birliktelikleri genellikle cümlelerin içinde kullanılır.

Deyimi “anlamsal olarak basit olan sözcüksel birleşim” olarak tanımlayan Cruse’a göre, deyim ve eşdizimler birbirinden farklıdır ve anlamsal bileşenlere bölünebilen herhangi bir ifade ise deyim sel olarak değerlendirilebilir. Deyimlerin çoğu dil bilgisi açısından iyi biçimlenmiş ve anlamsal olarak açıktır. Bu yüzden deyim i oluşturan sözcükler anlamsal olarak başka sözcüklerle değiştirilemez. Eşdizimlilikte ise birlikteliği oluşturan sözcükler arasında anlamsal birlik olmasının yanı sıra açık bir anlama da sahip değillerdir (Cruse, 1986, s. 37-40).

Magnùsdöttir, eşdizim ve deyimini birbirinden ayırmanın güç olduğunu ve sadece sözcüksel kısıtlama sayesinde bu ayrımın gerçekleşebileceğini belirtir (Magnùsdöttir 1989, s. 200). Deyim ve serbest seçim olmak üzere iki farklı yorumlama ortaya koyan Sinclair’e göre tüm dillerin dilbilgisel kuralları serbest seçim ilkesine göre kurulur. Fakat serbest seçim ilkesindeki sınırsızlığın eşdizimi açıklamak için yeterli olmadığını belirtir ve eşdizimi açıklamak için bazı sınırlamalar getirilmesi gerektiğini ifade ederek deyim ilkesini öne sürer. Yani ona göre eşdizim deyim ilkesini yansıtır ve buna göre yorumlanır (Eken, 2016; Sinclair (1991)’dan).

Fontenelle, deyimleri ve eşdizimleri birbirinden ayrı tutmuştur. Deyimler, tek bir anlamsal varlık oluştururlar ve deyimlerin anlamı sözcüklerin anlamlarının toplamına eşit değildir. Ayrıca deyimler, değişken bir yapıya sahip olmayıp çeşitli sözdizimleri ile de kullanılamaz. Kısıtlı eşdizimleri oluşturan bileşenlerin değiştirilebilirlikleri ise sınırlıdır. Deyimlerden farklı olarak kısıtlı eşdizimler tek bir anlamsal birim oluşturmaz ve biraz değişkenlik gösterir. Yani birlikteliği oluşturan öğeler serbest bir şekilde değiştirilemez (Fontenelle, 1994, s. 2-4).

Van der Meer, eşdizimliliği “önceden oluşturulmuş sözcük birliktelikleri” olarak tanımlar ve birlikteliği oluşturan sözcüklerin gerçek anlamda kullanıldığını belirterek kelime birleşimlerini üç gruba ayırır:

- 1)Serbest Kelime Birleşimler (Free Combinations): Önceden biçimlenmiş ve anlamsal olarak gerçek yapılardan oluşurlar.
- 2)Eşdizimlilik (Collocations): Eşdizimli sözcükler, önceden biçimlenmiş ve anlamsal olarak gerçek anlamlarını korumaktadırlar.
- 3)Deyimler (Idioms): Deyimler de önceden biçimlenmiş ve anlamsal olarak gerçek yapılardır. Fakat birlikteliği oluşturan sözcüklerden en az biri anlamsal olarak gerçek anlamda kullanılmamaktadır (Van der Meer, 1998, s. 314).

Landau, deyimleri “bütün anlamının kestirilemediği iki ya da daha fazla kelime grubu” şeklinde tanımlarken eşdizimi, “doğal görünen alışılmış yapılar” olarak tanımlar (Landau, 2001, s. 309). Jackson, sıklık temelli yaklaşımı savunur ve eşdizimi “*bir kelimenin tam anlamıyla tanımlandığı düzenli, kendine özgü veya belirli bir birliktelik*” şeklinde tanımlar. Deyimleri ise “genellikle değişmeceli ya da mecazi deyimsel sözcük birimleri” olarak tanımlar. Jackson’a göre, deyim anlamı deyimini oluşturan sözcüklerin ötesinde

bir şey olup deyimi oluşturan sözcüklerin anlamları sabit bir yapıya sahiptir (Jackson, 2002, s. 6- 99).

Schmid ‘a göre açık seçim ve deyim ilkesi birbirini tamamlayıcı olarak görülmelidir. Deyimler “az ya da çok donmuş ifadeler” olmasının yanı sıra sözcükler değiştirildiğinde birleşik anlamlarını kaybederler. Eşdizimler ise deyimlerden daha sık kullanılan sabit kelime birleşimleridir. Ayrıca genellikle anadili olan kişiler tarafından büyük ölçüde tahmin edilebilirken diğerleri sadece yorumlayabilir (Schmid, 2003, s. 237).

Bentivogli ve Pianta da aynı görüşü savunur ve deyimleri “*donmuş ifadeler*” olarak tanımlar. Yani deyimın anlamı, deyimi oluşturan sözcüklerin anlamlarından çıkarılamaz ve aynı zamanda bu sözcükler eşanlamlıları ile değiştirilemez. Alışılmış bir şekilde meydana gelen kısıtlı eşdizimlerde ise birlikteliği oluşturan sözcüklerin anlamı bileşimsel olarak türetilir. Kısıtlı eşdizimler anlamsal bir bağlama sahiptir ve bu yüzden birlikteliği oluşturan sözcüklerin değiştirilebilirlikleri sınırlıdır. (Bentivogli ve Pianta, 2003, s. 68). Yani kelime birleşimindeki bazı değişimlerde ve yerine konmalarda birtakım nedensiz kısıtlamalar vardır ve birlikteliği oluşturan sözcüklerden biri gerçek diğeri ise mecaz anlamda kullanılır (*açık+ konuşmak, söylemek, *oturmak, *laflamak*) (Yazıcı Ersoy, 2018, s. 1512).

Patsala, deyimler ve eşdizimler arasındaki ayrım ile ilgili anahtar kavramın “*derece*” olduğunu belirterek “*süreklilik*” üzerinde durmuş ve şöyle bir sınıflama yapmıştır:

- a)Oldukça sık ve anlamsal olarak açık ifadeler (açık eşdizimli durumlar)
- b)Kelimelerin çok sık bir arada kullanılması (deyimler ve eşdizimlilik durumları)
- c)Sabit fakat anlamsal olarak açık yapılar (bazı karma deyimler, genellikle ‘ölü’ veya ‘donmuş’ metaforlarda)
- d)Sabit ve anlam bakımından kapalı olan ifadeler (açık deyim durumları) (Patsala, 2006, s. 1031).

Alan yazınında deyimleşme/ deyimleştirme/ deyimleştirilme olarak kullanılan terim; Fransızcada “*phraseologie ve idiomatique*”, Almancada “*phraseologie ve idiomatik*”, İngilizcede “*idiomatics*” terimlerine karşılık gelir. Deyimlerin dildeki oluşumunu yeri geldiğinde eş zamanlı yeri geldiğinde ise art zamanlı olarak inceleyen deyimleşme, “anlam boyutlanmalı, sözcüksel- sözdizimsel” yollar ile türetilir. Yani deyimleşme “somut bir dildeki deyimdilbirimleri ile yapısal- düzeysel gerçekleşme

süreçleri ve sözcüksel- sözdizimsel kurallarının incelenmesi bakış açısı veya yöntemleri” olarak tanımlanabilir (Musaoğlu, 2006, s. 12- 15).

Deyim bilimi alanındaki çalışmalar genellikle deyimisel ifadelerin sınıflandırılması üzerinedir. Deyim bilimi çalışmaları “sözdizimi”, “biçim sözdizimi” ve “anlambilimi” alanlarında yapılmaktadır. Ayrıca deyim bilimi çalışmaları sözlükselleşme ve dilbilgiselleşme alanına da girer. Çünkü deyim bilimi çalışmaları birlikteliği oluşturan sözcüklerin dizimsel, biçim-sözdizimsel ve anlambilimsel olarak birleşmesiyle ilgilenir (Ağca, 2020, s. 26-27).

Vinogradov, deyimisel birleşimleri anlam ölçütüyle deyimiselleşme derecelerine göre üç gruba ayırmıştır:

1)Deyimsel kavuşmalar: Birleşimi oluşturan sözcükler kendi anlamlarını tamamen kaybederler ve sözcüklerin anlamları ile bütün anlamı arasında herhangi bir ilişki bulunmamaktadır. Genellikle bu gruptaki deyimisel birleşimler “*idiom*” olarak adlandırılmaktadır (tecrübeli kimse, gününü göstermek).

2)Deyimsel birliktelikler: Bu birleşimlerde sözcüklerden biri gerçek anlamda kullanılmaktadır (kin beslemek, sırrını açmak).

3)Deyimsel birleşmeler: Bu birleşimlerde ise sözcüklerden biri gerçek anlamda kullanılırken diğer sözcük ona bağımlı olarak kullanılır. Yani söz konusu olan bu birleşimler, bağımsız olarak kullanılmasının yanında aynı zamanda deyimisel bir anlam da taşımaktadır (burnunu kanatmak, ani ölüm) (Süleymanova, 2018; Vinogradov (1977)’dan).

Subaşı Uzun’ a göre deyimleşme; “deyim aktarması, ad aktarması, benzetme, alüzyon” gibi anlam aktarımları ile gerçekleşen bir süreci temsil eder. Bunlardan deyim anlamı, deyimleşme sonucunda ortaya çıkan parçalar üstü bir anlama sahip iken deyimlik anlam yapılanması ise deyimi oluşturan göstergelerin deyimleşmeden önce sahip oldukları anlam değerlerinin toplamını ifade eder (Subaşı Uzun 1991, s. 31). Deyim ve eşdizim arasındaki ayrımın “*deyimisel eşdizimlilik*” ile yapılabileceğini belirten Subaşı Uzun, derecelenme açısından Türkçedeki deyimleri üç grupta ele almıştır:

1.Tam veya birinci dereceden deyimler: Bu kategorideki deyimler, “*aba altından değnek göstermek*” örneğinde olduğu gibi göstergeler göndergesel anlamları ile deyimleşme alanına girer. Deyimleşme olgusunda var olan çeşitli anlam aktarımları, göstergeler göndergesel ve deyimlik anlamları ile anlamlarından ayrılarak deyim anlamını ifade

eder. Yani birinci dereceden deyimlerde, deyimlik anlam ile deyimlik yapılanma arasında bir ilişki bulunmamaktadır. Fakat deyimleşme alanına giren deyimler, tam bir deyim vasfına sahip olup yapılan deyim tanımlamalarına da tam olarak uymaktadır.

2.Yarı veya ikinci dereceden deyimler: Bu tür deyimlerde “*ağız değiştirmek, adam kıtlığında*” örneklerinde olduğu gibi birlikteliği oluşturan öğelerden biri yan anlamlı kullanılır ve kendi anlamının yanı sıra deyim anlamını da etkiler. Yani ikinci dereceden deyimler, deyim özelliklerini tam olarak göstermez.

3.Üçüncü dereceden deyimler Söz konusu olan bu deyimlerde göstergeler, “*adamdan saymak, başına ekşimek*” örneklerinde olduğu gibi yan anlamlı olup deyimleşme olgusu, göstergelerin sahip olduğu yan anlamları korumalarına ve deyim anlamını taşımalarına izin verecek şekilde gerçekleşir (1991, s. 34- 36).

Yani yapılan bu çalışmalardan yola çıkarak deyimsel birleşimlerin sınıflandırılmasında deyimleşme dereceleri, deyimsel birleşimlerin anlamsal boyutlarına; deyimleşme türleri ise sözcüksel- sözdizimsel yapısına göre sınıflandırılmıştır (Süleymanova, 2018, s. 24).

Özetle deyimleşme iki farklı şekilde kullanılır. Birincisi, birlikteliği oluşturan sözcüklerin ayrı ayrı anlamlarından bütünün anlamı çıkarılamadığı için deyimlerle ilgilidir. İkinci olarak ise daha çok ana dili konuşan kişilerin, doğal, standart, akıcı ve yerleşik biçimini kullanabilmesi ile oluşan sözcük birleşmeleri, deyimleşme alanına girer. Dolayısıyla her deyim deyimleşme özelliği taşımakla birlikte her sözcük birleşmesi de deyim değildir. Deyimler sadece deyimleşme aşamasında yer alan birleşik unsurlardır. Yani deyimleşme “sözcüklerin birleşme eğilimi gösterdikleri dilbilimsel olgu” şeklinde tanımlanabilir. Ayrıca iki veya daha fazla sözcük sıklık kullanımına bağlı olarak kullanıldığında deyimleşmeye başlar ve sözlüksel bütünlüğü olan geleneksel bir şekilde kullanıldığında da genelleşmiş olur (Doğan, 2016a, s. 84- 85). Yani deyimleşme genellikle eşdizim ile birlikte anılırken deyim ise bu noktada farklılık göstermektedir. Çünkü deyim anlamı sözcüklerin anlamlarından çıkarılamaz ve birleşimi oluşturan sözcükler kendi anlamlarını kaybederek gerçek anlamlarını korurlar.

3. UYGULAMA

3.1. İsim + İsim Birlikteliği İle Gerçekleşen Eşdizimler

Agılık “hazine”

► *kök kalık agılık* “gökyüzü hazinesi”

(1) *Kök kalık agılık* bodisatav mahasatav kutıña yükünür men (AY V: 359/ 11- 12)

“Gökyüzü hazinesi Bodhisattva Mahasattva kutuna secde ederim.”

Kök kalık agılık terimi “gök hazinesi ve bir Bodhisattvanın adı” (Wilkens, 2021, s. 400) anlamında kullanılan bir birlikteliktir. Yeryüzü hazinesini temsil eden Bodhisattva ve Mahasattva saadetine duyulan saygı izah edilmiştir.

► *nom agılık* “dharma hazinesi”

(2) Sakınguluksuz sözlegülüksüz alkınçsız tüketinçsiz *nom agılık*ta ornanıp (AY III: 172/ 11- 14)

“Düşünülemeyecek, söylenemeyecek, engelsiz, saf, tükenmeyen, bitmeyen öğreti hazinesinde yerleşip.”

“Dharma mahzeni, hazinesi” anlamında kullanılan bu birliktelik evren mahzeninin eşsizliğini, canlı cansız bütün nesnelerin asıl kaynağını, Buda öğreti hazinesini ya da sūtrasını, Budist özgürlüğü, Dharmakarayı ve Hsien- shou Fatsang’ın ünvanını temsil eder (Tokyürek, 2021, s. 216). Söz konusu olan bu birliktelik ile burada öğreti hazinesinin engelsiz temiz ve bitmek bilmeyen bir özelliğe sahip olduğu vurgulanmıştır.

► *yir agılık* “yeryüzü hazinesi”

(3) *Yir agılık* bodisatav mahasatav kutıña yükünür men (AY V: 359/ 10- 11)

“Yeryüzü hazinesi Bodhisattva Mahasattva kutuna secde ederim.”

Yir agılık “yer hazinesi ve bir Bodhisattvanın adı” (Wilkens, 2021, s. 889) anlamında kullanılan bir söz öbeğidir. Yine bu örnekte de Bodhisattva ve Mahasattva saadetine duyulan saygı anlatılmıştır.

Ajun “hayat, dünya, âlem”

► *kişi ajunı* “insan âlemi”

(4) Edgü yollar erser teñri yiri *kişi ajunı* erür (AY IV: 221/ 12- 13)

“İyi yollar ise tanrı yeri ve insan hayat şeklidir.”

(5) Yme *kişi ajunı*ta erken kişig tokıguçı tonglaguçı erserler ogrı igid erserler ol tınlıglarıg sangat tamuda örtlög yalınlıg temirliğ çomakın bergen tokıyurlar tültürürler (Maitr: 82/ 19- 25)

“Ve yine insanlar âleminde iken insanları döven, hırpalayanlar ve yalancı, dolancı idi iseler, bu yaratıklara, Sanghata adlı cehennemde alevli, demirden çomaklar, kamçılar ile vururlar, çarparlar.”

Wilkens, bu birlikteliği “insan varlık şekli” (Wilkens, 2021, s. 385) anlamında kullanılan bir sözcük birleşimi olarak ele almıştır. İnsanlar âleminde kötü davranışlarda bulunan canlıların cehennemde çeşitli işkencelere tabii tutulacağı belirtilmiştir.

► *sansar ajunlarıg* “Samsara âlemi”

(6) *Sansar ajunlarıg* akladımız sekiz türlüg tözün yolug ayu (Maitr: 85/ 49- 50)

“Samsara âlemlerinden nefret ettik, sekiz kısımlı asil yolu söyleyin!”

Budizmde önemli bir yeri olan Samsara düşüncesi terimi “varlığın dönüşümü, doğum ölüm” (Wilkens, 2021, s. 581) anlamında kullanılmaktadır. *Sansar ajunlarıg* ise dünyayı yani yeniden var oluşu, yaşam döngüsünü simgelemektedir. Doğum ve ölüm döngüsünden kurtulmak için sekiz asil yolun uygulanması gerektiği ifade edilmiştir. Nitekim sekiz kısımlı asil yolun sonunda kurtuluş yani aydınlanma vardır.

► *yalañuk ajunı* “insan âlemi”

(7) *Yalañuk ajunı*ta tugdukumta yalañuklarta yig başdınkı boltum (AY III: 187/ 19- 21)

“İnsan âleminde doğduğumda insanlardan daha üstün, başta gelen oldum.”

Wilkens “insan varlık şekli” anlamına gelen bu birlikteliği de *yalañok aźunı* (Wilkens, 2021, s. 858) olarak ele almıştır. Örnekten de anlaşılacağı üzere insan Budist düşünce anlayışına göre tıpkı diğer dinlerde olduğu gibi varlıkların en üstünü olarak kabul edilmiştir.

(8) *Yalaṇuk ajuṇṇta* toḡmıř tınlıḡlar ol antaḡ ař ıçḡü yok kim yimeser içmeserler ne bolḡay erti (Maitr: 112/ 19- 21)

“İnsanlar âleminde doḡmuř olan yaratıkların yemeyecekleri, içmeyecekleri hiçbir yiyecek ve içecek yoktur.”

İnsanlar âleminde doḡmuř olan canlılar, iyi canlılara kötülük etmediklerinde, öğretilere uygun bir şekilde hayat sürdüklerinde hiçbir yiyecek ve içecekten mahrum kalmayacakları belirtilmiştir.

► *asag tusulug edḡüsi* “hizmet etme iyiliḡi”

(9) *Muntaḡ türlüḡ sarasvati brhasvati* ulatı teṇridem bilḡeler kalp ödün sözlep alkıncsız *asag tusulug edḡüsin* öp sakınıp (Maitr: 5/ 53- 57)

“Bunlar Sarasvati, Brhaspati ve diḡer ilahî hâkîmler sayısız devirler boyunca söyleyip eksilmeyen hizmet etme iyiliḡini düşünür, tasavvur ederler.”

Asag tusulug edḡüsi, birlikteliḡi “hizmet etme iyiliḡi” anlamında kullanılmıştır. Budizm’de insanların Buda kutsallıḡına erişebilmeleri için sayısız hizmet etme iyiliḡine sahip olmaları gerektiḡi belirtilmiştir.

► *ayançaṇ köḡül* “sayḡı zihniyeti”

(10) Üçünç yaṇı boşgutlug bodisatavlar üze yeme tükel bilḡe biliglig ol tip *ayançaṇ köḡül* öritmiş erser (AY III: 147/ 12- 15)

“Üçüncüsü, yeni öğrenen Bodhisattvalar içinde eksiksiz bilḡe bilgilidir, diye sayḡı zihniyeti beslemiş ise.”

Ayançaṇ köḡül, “sayḡı zihniyeti, huşu” (Wilkens, 2021, s. 87) Bodhisattvaların Buda olma yolunda göstermiş oldukları fiziksel ve psikolojik durumlarını ifade eder.

► *ay teṇri tilgen* “ay tanrı tekerleḡi”

(11) Etözünüz yarukı koptın sınar yarutur sızgurmış bıřıḡ altun teg titrü körüp kanıncsız yüüzlüḡ tegirmiṇiz yaltırıyur *ay teṇri tilgeni* teg (AY V: 348/ 16- 20)

“Erimiş işlenmiş altın gibi, iyice bakmaya doyulmaz bedeninizin parlaklıḡı her tarafı aydınlatır. Yüz yuvarlaḡınız ay tanrı tekerleḡi gibi parlar.”

Ay teṇri tilgen “ay tanrı tekerleḡi” anlamına gelmektedir. Wilkens, bu birlikteliḡinin anlamını “ay tekerleḡi” (Wilkens, 2021, s. 84) olarak ele almıştır. Anlatıcı Buda’yı överken yüzünü ay tanrı tekerleḡine benzetmiştir.

► *burhanlar edgüsi* “Budalar fazileti”

(12) Tözün tenri kıızıya sen amtı inçip inçe ukıl kim ol ruçirakitu atlıg bodisatavnın tülinte körmüş altun küvrügtin *burhanlar edgüsin* ögmeklig yine kşanti kılmaklıg ulug bedük ün ünmiş tıltagın sizlerke anı amtı nomlayu bireyin titrü tınlanlar edgüti öyünler sakınırlar (AY V: 345/ 13- 22)

“Ey soylu tanrı kızı! Sen, şimdi o halde şöyle anla. Ki o Ruciraketu adlı Bodhisattva’nın düşünde gördüğü altın davuldan Budaların erdemini övmesi ve tevbe etmesi ile yüksek ses çıkarmasının sebebini şimdi sizlere anlatayım. Dikkatlice dinleyin ve iyice düşünün.”

Burhanlar edgüsi terimi “Budalar fazileti” (Uçar, 2009, s.391) anlamına gelir ve Budaların erdemlerini, alametlerini ifade eder. Budaların tam aydınlanmaya ulaşmak için gösterdikleri çaba, erdem ve fedakârlık karşısında kişi kendini Buda yoluna girmeye ve öğretilerini öğrenmeye adar.

► *bursoñ kuvrag erdni* “cemaat cevheri”

(13) Tükel bilge maytrı burkanıg körmelim erdi nomın işidmelim erdi *bursoñ kuvrag erdnisin* yme körmelim erdi (Maitr: 70/ 20-23)

“Mükemmel hikmetli Maytrı Burkan’ı görmeyelim, vaazını işitmeyelim, cemaat cevherini de görmeyelim.”

Bursoñ kuvrag erdni Maytrı Burkan’ın sahip olduğu erdemlerden biridir ve metin bağlamında “cemaat cevheri” anlamında kullanılmaktadır. Kişi hikmet sahibi olan Maytrı Burkan’ı görmediğinde, vaazını işitmediğinde ve aydınlanmaya ulaşmada önemli bir rolü olan cemaat cevherini görmediğinde kötü amellerin rüzgârı ile büyük cehennemlere gider (Tekin, 1976, s. 242).

► *busuşlug okı* “üzüntü oku”

(14) Tugdı belindeg seziki oğlanıña yıçanu *busuşlug okın* ursukup bertinip yüreki emgendi (AY X: 632- 633/ 22- 23- 1)

“Oğlundan endişelenerek içine bir şüphe doğdu; keder okuyla vurularak yüreği yaralanıp acı çekti.”

Busuşlug okı, “üzüntü oku” (Wilkens, 2021, s. 205) anlamına gelen mecazi bir yapıdır. Mahāsattva’nın kardeşleri ile birlikte eve gelmemesi anne ve babasının gönlünde şüphe uyandırır ve gönülleri yaralanıp acı çekerler.

Buşı “sadaka, bağış, hediye”

► *ed tavar buşı* “mal mülk sadakası”

(15) Ançama ögmiş alkamış törü erür kim esirgençsiz köñülin *ed tavar buşı* birmek men yme alku agı barım iliksiz tutuksuz köñülin buşı birdim (Maitr: 10/ 12- 17)

“Övülmüş âdete göre nasıl sakınmadan mal mülk sadaka olarak verilirse, ben de bütün malımı mülkümü cömertçe sadaka olarak verdim.”

“Mülk sadakası” (Wilkens, 2021, s. 95) anlamına gelen bu söz grubu ile mal mülk sadakasının önemi vurgulanmıştır. Ayrıca sadakanın cömertçe ve hiçbir şekile sakınmadan yapılması gereken bir uygulama olduğu belirtilmiştir.

► *etöz buşı* “vücut sadakası”

(16) Bodisatavnıñ *etözin buşı* bermiş arıgka ötrü kamagun birgerü üze turup yıglaştılar yevigin tizigin kemişip keyirkençig kılını evdtiler yıgdılar bodisatavnıñ süñökin (AY X: 642/ 1- 6)

“Daha sonra hepsi birlikte prensin kendini feda ettiği yerin üzerinde durup ağlaştılar; üstlerindeki ziynetlerini atıp hüznlenerek Bodhisattvanın kemiklerini topladılar.”

Etöz buşı “vücut sadakası” (Wilkens, 2021, s. 127) anlamında kullanılan bir birlikteliktir. Bu birliktelik ile burada Küçük prens Mahasattva’nın hiç çekinmeden canını aç kaplana sadaka olarak sunması anlatılmıştır.

► *korkınçsız köñül buşı* “korkusuzluk sadakası”

(17) Korkınç emgekin emgenteçi tınlıglarka *korkınçsız köñül buşı* birürler (AY IV: 216/ 19- 21)

“Kaygı ızdırabıyla sıkıntı çeken canlılara korkusuzluk sadakası verirler.”

“Korkusuzluk sadakası” (Wilkens, 2021, s. 395) anlamına gelen bu birliktelik canlıların herhangi bir şeyden korktuklarında verdikleri sadakayı ifade eder.

► *nom bilge bilig buşı* “dharma bilgisi sadakası”

(18) Biligsiz emgekin emgenteçi tınlıglarka *nom bilge bilig buşı* birürler (AY IV: 216/ 18- 19)

“Bilgisizlik ızdırabıyla sıkıntı çeken canlılara dharma bilgisi sadakası verirler.”

Nom bilge bilig buşı terimi “Buda hakikati sadakası ve hakikate ulaşmak” (Tokyürek, 2018, s. 644) anlamını ifade eden bir birlikteliktir. Bilgisizlikten kurtulup bilgiye ulaşabilmek için öğreti bilgisi sadakası verilmesi gerektiği belirtilmiştir.

► *nom buşı* “dharma sadakası”

(19) Ne üçün tip tiser aşnukı buyan erser tavar buşı titir kinki buyan erser *nom buşı* titir (AY III: 161/ 17- 20)

“Ne için denirse önceki iyilik ise mal sadakasıdır, sonraki iyilik ise öğreti sadakasıdır.”

(20) Yene yeme kaltı alku buşılar arasinta *nom buşıg* kamagta baştınkı yig ol tip yarlıkayur men (AY III: 178/ 6- 9)

“Ve de böylece bütün sadakalar arasında öğreti sadakasını, hepsinden üstün ve mükemmeldir, diye buyururum.”

Nom buşı “dharma sadakası” (Wilkens, 2021, s. 495) anlamında kullanılan bir söz grubudur. Budizm’de iki çeşit sadaka vardır. Birincisi *tavar buşıg* “mal sadakası” ikincisi ise *nom buşıg* “öğreti sadakası”dır. Mal sadakası sadece somut vücudu arttırır ve bir anlık sürede yok olup biter. Öğreti sadakası ise uzun süre yok olmaz ve hırs ve tutkuları uzaklaştırır, zayıflatır. Bu yüzden öğreti sadakası bütün sadakalar arasında en üstünü olarak kabul edilmektedir.

► *tavar buşı* “mal sadakası”

(21) Nom buşıda *tavar buşı*da azlantım kıvırgaklantım erser (AY III: 136/ 15- 16)

“Öğreti sadakasında, mal sadakasında hasislik pintilik ettim ise.”

(22) *Tavar buşı* yine yanturu et etözüg erser üklitür (AY III: 163/ 1- 3).

“Mal sadakası yalnız somut vücudu arttırır.”

Tavar buşı ise “mal sadakası” (Wilkens, 2021, s. 684) anlamında kullanılan bir söz öbeğidir. Öğreti sadakasında da mal sadakasında da cimri olmamak gerekir. Öğreti sadakası kişiye manevi olarak güçlenmesini sağlarken mal sadakası ise maddi olarak güçlenmesini sağlar.

► *edgölüg köl* “erdem gölü”

(23) Kıdıgsız *edgölüg kölleri* tapıg udug kılur men tützükin çeçekin barçaka (AY V: 137/ 15- 17)

“Onların sınırsız erdem göllerini saygıyla överim, tütsü ve çiçeklerle hepsine hizmet ederim.”

Erdem gölü (Wilkens, 2021, s. 99) Budaların sahip olduğu üstünlüğü, fazileti ifade eden bir terimdir.

Edrem “erdem, fazilet; güç, yetenek”

► *alp atım edrem* “kahramanlık, savaşçılık erdemi”

(24) Süülüg kuvragınıñ köñüllerine kirip *alp atım edrem* al çeviş bilig ayu birgey biz teñrim tip ötündiler (AY III: 193/ 20- 23)

“Asker topluluğunun gönüllerine girip, kahramanlık, savaşçılık erdeminin yol yordam bilgisini söyleyivereceğim efendim, diye saygıyla belirttiler.”

Fazilet, sevap, erdem, yetenek, kabiliyet, beceriklilik, marifet (Wilkens, 2021, s. 111) anlamına gelen *edrem* sözcüğü ile gerçekleşmiş olan *alp atım edrem* birlikteliği, “kahramanlık, savaşçılık erdemi” anlamında kullanılmıştır.

► *bügülenmek edrem* “bilgelik erdemi”

(25) Başdınkı kuvragına nom nomlayu yarlıkadukda yüzmin kolti nayut tümen tınlıklar alku akıgların alkıp nızvanılıg kkirlerin tarkarıp arhant kutın bulup üç türlü yaruk bilge bilig altı türlü *bügülenmek edremke* tıdıgsız erklig boltılar (AY III: 185- 186/ 18- 1- 2)

“En baştaki cemaate dharmayı vaaz verip buyurduğunda yüz bin koti, nayuta, on bin canlılar tüm tehlikeleri giderip, ihtiras kirlerini ortadan kaldırıp, Arhant kutsallığını erişip, üç türlü parlak bilgiye, altı türlü bilgelik erdemine sıkıntısız sahip oldular.”

“İnanç, bilgelik erdemi” (Tokyürek, 2019, s.233) anlamına gelen *bügülenmek edrem* birlikteliği ile Buda’nın öğretiyi vaaz etmesi ile sayısız pek çok canlı kötü davranışlarından ve hareketlerinden vazgeçip, tekrar doğmayacak olan ve manevi aydınlanma konusunda Nirvana’ya ulaşmış kişiyi yani Arhant’ı bulması izah edilmiştir. Böylelikle kişi sadaka verme, ahlaklı olma, sabırlı olma, gayretli olma, derin düşünce ve bilgi gibi pāramitālara yani erdemlere ulaşır.

► *kutadmak erdemi* “mesut etme gücü”

(26) Anı üçün siz alkınçsız kögüzlüg bodisvt inçe bilin ukuñ kuanşı im pular *kutadmak erdemi* antag kasınçig ulug titir (KİP: 58- 61)

“Onun için siz tükenmez gönüllü bodhisattva, işte bunu böyle bilin, anlayın ki Kuanşi İm Pusuar’ın mesut etme gücü işte böyle çok büyüktür.”

(27) Teñri teñrisi burkan kuanşi im pusarnıñ alkudın sıñar *kutadmak erdemin* nomlayı vidyag kılmaşın eşidigli kuvragda sekiz tümen tört miñ tınlıglar alkugun tökerinçsiz burkan kutıña köñül turgurdılar (KİP: 217- 221)

“Tanrılar tanrısı Burkan’ın, Kuanşi İm Pusuar’ın her yere saadet götürme kabiliyetini anlattığını ve büyü gücünü açıkladığını işiten topluluktaki 84 000 canlı varlığın hepsi, anlaşılması güç Burkanlığa inandılar, gönül yükselttiler.”

Kuanşi İm Pusuar’da geçen *kutadmak erdemi* “mesut etme gücü” (Tekin, 1993, s. 20) anlamında kullanılan bir sözcük birlikteliğidir. Bu iki örnekte de Kuanşi İm Pusuar’ın mesut etme ve saadet götürme yeteneğinin yüceliğinden söz edilmiştir.

► *tılañurmak edrem* “hitabet yeteneği”

(28) Ol dört Mahaaraça teñriler başın ol kamag ülgüsüz sansız ulug terin kuvrag tükel bilge biliglig teñri teñrisi burhantın bo ıdok nomlug yarlıgıg eşidü teginip alkugun barça bir yarlıg ulug bilge biligke ulug *tılañurmak edremke* ulug buyan edgü kılınçka ulug süzülmeke ulug ögirmekke sevinmekke tegip ünüşlüg ulug yolka agtınıp ikileyü yene yanmaksız törölüg bolup terk üdün burhan kutın bulguluk edgü edgülerke teği tegindiler (AY VI: 457- 458/ 13- 22- 1- 7)

“Dört Maharaja Tanrılar başı bütün o sayısız ulu topluluk bilgili Tanrı Tanrısı Burhan’dan bu kutsal dharma buyruğu işitip tümünü benzer biçimdeki büyük bilgelige, hitabet yeteneğine, ulu erdemlere, büyük iyi amellere, temizliğe büyük mutluluğa, sevince ulaşip kurtuluş yoluna çıkıp tekrar geri dönmeden dharmaya mazhar olup hemen aydınlanmaya ulaşmak için iyiliklere ulaştılar.”

Tılañurmak edrem “hitabet yeteneği, sözbilim, retorik” (Wilkens, 2021, s. 712) anlamına gelmektedir. Sayısız pek çok canlının, dharmayı ilan eden Buda’yı dinleyerek büyük bir zekāya, etkili söz söyleme yeteneğine sahip olup ve Buda kutsallığına ulaşmak için pek çok iyilikte bulunduğu belirtilmiştir.

(29) Yana yme bo nomug eşidteçi tınlıglarıg yeti sekiz *tılañurmak edrem*lig teriñ yörüglerig ukdaçı ulug bilge biliglig terk üdün ünüş yolug tapdaçı bodisatav yorıklıg közünür ajuanta uzun özlüg yaşlıg kutlug ülüglüg kılıu tegingey men (AY VII: 474/ 15- 22)

“Bunun yanında bu öğretiyi duyacak olan canlıları fazlasıyla hitabet erdemiyle bezenmiş, derin açıklamaları anlayacak derecede yüce bilgili, tez zamanda yükselme yolunu bulacak, Bodhisatva yoluna yürüyen, bu dünyada uzun yaşayacak, kutlu ve bahtlı kimseler kılacağım.”

(30) Bilge biligke tükelligin inanguluk orun siz *tılañurmak edremen* saçılıp tag señiri teg ünyük siz öteçilerke bir yanlıg umug inag bolur siz (AY VII: 492/ 9- 12)

“Eksiksiz bilgeliğinizle inanç makamısınız. Hitabet yeteneğinizin varlığı sebebiyle dağın yüksek zirveleri gibi yükseksiniz. Üzerine düşen görevleri icra edenler için bir çeşit bir tür umutsunuz.”

Ay VII’de geçen bu iki örnekte de Buda’nın tasavvur edilemeyecek derecede belagat gücüne sahip olduğu vurgulanmıştır.

(31) İsig özümüztin berü süzük kértgünç köñülüm üze yükünür men alku burhanların sukançig tatıglıg tılañurmak edremiñe yükünür men (AY VIII: 501/ 6- 10)

“Varlık bulduğumuzdan beri saf düşüncelerimle bütün Burhanların tatlı hitabet yeteneğine saygıyla eğiliyorum.”

Bu örnekte yine Budaların sahip olduğu tatlı hitabet yeteneğine büyük saygı duyulduğu belirtilmiştir.

(32) Adgü edgü tözün teñri kızı ya ürdin berü *tılañurmak edremde* üküş talim öğretinmiş erür sen amtı yene meni üküş talim nomlar yörugin keñürü ukıtdaçı biltürdeçi üstünki yeg ögdi üze öge küleyü ötündün (AY X: 660- 661/ 23- 1- 7)

“İyi! İyi! Ey soylu Tanrı kızı! Önceden beri hitabet belagatinde çok fazla talim öğrenmişsin; şimdi tekrar pek çok dharma yorumlarını genişletip anlatan en yüce övgü ile beni methettin.”

Örneklerden de anlaşılacağı üzere Budizm’de güzel konuşma erdeminin büyük bir yeri vardır. Buda övülürken en güzel hitabet kullanılarak öğretiler vaaz edilir. Böylelikle en büyük öğreti kapısına ulaşılır ve etrafındaki topluluğa da aynı şekilde fayda sağlamak mümkün hale gelir.

► *uçmak kalımak edrem* “uçma erdemi”

(33) Birök ol tözünler oğlu etöz kızlegülük törög küseyür erser azu erdini yinçü belgürtgeli küseyür erser azu kamag kişike amrak ayaglıg bolgalı küseyür erser azu ed tavar altun

kümüş küseyür erser azu *uçmak kalımak edremig* küseyür erser azu uzun öz yaş azu menji ögrünçü küseyür erser bo küsüşlerin barçanı köñül eyin kanturgay men (AY VI: 446- 447/ 14- 23- 1)

“Eğer o soylular oğlu bedenini gizleyecek yasayı, isterse yahut mücevheri ortaya çıkarmak çıkarmak isterse yahut da bütün insanlara karşı sevgi ve saygı duymak isterse ya da mal mülk altın gümüş isterse veya uçma erdemini isterse ya da uzun bir ömür veya sevinç isterse bu isteklerin hepsini gönle göre gerçekleştireceğim.”

(34) Yer altıncı ağılıklarig küseyür erser ağılıklarig körkitgey men *uçmak kalımak edrem* küseyür erser uçmak kalımak edrem bergey men (AY VIII: 545/ 5- 9)

“Yer altındaki hazineleri istiyorsa hazineleri göstereceğim. Uçma kabiliyeti isterse ona uçma kabiliyeti vereceğim.”

Uçmak kalımak edrem “uçma erdemi, (sihirli) uçma yeteneği” (Wilkens, 2021, s. 783) anlamına gelmektedir. Uçma yeteneği veya doğaüstü erdemler de Buda’ya ait bir nitelik olarak kullanılmaktadır. Her iki örnekte de Buda kendisinden maddi ve manevi olarak ne istenilirse hepsini kişinin kalbine göre vereceğini dile getirmiştir.

Emgek “sıkıntı, eziyet, ızdırap”

► *emgeklig öyüg* “ızdırap kumulu”

(35) Pāramitālar bışrunu ögretinü tolu tükel kılayın taşgaru tartıp üntüreyin *emgeklig öyükdin* tınlıglarig (AY V: 352/ 10- 13)

“Altı pāramitāları uygulayarak tam olarak tamamlayayım, ızdırap kumulu canlıları dışarı çekip kurtarayım.”

Emgeklig öyüg “ızdırap kumulu” (Wilkens, 2021, s. 105) anlamına gelir ve canlıların cehalet, öfke gibi kötü davranışlardan dolayı yaşadıkları hayatta sürekli acı çekmelerini ifade etmek için kullanılır. Kişinin en büyük amacı altı pāramitāyı oluşturan sadaka vermek, ahlaklı davranış sergilemek, sabırlı olmak, gayreti olmak, derin düşünceye ve sağlam bilgiye sahip olmaktır (Tokyürek, 2019, s. 235). Ancak bu şekilde canlılar ıstırap bataklığından kurtulabilir.

► *ölmek emgek* “ölüm ızdırabı”

(36) *Ölmek emgek* neçökin öñre kelip erdürdi sentide öñre ölmekig bulayın ay künkiyem körmeyin erti monı teg ulug açig emgekig tep tedi (AY X: 626/ 4- 8)

“Ölmek ızdırabı nasıl bu kadar erken gelip seni yakaladı, senden önce ölseydim ey güneşim, görmeseydik böyle büyük acıyı.”

Ölmek emgek “ölüm ızdırabı; ölüm acısı” (Tokyürek, 2019; Wilkens, 2021) anlamına gelen bir söz grubudur. Manihaist Uygur metinlerinde yer alan dört büyük ıstırap ve sekiz türlü ıstırap Budizm’de de önemli bir yere sahiptir. Budizm’de doğum, ölüm, yaşlanma, hastalanma gibi dört türlü ızdıraba sevgiliden ayrılma, nefret edilenlerle karşılaşma, arzu edilenleri ele edememe ve beş skandhanın neden olduğu ıstıraplar da eklenmiş ve böylelikle sekiz türlü ıstırap ortaya çıkmıştır. (Tokyürek, 2019, s. 503).

► *tugmak ölmek emgek* “doğum- ölüm ızdırabı”

(37) Bo buyan edgü kılınçı yme kamag tınlıg oğlanıña *tugmak ölmek emgektin* birtem ozup kutrulup teñgeşisiz yeg tüşke utlıke terk keye üdün tegmekleri bolzun tep tedi (AY X: 660/ 15- 20)

“Bu sevabı yine bütün canlılara sunarak doğum ölüm ızdırabından tamamen kurtulup en iyi semereye hızlıca ulaşmaları gerçekleşsin diye niyaz ederim, diye konuştu.”

Tugmak ölmek emgek “doğum- ölüm ızdırabı” anlamına gelmektedir. Bu birliktelik doğum ve ölüm dünyasında canlıların ızdırabını izah etmek için kullanılan bir kavramdır (Tokyürek, 2011, s. 22) Bu ıstıraplardan kurtulabilmeleri ise iyi ameller işleyerek aydınlanmaya ulaşmalarına bağlıdır. Yani aslında Budizm’de asıl amaç kişiyi doğum-ölüm acısından, eziyetinden kurtarmak ve aydınlanmaya ulaşmasını sağlamaktır.

***Etöz* “gövde, beden, vücut; şekil, görünüş, suret”**

► *belgürtme etöz* “dönüşüm vücudu”

(38) Ulug çerig içinte ürüg uzatı utmakın yavalmakın asılmış yavaş serimlig köñüllüg siz *belgürtme etöz*in bultuñuz (AY VII: 459/ 16- 19)

“Büyük ordular içinde sürekli zafer kazanan, sabırlı gönle sahipsiniz. Dönüşüm bedenine eriştiniz”

Belgürtme etöz terimi “belirtme vücudu, değişme vücudu, dönüşüm bedeni, görünen vücut bulmuş beden, tecelli bedeni” (Wilkens, 2021, s. 159) anlamına gelmektedir.

► *nomlug etöz* “öğreti bedeni”

(39) Yene yeme kavşikiya kayu meniñ *nomlug etözüm* erser arıg süzük okşatguluksuz adruk adruk sogançığ öng körk belgülerin ülgülnçsiz tenlençsiz edgü erdemlerin sakını sözleyü yitinçsiz titir (AY III: 164/ 17- 23)

“Yine de ey Kausika, ise benim öğreti bedenim, işte temiz, pak, benzersiz seçilmiş hoş güzellik ve ihtişam işaretlerini, ölçüsüz, tartısız iyilik faziletleri ile düşünülüp söylenemeyecek kadardır.”

Nomlug etöz yani “öğreti bedeni” (Wilkens, 2021, s. 498) Buda’nın üç bedeninden birini teşkil etmektedir. Mahayana öğretisine göre dharma bedeni asıl varlığın, tezahürün karşılığı olmakla birlikte gerçek ve sonsuz olması ile Buda, saf ve temiz olması ile de yokluk terimi ile aynı manaya gelmektedir (Uçar, 2009, s. 489).

(40) *Nomlug etözüg* tanukladım inç meñilig bolgu üçün (AY V: 369/ 7- 89)

“Refah ve huzur bulmak için dharma bedenine ulaştım.”

Rahatlık ve huzura erişebilmenin dharma bedenine yani gerçek ve sonsuz olan bedene sahip olmakla mümkün olacağı belirtilmiştir.

(41) Sen inçip meniñ ezügsüz igidsiz köni kertü arıg süzök özke yme adınaguka asıg tusu kıladaç *nomlug etözüm*in ögdün küledün (AY X: 657/ 6- 11)

“Sen böylece benim yalansız, doğru, temiz, kendine ve başkalarına faydalı olan öğreti vücudumu methettin.”

Bu örnekte de öğreti vücudunun gerçek, doğru, temiz ve faydalı olduğundan söz edilmiştir.

(42) Ol meniñ etlig erlig kanlıg etözümün igidti beltürtti erser men *nomlug etözün* igidtim beltürttüm (Maitr: 22/ 13- 16)

“O benim etten, terden ve kandan ibaret olan vücudumu yetiştirdi ise ben de din vücudunu yetiştirdim.

Son örnekte ise söz konusu olan bu birliktelik maneviyatı teşkil ederek din vücudu anlamında kullanılmıştır.

► *inanguluk orun* “inanç makamı”

(43) Bilge biligke tükelligin *inanguluk orun* siz tılañurmak edremin saçılıp tag señiri teg ünyük siz öteçilerke bir yañlıg umug inag bolur siz (AY VII: 492/ 9- 13)

“Eksiksiz bilgeliğinizle inanç makamısınız. Hitabet yeteneğinizin varlığı sebebiyle dağın yüksek zirveleri gibi yükseksiniz.. Sorumluluğunu yerine getirenler için bir tür umutsunuz.”

Inanguluk orun “inanç makamı” anlamında kullanılmaktadır. *Oron/orun* yani “yer, mahal” (Wilkins, 2021, s. 514) sözcüğü ile gerçekleşen bu birliktelik ile Buda’nın sahip olduğu eksiksiz bilgelik ve sahip olduğu inanç mevkisinin büyüklüğü övülmüştür.

Kapıg “kapı”

► *kutrulmak kapıgı* “kurtuluş kapısı”

(44) Üç törlüg *kutrulmak kapıgı*n açdaçı üç törlüg bodi tegme tuyunmak yolug körkitdeçi artoksuz yañloksuz köni kertü yorıgıñız ol köñülünüz köküñüzünüz turkaru arıg süzök tetir köñüldeki taplağınız yme ançulayu ok erür (AY X: 658- 659/ 23- 1- 7)

“Üç çeşit kurtuluş kapısını açarak üç türlü Bodi denilen aydınlanma yolunu gösterecek mübalağasız, hilafsız uygulamalarınız doğrudur. Kalbiniz her zaman tertemizdir; gönül meyliniz de tam öyledir.”

Kutrulmak “kendini kurtarmak”(Wilkins, 2021, s. 432) anlamında kullanılmaktadır. Metinde sözü geçen üç türlü kurtuluş kapısı şunlardır: boşluk, belirsizlik ve isteksizliktir (Gulcalı 2021: 393). Yani kişi doğru olduğunda bütün ıstıraplardan, arzu ve ihtiraslardan kurtulur ve gerçek özgürlüğe yani Nirvana’ya erişmiş olur.

► *nom kapıgı* “dharma kapısı”

(45) Darni tegme üdrülmiş seçilmiş ıdok *nom kapıgı*larına tükellig kılıp artokrak takı bo altun öñlüg yaruk yaltrıgıg kopta kötrülmiş nom erdinig keñürü aç a ya da nomlaguluk yitlingeli batgalı ıdmaguluk ulug küşüşin asa üsteyü teginür biz teñrim tep ötünü tegindiler (AY VI: 457/ 4- 12)

“Tılsım denilen güzide, kutsal dharma kapılarına tümüyle varıp ve bu altın renkli, parlak ışıltılı her şeyden üstün dharma cevherini genişleterek açıklamak için dharma cevherinin yok olmaması için, büyük bir arzu ile çoğaltırız tanrım, diye seslendiler.”

(46) Burhanların çahşaput törüsi burhanların köni boşgutı burhanların kizlençü yarlığı burhanların togguluk belgürgülük orunu yurtı üçün anın bo ilinmeksiz atlıg darani nom kapıgta yeg *nom kapıgı* yok tetir tep yarlıkadı (AY VII: 461/ 15- 22)

“Budaların emir ve yasası, Budaların doğru öğretimi, Budaların gizli buyruğu, Budaların ortaya çıkıp belirlediği yeri yurdu olmamasından dolayı bağlanmama adlı bu dharani dharma kapısından daha mükemmel bir dharma kapısı yoktur, diye buyurdu.”

(47) Adın kim kayu tınlıklar yme birök bo ögdi üze meni ögserler olar barça nom tatıglıg menğü menji tugmaksız *nom kapığı*na kirgeyler tep yarlıkadı (AY X: 657/ 13- 17)

“Yine diğer tüm varlıklar eğer beni bu övgü ile överlerse onların tümü dharma tadındaki sonsuz mutluluğa, doğumsuz dharma kapısına girecekler, diye buyurdu.”

Nom kapıg terimi “dharma kapısı” (Wilkens, 2021, s. 495) anlamında kullanılan bir birliktelik olup aydınlanmayı ifade eder.

► *Tamu kapıg* “cehennem kapısı”

Yitinç yime suida baru eki agulug yol başıña *tamu kapığı*na azguruglı yolka kim (H: 124-127)

“Yedinci olarak; yine suçtan giderek iki zehirli yolun başına ve Cehennem kapısında azdıran yola gelen kimdir?”

Tamu kapıg, “cehennem kapısı” (Wilkens, 2021, s. 668) kötü amel sahibi kişilerin gideceği yerin yani cehennemin kapısı anlamında kullanılan eşdizimli bir yapıdır.

► *köñül adkakı* “gönül bağı”

(48) Köñüllüg anta turgurmak ornatmak erser kaltı bo muntag çınzu tegme ertükteg tözte alku edgü nomlar barça sıgmış üçün burhanlar ağılıkı tetir kamag *köñül adkakı* bolmaktın öñi üdrülmiş üçün evrilinçsiz tetir (AY IV: 285/ 1- 7)

“Zihinsel ulaşımı yerleştirmek ise chen ju denilen öylesine esastaki bütün iyi öğretiler tamamıyla sığıdığı için Budalar hazinesidir. Tam gönül bağı olmaktan ayrıldığı için sabittir.”

Köñül adkakı birlikteliği “gönül bağı” (Tokyürek, 2013, s. 264) anlamına gelmektedir. Budizm’de buda hazinesine, kutsallığına ulaşmanın yolu dünyevi unsurlara duyulan istek ve arzulardan vazgeçmekten geçer.

► *küvrüg ünı* “davul sesi”

(49) Tünle erser tülümte *küvrüg ünı* eşideyin küntüz yene törüçe kşanti kılı ötüneyin (AY V: 352/ 8- 10)

“Gece olduğunda düşümde davul sesini işiteyim, gündüz de usulünce saygıyla af dilemeyi arzda bulunayım.”

Küvriig üni “davul sesi” (Wilkens, 2021, s. 447) anlamına gelmektedir. Dharma davulundan çıkan ses ile bütün canlılara Buda öğretisini duyurmak ve onları kurtarmak amaçlanır (Tokyürek, 2019, s. 214). Bu örnekte kurtuluşa erişebilmek için dharma davulunun sesini duymak ve böylelikle af dilemek, tövbe etmek arzulanmıştır.

***Nirvan* “Nirvana”**

► *nirvan meşisi* “Nirvana sevinci”

(50) Birök çın kirtü nom tözinte öñi ermez bolup nom tözi bolguça erser kaltı kamag kut bulmatuk yalañuklar barça çın kirtü nomug körüp üzelilsiz inçgü meñi *nirvan meşisine* teggeyler erti (AY V: 376/ 7- 11)

“Şayet, gerçek ve doğru öğreti aslından farklı olmayan öğretinin aslı olsa idi, işte o zaman tüm aydınlanmamış insanlar gerçek ve doğru öğretiyi görerek daha üstün olan huzurlu Nirvana mutluluğuna ulaşacaklardı.”

Nirvan meşisi terimi “Nirvana sevinci” (Wilkens, 2021, s. 491) anlamına gelen bir birlikteliktir.

► *nirvan yolu* “Nirvana yolu”

(51) Men barıp toyın dıntar bolup *nirvan yolın* tileyür men (Maitr: 47/ 9- 10)

“Ben varıp rahip olmayı ve Nirvanā yolunu bulmayı arzu ediyorum.”

Nirvan yolu yani “Nirvana yolu” (Wilkens, 2021, s. 492) aydınlanmaya ulaşmayı ifade eden bir kavramdır.

***Nizvani* “klesa, ihtiras, arzu”**

► *nizvanılar tegzinç* “klesa girdabı”

(52) Birer birer tınlıglar üçün üküş kalplar ertginçe tamuta azu yme adın oronlarta olarnı üçün emgek emgenip tugmak ölmek sansartın *nizvanılar tegzinçtin* ozgurgalı kutgargalı tep yarlıkadı (AY X: 628/ 17- 22)

“Her bir varlık için çok zamanlar geçene değin cehennemde veya farklı mekânlarda onlar için sıkıntı çekip de o canlıları doğum ölüm döngüsünden, klesa girdabından kurtarmaya kadir olamıyorum, diye buyurdu.”

“Klesa girdabı” (Wilkens, 2021, s. 493) anlamına gelen bu birliktelik ile canlıların cehennemde veyahut farklı bir yerde eziyet çekeceği ve canlılara sıkıntı yaratan bu durumdan kurtulmanın da zor olduğu belirtilmiştir. Ayrıca bu birliktelik mecazi bir anlama sahiptir.

► *nizvanılığ bodulmak* “klesa lekesi”

(53) Tegirmi körkle yarukuñuz ondın sınar tolu erür tıltagı eyin kutgarur siz kamag tınlıglar oğlanın *nizvanılığ bodulmakıg* yıldı yukı birle tarkardıñız (AY X: 646/ 13- 17)

“Çepeçevre saran güzel ışığınız on tarafa doluyor; bütün canlıları sebeplerine göre kurtarırsınız; klesa lekelenmelerini kalıntıları ile birlikte yok ettiniz.”

Nizvanılığ bodulmak “klesa lekesi” (Wilkens, 2021, s. 493) anlamında kullanılmaktadır. Aynı zamanda mecazi bir anlama da sahiptir. İhtiras, tutku lekelerini tamamen ortadan kaldırmak ve canlıları bu durumdan kurtarmak Buda’ya ait bir nitelik olarak gösterilmiştir.

► *nizvanılığ ig* “klesa hastalığı”

(54) *Nizvanılığ ig*leri küçüg kūsünlüg keçi küniçi irig sarsıg köñüllüg erdiler (Maitr: 57/ 2- 4)

“Klesa hastalıkları kudretli haset, kötü kalpli idiler.”

Nizvanılığ ig “klesa hastalığı” (Wilkens, 2021, s. 493) anlamında kullanılmaktadır. İhtiras hastalığına yakalanan canlıların haset sahibi ve kötü kalpli olduğu belirtilmiştir.

► *nizvanılığ kkir* “klesa kiri”

(55) Nom tözin arıtmak erser kaltı ol çınzu tegme çın kertü arıg süzök köñül tözin örtdeçi kırıkdeçi *nizvanılığ kkir*lerig tarkarmak ketermek erür (AY IV: 244/ 9- 14)

“Öğreti esasını temizlemek ise chên-ju denilen öylesine doğru, gerçek, temiz gönül esasını kapatacak, gölgelendirecek, kirletecek klesa kirlerini yok etmek, gidermektir.”

Nizvanılığ kkir “klesa kiri” (Wilkens, 2021, s. 493) anlamına gelen isim+ isim birlikteliğinden oluşan mecazi bir yapıdır. Öğretilerin tamamen temiz olmasının ihtiraslı yani tutkulu kirleri gidermekle mümkün olacağı belirtilmiştir.

(56) Sekiz miñ kolti teñriler sansız sakışsız yalañuklar birle atkanguluk atkangulartın ırak tarıkıp *nizvanılığ kkir*lertin öñi üdrülüp nomlug arıg közke tegdiler (AY V: 393/ 4- 9)

“Onlar sekiz bin koti sayısız insanlar ile birlikte algılanacak şuur objelerinden uzaklaşıp klesaların kirlerinden uzaklaşıp dharmalı saf göze ulaştılar.”

Tutkulu, bulaşıcı kirlerden arınmak kişiyi Buda saadetine ve temiz öğretiyeye götürür. Burada da pek çok sayısız insanın bu ihtiras kirlerinden uzaklaşarak temiz öğretiyeye ulaşması anlatılmaktadır.

► *nizvanilg oot* “klesa ateşi”

(57) Sakınu sözleyü yetinçsiz ol antag ıduk kutlug tillig erdinileri üze yana inçip *nizvanilg oot* yalının örtenü köye turdaçı esilmiş çolmuş köñüllüg erinç yarlıg tınlıg oylanların nomlug yagmur yagıtıp enç tınça tegürü yarlıkadılar (AY VIII: 500/ 11- 19)

“Hesap edip söylemesi imkânsız olan o kutsal dil cevheri sayesinde yine klesa ateşiyle yanmakta olan bitmiş tükenmiş gönüllü, biçare insanoğlunu dharma yağmurunu yağdırarak huzura ulaştırmayı bahşediyorlar.”

“Klesa ateşi” (Wilkens, 2021, s. 493) olarak kullanılan bu birliktelik de mecazi bir anlama sahiptir. İhtiras ateşiyle yanan insanoğlunun gönlünü öğretili yağmurun söndürüp huzura kavuşturacağı ifade edilmektedir.

(58) Teñrim noş teg tatıglıg yagmur suvın yagıtıp yalañukların *nizvanı ootın* oçürür siz (KİP: 201- 203)

“Tanrım noşa benzeyen tatlı yağmur suyunu yağdırarak, varlıkların klesa ateşini söndürürsünüz.”

İhtiras, hırs canlıları dünyevi istekler ve arzulara bağlayan bir kavramdır. Burada Buda’nın tatlı yağmur sularını yağdırarak canlıların hırs ateşini yok etmesi anlatılmıştır.

► *nizvanilg yagı* “klesa düşmanı”

(59) İnçip bodisatavlar bo muntag yañın tugmaksız nom taplagı atlıg tütrüm teriñ bilge biligte tutup ap yeme içtin sınarkı *nizvanilg yagılar* tölükün ap yeme taşdın sınarkı ayıg ögli yagılar örletmekin emgetmekin ekegünü barça añsız ked sererler serinürler (AY IV: 231- 232/ 18- 24- 1- 2)

“Bodhisattvalar bu şekilde doğumsuz dharma adındaki zeki, derin bilgide durarak hem iç taraftaki hırs düşmanlarının gücüne hem de dış taraftaki iyi düşünceye sahip olmayan düşmanların hiddetine ve ıstırap çektirmesine ikisine tamamıyla, iyice sabrederler.”

Mecazi bir anlama sahip olan “klesa düşmanı” (Wilkens, 2021, s. 494) kavramı Buda’ya ve öğretilerine karşı olan canlıları ifade etmektedir.

Nom “öğreti; kanun; din, cemaat; eser, metin”

► *darani nomug* “dharani öğretisi”

(60) Men yme teñrim sizin üskünüzte teñrike yalañukka asıglıg küsemiş küsüşüg kanturdaçı küyü küzetü tutup ênç meñilig kıltaçı çintamani erdini atlıg ıdukluk *darani nomug* ötünü tegineyin tep ötrü inçe tep ötündi (AY VII: 465/ 14- 21)

“Ben de Tanrım sizin huzurunuzda gökyüzündeki canlılara yararlı, onların arzuladıklarını bütünüyle yerine getirecek olan, gözetip koruyarak huzur ve mutluluk verici çintamani adındaki dharani dharmaşını bildireyim, diyerek istekte bulundu.”

Sözlük anlamı “büyü ibaresi, sihirli söz” (Wilkens, 2021, s. 243) anlamına gelen *darani* insanları çeşitli tehlikelerden ve cinlerden koruyan, insanların isteklerinin gerçekleşmesine olanak sağlayan dualardır (Eraslan, 2012: 632). Budizm’de insanlar dharani öğretisini tam olarak yerine getirdiklerinde hem gökteki hem de yeryüzündeki varlıklara daha faydalı olacaklarına inanırlar.

► *nom agılık* “dharma hazinesi”

(61) Sakınguluksuz sözlegülüksüz alkınçsız tüketinçsiz *nom agılıkta* ornanıp darnı tigme edremler şuronggasamapadi atlıg teriñ samati dyanka tayaklıgın korkınçıg kasınçıg şımnu kanın ülgüsüz sansız süülüg kuvragı birle barçanı utup yigedip kayu nece tuyguluk bilgülig nom bar eraser (AY III: 172/ 11- 17)

“Düşünülemeyecek, söylenilemeyecek kadar engelsiz, arı, temiz, tükenip bitmeyen öğreti hazinesinde yerleşip Dharani denilen erdemler Suram-gama- samadhi adındaki derin iç bakışa dayalı olması sebebiyle korkunç şeytan hükümdarını hadsiz hesapsız asker topluluğu ile tümünü yenerek, ne kadar duyulması bilinmesi gereken dharma varsa.”

Nom agılık, “Dharma mahzeni, hazinesi” (Tokyürek, 2021, s. 216) anlamına gelmektedir.

► *nom erdinig* “dharma cevheri”

(62) Bo *nom erdini* içindeki yörükleri adruk adruk nom belgüleri öğretingülük yorıgları yine burkan kutın bulguka ertiñü edgü yaraşı erürler (AY III: 183/ 5- 9)

“Bu dharma cevherinin içerisindeki değerlendirmeleri, farklı farklı dharma işaretleri, öğrenilmesi gerekli olan davranış biçimleri ve Buda kutsiyetini bulma konudansa aşırı derecede iyi ve uygundurlar.”

Nom erdinig “dharma mücevheri, sūtra cevheri, öğreti mücevheri” (Wilkens, 2021, s. 495) anlamlarında kullanılan bir söz grubudur. Budizm’de Buda kutsallığına erişmek için Budizm’e ait öğretileri, davranışları öğrenmek ve uygulamak gerekmektedir.

(63) Ne üçün tep teser ulug ezruaya bo *nom erdini* erser evrilinçsiz orontaki bodisatavların yeg başdınkı edgü oom törtünç bir sekiz on yıldırlar urugların bütürdeçi bışurdaçi kamag nomların eligi hanı kamagta başdınkı nomlug tamga erür anı üçün bon nom erdinig boşgunmış tutmış eşidmiş tınlamış kergek (AY IV: 336- 337/ 22- 25- 1- 6)

“Ey büyük Brahma, niçin diye sorarsan: bu öğreti cevheri sarsılmaz yerdeki Bodhisatvaların üstün birinci iyi kökler ve tohumlarını bitirecek, olgunlaştıracak bütün öğretilerin hükümdarı tamamının birinci öğreti mührüdür. Onun için için bu öğreti cevherini öğrenmek, işitmek, dinlemek gerektir.”

Öğreti mücevheri, Bodhisattvaların gelişmesini sağlayan on yerden biri olan sallanmayan yerdeki en üstün iyi kökler ve tohumları tamamlayacak olgunlaştıracak en üstün öğreti mührünü teşkil etmektedir. Bu yüzden öğreti cevherini iyice öğrenmek, ezberlemek, işitmek ve dinlemek gerekir.

(64) Bo altun önlüg yaruk yaltrırlıg kopta kötrülmiş nom iligi atlıg *nom erdinini* ulug çoğın yalının kimler bon om erdinig süzük kirtgünç köñülin titrü ukup odsar eşidserler tutsarlar bo muntag edgü tüşke utlıka teggeli tegimlig bolurlar (AY V: 194/ 4- 10)

“Bu altın renkli, ışık parıltılı, her şeyin üstündeki dharma hükümdarı adlı dharma hazinesinin yüce ünü ile kimler bu hazineyi saf gönülle iyice anlayıp işitip tutsa, bu gibi iyi ödüle ulaşmaya layık olurlar.”

Buda, Brahman’a seslenerek rahip ya da rahibelerin öğreti hazinesinin ününü, değerini temiz kalp ile dinleyip ezberlediklerinde ödül olarak Buda saadetine ulaşacaklarını buyurmaktadır.

(65) Birök kayu kayu yer oronta bo *nom erdinig* yene bo nomug nomladaçi nomçı bar erser ol anca kuvragımız birle bo nom erdinig nomlataçi nomçıg eyin ederü oron oron sayu öñi öñi yadılıp küyü küzetü tegingey biz (AY VI: 456-/ 15- 21)

“Nerede bu dharma cevheri ve bu dharmayı öğretecek olan öğretmen var ise o vakit cemaatimiz ile bu dharma cevherini vaaz edecek öğretmeni takip ederek ayrı ayrı mekânlara yayılarak muhafaza edeceğiz.”

Bu örnekte ise öğreti cevheri ve öğreti cevherini vaaz eden, açıklayan öğreticinin önemine değinilmiş ve farklı farklı yerlere bu öğretiyi yayıp muhafaza edileceği vurgulanmıştır.

(66) Takı yme bo *nom erdinig* kim ol öñreki burhanlar şazınınta edgü kılınç kılmış tözün kutlug tınlıglar erserler olarka tutdurup inçip bo çambudvip yertinçüte keñürü yaddurup terk üdün yitlingülük batguluk kılı teginmegey men (AY VII:474/ 9- 15)

“Ayrıyeten, bu dharma cevherini evvelki Burhanların dharmasında iyi amel işlemiş, soylu ve kutlu varlıklara sunarak böylece (öğreti mücevherinin) bu Çambudvip ülkesinde geniş bir alana yayılarak kısa zamanda kayıp olama ve yok olma tehlikesinden kurtacağım.”

Öğreti mücevherinin, Budist metinlerinde sıklıkla kullanılan Çambudvip ülkesinde iyi amellere sahip kişilere sunulacağı ve böylelikle geniş bir alana yayılarak yok olma tehlikesinden korunacağı belirtilmiştir.

(67) Kimler birök tutsarlar bo *nom erdinig* monçulayu öz etöznüñ kuvragnıñ esilmekleri tarıkar (AY VIII: 516/ 19- 22)

“Kimler böyle dharma cevherine bu şekilde korursa kendi vücudumun ait olduğu cemaatin noksanlığı giderilir.”

Öğreti mücevherine gereken değer verildiği takdirde kişinin sahip olduğu topluluk da dâhil olmak üzere yiyecek içecek eksikliği giderileceği ve dünyadaki huzurun artarak çoğalacağı ifade edilmiştir.

(68) Antag yanlıg yeg adrok yarlıkançuçı köñülünüz küçinde küyü küzetü tutgay biz bo *nom erdinig* (AY X: 664/ 11- 13)

“Öylesi mükemmel, merhametli kalbinizin gücüyle bu dharma mücevherini gözetip koruyacağız.”

Yüce merhamet, acıma, büyük merhamet Budhalara ve Bodhisattvalara ait bir özelliktir. Budhaların merhametli kalbi sayesinde öğreti cevherinin her daim koruyucusu olacağı ifade edilmiştir.

► *nomlug erdnig küzetdeçi* “öğreti cevherinin koruyucusu”

(69) Teñri burkannıñ isig özin satag yulug birip satagın almıs *nomlug erdnig küzetdeçi* ezrua hormuzta vişnu mheşvri tört mharaçlarda ulatı (Maitr: 1/ 49- 53)

“Tanrı Burkan”ın kendi hayatını, feda ederek satın aldığı ve din cevherinin koruyucusu olan Ezrua, Hormuzta, Vişnu ve Maheşvara adlı dört büyük hükümdara bağışlarım.”

Nomlug erdnig küzetdeçi, “öğreti cevherinin koruyucusu” birlikteliği ile Ezrua, Hormuzta, Vişnu ve Maheşvara adındaki tanrılar kastedilmektedir.

► *nom kapıg* “dharma kapısı”

(70) Darni tegme üdrülmiş seçilmiş ıdok *nom kapıg*larına tükellig kılıp artokrak takı bo altun öñlög yaruk yaltrıglıg kopta kötrülmiş nom erdnig keñürü aç a ya da nomlaguluk yitlingeli batgalı ıdmaguluk ulug küsüşin asa üsteyü teginür biz teñrim tep ötünü tegindiler (AY VI: 457/ 4- 12)

“Tılsım denilen güzide, kutsal dharma kapılarına tümüyle varıp ve bu altın renkli, parlak ışıltılı her şeyden üstün dharma cevherini genişleterek açıklamak için dharma cevherinin yok olmaması için, büyük bir arzu ile çoğaltırız tanrım, diye seslendiler.”

“Dharma kapısı” (Wilkins, 2021, s. 495) anlamına gelen bu birliktelik ile öğreti kapılarının hepsine ulaşarak öğreti cevherini geniş alanlara yaymanın önemine değinilmiştir.

(71) Burhanların çahşaput törüsi burhanların köni boşgutı burhanların kizlençü yarlığı burhanların togguluk belgürgülük orunu yurtı üçün anın bo ilinmeksiz atlıg darani *nom kapıg*ta yeg nom kapıgı yok tetir tep yarlıkadı (AY VII: 461/ 15- 22)

“Budaların emir ve yasası, Budaların doğru öğretimi, Budaların gizli buyruğu, Budaların ortaya çıkıp belirlediği yeri yurdu olmamasından dolayı bağlanmama adlı bu dharani dharma kapısından daha mükemmel bir dharma kapısı yoktur, diye buyurdu.”

Budizm’de Budaların töreleri, öğretileri ve gizemli düşünceleri ve belli bir yeri yurdu olduğu için bağlanmasız adlı dharani, en üstün öğreti kapısını teşkil etmektedir. Yani Budhalar kendilerini dünyevi arzu ve isteklere bağlı olmayacak derecede her şeyden arındırmışlardır.

(72) Bo ol buyannıñ küçinte üzeliksiz *nom kapıgı*ña teriñte teriñ kirip lakşanlığı edgülerke tolu tükel bolup alkuka bir yañlıg asıg tusu kılğalı ugay sen tep yarlıkadı (AY X: 661/ 7-12)

“Bu sevabın sayesinde en üstün öğreti kapısına (doğru) derince girerek alametli niteliklere tümüyle sahip olup aynı biçimde herkese faydalı olabileceksin, diye buyurdu.”

Son örnekte ise öğretiler gerektiği gibi yerine getirildiğinde en üstün öğreti kapısına ulaşarak bütün canlılara fayda sağlanabileceği ifade edilmiştir.

► *nom kutı* “dharma kutu”

(73) Yaruk teñrilerke *nom kutı*ña arıg dintarlarka suida yazukda boşunu ötünür biz (H: 335- 337).

“Nurlu tanrılara, dharma kutuna haşmetine pak dintarlara, suçdan gūnahtan farig olarak dua ederiz.”

Nom kutı, “dinin majestesi, ışık nousu; kutsal ruh” (Wilkens, 2021, s. 495) birlikteliğini oluşturan bir yapıdır. Budizm’de Buda’nın öğreti saadetine ulaşmak Bodhisatvaların en büyük amacını teşkil etmektedir. Bu örnekte tanrıların nuruna, öğreti saadetinin ululuğuna sığınarak günahlardan pişmanlık duyulmuş ve dua edilmiştir.

► *nom meñisi* “dharma sevinci”

(74) Yeg nomlarıg nomlayu noş tatıglıg sukançıg *nom meñisin* berür siz (AY X: 647/ 1-3)

“Tanrım siz en iyi öğretileri vaaz edip iksir tadındaki leziz sūtra sevincini bahşedersiniz.”

Nom meñisi, “dharma sevinci” (Wilkens, 2021, s. 496) anlamında kullanılmaktadır. Dharma sevincinin iksir tadında leziz bir şey olduğuna değinilmiştir.

► *nom tablag* “dharma tahammülü”

(75) Teriñte teriñ tugmaksız nom taplagın bulmak yeme kayu erür tep teser teriñte teriñ tugmaksız nom taplagın bulmak erser üç törlüg tugmaksız *nom taplagın* bulmak erür (AY IV: 230/ 16- 20)

“Derin doğumsuz dharmayı bulmak da hangisidir? Diye sorsa: derin doğumsuz dharmayı bulmak, üç çeşit doğumsuz dharmayı bulmaktır.”

“Dharma tahammülü” anlamına gelen bu terim aldanmaya karşı öğretinin gücü ile sabretmeyi ya da tahammül etmeyi ifade etmek için kullanılır (Tokyürek, 2011, s. 263)

► *nom tıŋ* “dharma yeri”

(76) Ulug erklig maheşvare tenrı vaçirapani toŋa manibadire uruŋut karininiŋ anası beş yüz kuvragları birle anavatapte luu hanı ulug taloy ügüz erkligi başlap ülgüsüz üküş tenriler yekler kuvragı yme ök etözin ol eligler hanlar ordosınta ol nom nomlaguluk oronta *nom tıŋ*ka yıgılğaylar (AY VI: 431- 432/ 19- 22- 1- 7)

“Yüce güçlü maheşvare Tanrı, vajrapāni, manibhadra konutan kārini”nın anası beş yüz topluluklarıyla birlikte anavatapte ejderha hükümdarı ulu okyanus gücü başta olmak üzere sayısız tanrılar, şeytanlar topluluğu da bedeniyle o hükümdarların sarayında, o öğretinin açıklanacağı yerde tahtta öğreti yerinde toplanacaklar.”

Wilkens *nom tıŋ* birlikteliğinin anlamını “dharma oturuşu, dharma yeri” (Wilkens, 2021, s. 496) olarak ele almıştır. Pek çok sayısız tanrının ve şeytanlar topluluğunun öğreti sesini dinlemek için öğretinin açıklanacağı yerde toplanacağı belirtilmiştir.

► *nom tilgen* “dharma tekerleği”

(77) Kim kimki tınlıglar ukzunlar bilzünler kin keligme üddeki bodhisattvalarıŋ yugerü *nom tilgenin* evirtgüke küsüş öritzünler (AY III: 158/ 4- 8)

“Böylece varlıklar anlasınlar, bilsinler ki gelecek zamandaki Bodhisattvaları şimdiki dharma tekerleğini çevirmek için arzu beslesinler.”

“Dharma tekerleği, Dharma çarkı”anlamına gelen *nomlug tilgen* yaklaşımı Tantrizm’in mistik anatomisinin de bir bölümü olarak kalpte bulunduğu inanılır (Wilkens, 2021, s. 499). Budaların öğretilerini ifade eden bu kavram ile Bodhisattvaların öğreti tekerleğini (Buda’nın öğretilerini) devam ettirmek konusunda istekli olmaları anlatılmaktadır.

(78) Kavşikiya birök kim kayu kişi bo üç miŋ ulug miŋ yirtünçüde tolu yiti ertini urup kirtüdin kelmişke ağır ayag tapıg udug kılsar ikinti yene bir kişi kirtüdin kelmişig *nom tilgenin* evirtgeli ötüğçi bolsar munuŋ buyanı aşnukı yirtünçüde tolu yiti ertini urup buşı birmiş buyanta utar yigedür (AY III: 161/ 8- 17)

“Ey Kausika, şayet kim bu üç bin yüce bin yeryüzünde tümüyle dolu yedi cevher koyup gerçeklikten gelmişe, dharma tekerleğini çevirmek gayesiyle ricada bulunsa, bunun sevabı önceki yeryüzünde tümüyle dolu yedi cevher koyup, sadaka vermiş sevabından daha mükemmeldir.”

Herhangi bir insan, sadaka vermek gibi pek çok iyi eylemde bulunsa dahi öğreti tekerleğini çevirmek istese bu iyiliklerden aldığı sevaptan daha fazlasına erişir. Bu

örnekte öğreti tekerleğini çevirmenin yapılan iyiliklerin en mükemmeli en üstünü olduğu ifade edilmiştir.

(79) Körü kanınçsız körkle burhan körki ülgüsüz üküş kolti sanınca ezrua teñriler kuvragı üze tegriglep tapıg udug ağır ayag alu üzeliksiz üstünki yer sukançig noş tatıglıg *nom tilgenin* evire nomlayu yarlıkamışları közünür (AY IV: 315/ 6- 13)

“Görmeye doyulmaz güzellikteki Buda sureti sayısız pek çok koti sayısınca Brahma tanrılar topluluğu ile çevrelenmiş saygı ve hürmetle, eksiksiz üstün yer hoş, muhteşem öğreti tekerleğini çevirip öğretiyi açıklayarak söyledikleri görünür.”

Buda’nın suretinin güzelliği Brahma tanrılar topluluğu tarafından büyük saygı gördüğü ve muhteşem öğreti tekerleğini çevirip öğretiyi vaaz ettiği ifade edilmektedir.

(80) Mahabodi söğüt tüpinte vazırlıg vaçırazan örgün üzesinte bek bagdaşını olorup şamnu süüsın utup burhan kutın bulup üç tegzinç iki yegirmi bölöklüg darmaçakır *nom tilgenin* evirip (AY VI: 429- 430/ 11- 17)

“Mahabodhi (adlı) ağaç dibinde elmas işlemeli divan üzerinde bağdaş kurup oturarak şeytan ordusunu yenip aydınlanmaya (Bodhi’ye) ulaşip üç tomar 12 bölümlü dharma tekerleğini çevirip.”

Darmaçakır *nom tilgen* yani dharmacakra öğreti tekerleği, kötülükleri yok eden, Buda doğrusu, tanrı Indra’nın tekerleği gibi yerden yere insandan insana yuvarlanan bir tekerlek olarak bilinmektedir (Tokyürek, 2019, s.215). Bu birliktelliğin kullanıldığı söz konusu olan örnekte mükemmel Bohi denilen aydınlanmaya erişebilmek için öğreti tekerleğini çevirmek, öğreti davulunu çalmak, öğreti borusunu üflemek, öğreti bayrağını yukarı dikmek, öğreti meşalesini tutuşturmak, öğreti yağmurunu yağdırmak ve Samsara denizinden geçmek gibi eylemlerin yapılması gerektiği vurgulanmıştır.

(81) Altı yıl tönı duşkaraçar atlıg açıg tarka emgek emgenip yiti tegzinçlig ıdok *nom tilgenin* evirtinüz emgeklig tınlıglar oğlanın ozgurup kutgarıupıntın kızıgta tegürdünüz (AY X: 659/ 15- 20)

“Altı yıl boyunca duşkaraçaryā adlı ağır eziyete katlanıp keskin daireli kutsal öğreti tekerleğini çevirdiniz, ıstırap içindeki canlıları kurtarıp öteki kıyıya ulaştırdınız.”

Bu örnekte ise Sarasvati tanrıça, Buda’nın duşkaraçar “dünyadan el çekme, münzevilik” (Wilkens, 2021, s. 249) adlı eziyete katlandığını ve öğreti tekerleğini çevirip ıstırap çeken canlıları kurtarması övgü dolu sözlerle methedmiştir.

(82) Kaşıp burkan nırvanka barmısta berü evrilmedük *nom tilgen* branas kent uluşta tevirdi (Maitr: 15/ 10- 12)

“Kaşyapa burkan Nirvana’ya vardığından beri döndüremeyen din tekerleğini Benares şehrinde döndürdü.”

Son örnekte ise Kaşyapa burkanın Nirvana’ya ulaşması ile döndürülemeyen öğreti tekerleğini Benares adlı şehirde döndürdüğü belirtilmiştir.

► *nom tözi* “dharma esası”

(83) *Nom tözin* arıtmak erser kaltı ol çınzu tegme çın kertü arıg süzök köñül tözin örtdeçi kırıkdeçi nizvanılıg kkirlerig tarkarmak ketermek erür (AY IV: 244/ 9- 14)

“Öğreti esasını temizlemek ise chên-ju denilen öylesine doğru, gerçek, temiz gönül esasını kapatacak, gölgelendirecek, kirletecek ihriraslı kirleri yok etmek, gidermektir.”

(84) Belgü tözlüg *nomlar töz* tetir atlı belgüli ekegütün öñi ketermek bo tolun bütmiş çın kertü töz tetir tep mançulayu bilip ukup nom tözinte köñüllerin ogatıp sergürüp turgurmak erür (IV: 283/ 7- 13)

“İşaret esaslı öğretiler, başkalarının dayanağına durmuş esastır. Ad ve işaret ikisinden başkasını gidermek bu tam elde edilmiş gerçek doğru esastır, diye böyle bilip anlayıp öğreti esasında zihinleri uyandırıp sabredip durdurmaktır.”

Nom tözi, “dharma özü, dharma tabiatı, dharma niteliği” (Wilkens, 2021, s. 496) anlamında kullanılan bir söz grubu olup asıl olan öğretiyi ifade eder.

► *nom uguşı* “dharma ögesi”

(85) Amtı men kirtgünç köñüllüg ertmiş ög kañlarım idege toyın sundari teri terim azgan çeçek terim tolپ *nom uguşı*ntakı tınlıglar birle isig özümün berü umug ınag tutup ol kamag burkanlar üzkinde bo kamag ağır ayıg kılınçlarımın anı barça kalışız ökünür men bilinür men açınur men (AY III: 137/ 16- 23)

“Şimdi ben inançlı gönle sahip, ölmüş anne ve babalarım İdege Toyın, Sundari Teri Terim Azgan Çeçek Terim ve öğreti ögesinden olan bütün canlıları canımdan öte umut, destek sayıp o bütün Budalar önünde bu bütün kötü davranışlarımı, onları bütünüyle hepten ortaya koyarım, pişmanlığımı belirtirim, itiraf ederim.”

Nom uguşı, “dharma ögesi” (Wilkens, 2021, s. 496) anlamına gelmektedir. Öğreti soyuna ya da ögesine sahip olmanın Budalara ait bir özellik olduğu görülmektedir.

► *nom yarlıg* “dharma vaazı”

(86) Anta ötrü teñri kanı kormuzta teñri tükel bilge teñri teñrisi burkantın bo *nomlug yarlıgıg* eşidü teginip yine teñri teñrisi burkanka inçe tip ötündi (AY III: 157/ 14- 19)

“Ondan sonra tanrılar hanı İndra tanrı, eksiksiz bilge, tanrılar tanrısı Budadan bu öğreti vaazını saygıyla dinleyerek yine tanrılar tanrısı Buda’ya saygıyla şöyle dedi.”

Nom yarlıg “dharma vaazı” (Wilkens, 2021, s. 497) anlamında kullanılan bir yapıdır. “korumak, desteklemek, saklamak” gibi anlamlarda kullanılan dharma kavramı Buda’nın öğretileri “emir, davranış, görev, erem, din, adalet, yaratılış, nitelik, karakter ve varlığın başlangıcı” gibi anlamlara da sahiptir (Tokyürek, 2019, s.208). Bu yüzden Budizm’de tanrılar tanrısı Buda’nın öğretileri her zaman saygıyla dinlenmektedir.

(87) Ol teñri kızı bo *nomug yarlıgıg* eşidü teginip ögrünç sevinç üze ertinü uz kalañurup ötrü olurmış oruntın örü turup birtin sınar oñ tizin çökutip ayasın kavşurup ağır ayamakın teñri teñrisi burhanka inçe tip ötündi (AY V: 372/ 1- 7)

“O tanrı kızı bu daharmanın vaazını dinleyip mutlulukla bayağı yukarı kalktıktan sonra oturmuş olduğu yerden ayağa kalkarak sağ diziyile çöküp iki elini birleştirip saygı göstermek amacıyla tanrı tanrısı Burhan’a şu şekilde arz etti.”

Burada da *nom yarlıg* birlikteliği ile dharma vaazına saygı göstermek amacıyla heyecan ve sevinç ile aniden ayağa kalkarak ve ellerini birleştirerek Buda’nın vaazına kulak verildiği görülmektedir.

(88) Ol tört Maharaaça teñriler başın ol kamag ülgüsüz sansız ulug terin kuvrag tükel bilge biliglig teñri teñrisi burhantın bo ıdok *nomlug yarlıgıg* eşidü teginip alkugun barça bir yanlıg ulug bilge biligke ulug tılungurmak edremke ulug buyan edgü kılınçka ulug süzülmeke ulug ögirmekke sevinmekke tegip ünüşlög ulug yolka agtınıp ikileyü yine yanmaksız törölög bolup terk üdün burhan kutın bulguluk edgü edgülerke tegi tegindiler (AY VI: 457- 458/ 13- 22- 1- 7)

“Dört Maharaja Tanrılar başı o tüm sayısız ölçüsüz ulu derin topluluk bilge tanrı tanrısı Buda’dan bu kutsal öğreti vaazı dinleyip tamamen aynı biçimdeki ulu bilgeliğe, hitabet kabiliyetine, ulu erdemlere, ulu amellere, ulu temizliğe, ulu sevince mutluluğa ulaşıp kurtuluş yoluna çıkıp hemen tekrar dharma sahibi olup hemencecik Buda kutsiyetini bulmak için iyiliklere ulaştılar.”

Buda kutsallığına yani aydınlanmaya ulaşabilmek için Buda'nın öğreti vaazını dinlemenin ne derece önemli olduğu vurgulanmıştır.

(89) Şakılar işleri kim üç kurla *nom yarlıg* işidip sekiz yigirmi tümen işler kut (Maitr: 23/ 36- 38)

“Şakya kadınları üç sıra halinde dharma vaazını dinleyip 180 000 kadın, erme.”

Bu örnekte ise *nom yarlıg* birlikteliği din anlamında karşımıza çıkmaktadır.

► *nom yörügi* “dharma yaklaşımı”

(90) Edgü edgü tözün teñri kızı ya ürdin berü tılñurmak edremde üküş talim öğretinmiş erür sen amtı yene meni üküş talim *nomlar yörügin* keñürü ukıtdaçı biltürdeçi üstünki yeg ögdi üze öge küleyü ötündüñ (AY X: 660- 661/ 23- 1- 7)

“İyi! İyi! Ey soylu Tanrı kızı! Önceden beri hitabet belagatinde çok fazla talim öğrenmişsin; şimdi tekrar pek çok dharma yorumlarını genişletip anlatan en yüce övgü ile beni methettin.”

“Öğreti yaklaşımı” (Wilkens, 2021, s. 497) anlamında kullanılan bu söz grubu ile öğreti yorumlamalarının, açıklamalarının önemine ve yüceliğine değinilmiştir.

► *nomlug aş* “dharma aş”

(91) Ötrü biz kamag teñriler kuvragı kentü kentü terinimiz kuvragımız birle *nomlug aşka* tok bolup çoğumuz yalınımız asılğay üstelgey (AY VI: 435- 436/ 22- 1- 4)

“Sonra biz bütün tanrılar topluluğu kendi topluluğumuz ile öğreti aşına doymuş olup gücümüz artacak.”

Nomlug aş birlikteliği “dharma aş” (Wilkens, 2021, s. 498) anlamında kullanılan bir sözcük birlikteliğidir. Mecazi bir anlam taşıyan bu birlikteliği “dharmanın lezzeti, Budizmin tadı” olarak tanımlamak mümkündür (Ayazlı, 2012, s. 245). Bu birliktelik ile burada öğreti mücevherinin temiz samimi bir gönülle dinlendiğinde ve saygı gösterildiğinde öğretinin lezzetine ulaşılacağı ifade edilmiştir.

(92) Bo nom erdinig eşidip *nomlug aşka* tok bolmakım üze çoğum yalınım ögrünçüm sevinçip asılıp üstelip ötrü bo altı yegirmi tümen sekiz miñ yoçan kalın yetinçsiz yetiz yagız yer tatıgın üklitü keñürtü teginip dört taloy ügüz içindeki yerniñ toprakın yağlıg yumşak tarıglag yerlerin şı şılañ edgü kılıu tegingey men (AY VIII: 528- 529/ 16- 23- 1- 2)

“Bu öğreti mücevherini dinleyip dharma aşına doyduktan sonra parlaklığım, sevincim artarak bu yüz altmış sekiz bin yoçan ulaşılmaz dünya zevkini arttırarak okyanus arasındaki toprağı verimli, tarlaları nemli ve bereketli kılacağım.”

Burada ise öğreti cevherine doyulduğunda dünya zevkinin artacağını ve bu sayede de okyanus yani Nirvana’daki toprakların bereketli olacağı belirtilmiştir.

► *nomlug kezig* “dharma sırası”

(93) Monı mançulayu bo *nomlug kezig* ertdükte tükel bilge teñri teñrısı burhan kentünün küü kelig edremın yıga yarlıkatukta ötrü ol astup ikileyü yene yerke batıp közünmez boltı (AY X: 644/ 12- 17)

“Böylelikle bu dharma sırasını tamamladıktan sonra kâmil bilge tanrılar tanrısı Buda kendi ilahi gücünü toplayarak emredince o sandık yeniden, yere batıp görünmez oldu.”

Nomlug kezig, “dharma sırası” (Wilkens, 2021, s. 499) anlamına gelen aydınlanma yolunu ifade etmek için kullanılır.

► *nomlug küvrüg* “dharma davulu”

(94) Kamag tınlıg oğlanı üçün üzeliksiz nom tilgen evirip tıdıgsız nom buşı birip *nomlug küvrüg* tokıp (AY III: 154/ 1- 4)

“Bütün canlılar için daha üstü bulunmayan öğreti tekerleğini çevirip, engelsiz öğreti sadakası verip, öğreti davulunu çalıp.”

(95) Tokıtım men kamagta yig ulug *nomlug küvrüg* (AY V: 368/ 9- 10)

“Her yerde en büyük dharmanın davulunu çaldım.”

(96) Üzeliksiz *nomlug küvrüg* yañkurtu tokıp (AY VI: 429/ 17- 18)

“Daha üstü olmayan dharma davulunu çalıp.”

Dharma davulu (Wilkens, 2021, s. 499) anlamında kullanılan bu terim, heyecanlandırıcı erdemi ön plana çıkarmak ve canlılara Buda öğretisini duyurarak onları kurtarmayı hedefleyen bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Tokyürek, 2019, s.214).

► *nomlug labay* “dharma kabuğu”

(97) Ulug *nomlug labayıg* ürdeşilerke (AY III: 132/ 10- 11)

“Büyük dharma kabuğunu üfleyeceklerle.”

(98) Yañkurdum men kamagta yig ulug *nomlug labayıg* (AY V: 368/ 10- 12)

“Her yerde en büyük dharmanın labayığını üfledim.”

(99) Üzeliksiz edgü tetyük *nomlug labayıg* edgüti ürtüp (AY VI: 429/ 19- 20)

“Daha üstü olmayan daha iyisi olmayan dharma kabuğunu iyice üfleyip.”

Nomlug labay “dharma kabuğu” anlamında kullanılan bir kavram olup evrenselliğin sembolünü ve Buda’nın öğretisinin buyruğunu ifade eder (Tokyürek, 2019, s. 220). Yukarıdaki örneklerde dharma kabuğu ya da dharma borusu üflemenin kutsal ve önemli bir eylem olduğu belirtilmiştir.

► *nomlug savag* “dharma sözü”

(100) Amtı bu *nomlug savag* kitumanti balıkta ukmış kergek (Maitr: 53/ 2- 3)

“İmdi bu dharma sözünü Ketumati adlı şehirde tasavvur etmek lazımdır.”

Nomlug savag “dharma sözü” (Wilkens, 2021, s. 499) anlamında kullanılmaktadır. Bu birliktelik ile dharmanın sözünü ya da vaazını anlamanın önemi vurgulanmak istenmiştir.

► *nomlug şazın* “dharma öğretisi”

(101) Neçete birök men nırvanka kirü yarlıkasar men yeme inçip edgü tityük *nomlug şazın*ımın öçülmetin alkınmatın şuradi üdke teginç kedki yirtünçüde serilip turur (AY III: 164/ 12- 17)

“İşte o zaman ben Nirvana’ya girsem bile, böylesi iyi denilen dharma öğretim ortadan kalkıp yok olmadan, iştirilmiş zamana kadar sonraki dünyada yerleşip kalır.”

Nomlug şazın “Dharma öğretisi, dharma disiplini” (Wilkens, 2021, s. 499) anlamında kullanılan bir terim olup Buda’nın öğretisini ifade eder (Tokyürek, 2019, s.211). Nirvana’ya ulaşılsa dahi dini öğretinin her zaman varlığını koruyacağı devam edeceği dile getirilmiştir.

(102) Yme *nomlug şazın*ta edgü yiltızlıg urug tarıg saçmaduk tarımaduk bütürmeyük bışurmayuk erserler (AY IV: 337/ 9-11)

“Ya da dharma öğretiminde iyi köklü tohum saçmamış, ekmemiş, bitirmemiş, yetiştirmemiş iseler.”

Öğretiyi daha iyi anlayıp yorumlayabilmek için iyi köklü tohumları yani sadaka, merhamet ve bilgelik gibi davranışları her daim uygulamak gerekir.

(103) Sizlerniň ara kayusy men nirvanka kirmişte ken bo nom erdinig küyü küzetü tutup bo çambudivip uluşta kenjürü yadip *nomlug şazınımın* uzun üdün yertinçüde turguru tegingeli yer sayu ugay sizler tep yarlıkadı (AY X: 662/ 16- 22)

“Sizlerin içinde hanginiz ben Nirvana’ya girdikten sonra bu öğreti cevherini koruyup bu jambudvipa ülkesinde genişçe yayarak dharma öğretimi yeryüzünde uzun süre yaşatmaya her yerde kadir olacaksınız.”

Dini öğretinin yeryüzünde uzun süre yaşatılmasının öğreti cevherini korumak ile mümkün olacağı vurgulanmıştır.

► *nomlug tog/ tug* “dharma bayrağı”

(104) *Nomlug tugug* örü tikip (AY III: 154/ 4- 5)

“Öğreti tuğunu yukarı kaldırıp.”

(105) Üzeliksiz yeg başdınkı ıdok *nomlug toogug* örü tikip (AY VI: 429/ 20- 22)

“Daha üstü olmayan kutsal dharma tuğunu yukarı dikip.”

“Dharma bayrağı” (Wilkens, 2021, s. 499) anlamında kullanılan bu birliktelik Buda’nın öğretisinin simgelerinden birini oluşturmaktadır.

► *nomlug yagmur* “dharma yağmuru”

(106) *nomlug yagmur* yagıtıp (AY III: 154/ 5- 6)

“Dharma yağmuru yağdırıp.”

Nomlug yagmur “dharma yağmuru” (Wilkens, 2021, s. 499) anlamına gelmektedir. Anlatıcı, öğreti tekerleğini çevirmek, öğreti sadakası vermek, öğreti davulunu çalmak, öğreti borusunu üflemek, öğreti tuğunu yukarı kaldırmak, öğreti yağmurunu yağdırmak, inançlı bir gönle sahip olmak, öğreti kazancına ulaşmak gibi erdemleri yerine getirildiğinde Budaların bu yapılan önemli ve kutsal işler için fazlasıyla sevindiğini dile getirmiştir.

(107) Uluş uluğu teñrime uçsuz kızıksız etözünüz üze birkeye yeme uzık akşar sözleyü yarlıkamatın alku tetselar terin kuvraklarıñızny yene *nomlug yagmurun* barçanı toşgurur tüketür siz (AY IV: 334/ 6- 12)

“Ey büyük tanrım, uçsuz bucaksız vücudunuz ile sadece de hece akşara söyleyip açıklamadan bütün keşişler topluluklarınızı yine dharmalı yağmur ile tamamını doldurur tamamlarsınız.”

Bu örnekte de Buda'nın öğreti yağmurnun yağdırmadaki gücünden bahsedilmiştir.

(108) Yagıtdım men kamagta yig ulug *nomlug yagmurug* (AY V: 363/ 13- 14)

“Her yerde en büyük dharma yağmurunu yağdırdım.”

(109) Üzeliksiz nom tatıglıg *nomlug yagmur* yagıtıp ülgüsüz sansız yüz miñ tümen kolti nayut sanınça tınlıgların nızvanılıg kadguların tarkarıp uçsuz kızıgsız ulug emgeklig taloy ügüztin keçürüp ulsuz tüpsüz tugmak ölmekig sansarlıg tegzinçtin taşkaru tartıp sansız sakışsız burhanlar birle ogağmadın tuş bolguluk edgülerke tükellig kılğay sen tep yarlıkagay tep yarlıkadı (AY VI: 430/ 1- 13)

“Daha üsü olmayan tatlı dharma yağmuru yağdırıp sayısız yüz bin tümen Kođi Nayuta sayısınca canlıların tutku endişelerini yok edip uçsuz bucaksız ulu eziyetli okyanusdan geçirip sonsuz doğum- ölüm Samsara girdabından dışına çekip sayısız Budalar ile gözden kaçırmadan karşılaşip iyilikleri tamamlayacaksın diye buyuracak, dedi.”

Bu örnekte ise öğreti yağmuru yağdırmak gibi bazı öğretiler yerine getirildiğinde sayısız canlının ihtiraslardan kurtulacağı, doğum ve ölüm döngüsünü simgeleyen Samsara'nın dışına çıkıp böylelikle iyiliğe, huzura erişileceği anlatılmaktadır.

(110) Sakınu sözleyü yetinçsiz ol antag iduk kutlug tillig erdinileri üze yana inçip nızvanılıg oot yalının örtenü köye turdaçı esilmiş çolmış köñüllüg erinç yarlıg tınlıg oğlanların *nomlug yagmur* yagıtıp enç tınčka tegürü yarlıkadılar (AY VIII: 500/ 11- 19)

“Hesap edip söylemesi zor olan o kutsal dil mücevheri aracılığıyla tekrar klesa ateşiyle yanmakta olan bitmiş yok olmuş gönüllü, güçsüz insanoğlunu dharma yağmurunu yağdırıp huzura ulaştırmayı bahsediyorlar.”

Söz konusu olan bu birliktelik “bütün varlıklara verimliliği sağlayan güvenilir Buda yağmuru” anlamının olmasının yanı sıra “Buda'nın bir dersi ya da öğretisi” (Tokyürek, 2019, s.217) anlamında da kullanılmaktadır. Buda'nın öğretilerinin zavallı ve bitmiş insanoğlu için bir huzur kaynağı olduğuna değinilmiştir.

► *nomlug yaruk* “dharma ışığı”

(111) Ulug *nomlug yarukug* örü tutdaçılarka (AY III: 132/ 12- 13)

“Büyük dharma ışığını yukarı doğru kaldıracaklara.”

(112) Tamturtum men kamagta yig ulug *nomlug yaruk* yolak (AY V: 368/ 12- 13)

“Her yerde en büyük dharmanın meşalesini yaktm.”

(113) Ürüg uzat yarutur siz *nomlug yarukın* tınmaksız asıg tusu kılur siz tınlıglarig erinçekp közünürte kenki üdde meñi ögrünç kılur siz (AY X: 646/ 17- 21)

“Daima öğreti ışığı/ meşalesi ile durmaksızın bizleri aydınlatırsınız. Canlılara acıyıp onlara fayda sağlarsınız; şimdiki zamanda ve gelecek zamanda onları mutlu edersiniz.”

Nomlug yaruk “dharma parıltısı ve lambası” mecazi anlamda kullanılan bir birlikteliktir (Wilkens, 2021, s. 500). Öğretinin parlaklığını belirten bu kavram, aynı zamanda cehaletin karanlığı yok etmesi olarak da tanımlanabilir (Tokyürek, 2019, s. 221). Yani aslında öğreti ışığının daima var olacağını ve canlılara fayda sağlayıcı bir güce sahip olduğu anlatılmıştır.

► *nomlug yula* “dharma lambası”

(114) Ol kamag bögü biliglig burkanlar ulug yarlıkançuçı köñül öritü yarlıkap ulug nom tilgenin evire yarlıkazunlar ulug *nomlug* yagmur yagıtu yarlıkazunlar ulug *nomlug yula* tamduru yarlıkazunlar (AY III: 159- 160/ 18- 2)

“O bütün bilge bilgili Budalar, ulu acıyıcı duygu besleme lütfunda bulunup, ulu öğreti tekerleğini çevirmeye lütuf buyursunlar, ulu öğreti yağmurunu lütfedip yağdırsınlar, ulu öğreti meşalesini lütfedip tutuşturunsunlar.”

(115) Üzeliksiz yaruk yaşuk *nomlug yula* tamturup (AY VI: 429- 430/ 22- 1)

“Daha üstü olmayan parlak dharma lambasını tutuşturup.”

Nomlug yula “dharma lambası” (Wilkens, 2021, s. 500) anlamında kullanılmaktadır. Ayrıca “Budizm’in meşalesi” anlamında da kullanılan bu kavram “cehaletin karanlığını dağıtan dharma meşalesi” (Tokyürek, 2019, s.220) anlamına da gelmektedir. Yani öğreti meşalesi sayesinde cehalet, ihtiras gibi kötü eylemler yok olur ve huzura ve iyiliğe ulaşılır.

► *üç ödki nom* “üç zaman kanunu”

(116) Kirtü teñrig arıg nomug biltükümüzde baru eki yiltizig *üç ödki nomug* bitlimiz (H: 156- 159)

“Hakiki tanrıyı pak şeriatı öğrendiğimizden beri iki kökleri, üç zamanlar kanunu öğrendik.”

Üç ödki nom yani “üç zaman kanunu” Manihaizm’de geçmiş, şimdi ve gelecek zamanı ifade etmek için kullanılır (Tokyürek, 2011, s. 479). Evren tıpkı bir akarsuyun akması

misali sonsuzdur. Dolayısıyla bu üç zaman kavramı aynı zamanda doğumu, ölümü ve henüz doğmamışı olanı da temsil eder. Anlatıcı bu örnekte temiz saf öğreti öğrenildiğinden beri iki kökleri ve üç zamanlar kanunu öğretisinin öğrenildiğini izah etmeye çalışmıştır.

Oot “ateş”

► *busuşlug oot* “keder ateşi”

(117) Ulugı iki tegitler amtı yügerü esen ol *busuşlug ootın* örtenü sıkılmışlar etözeñ kiçigi üçünçi mahasatve bodisatav ertimlig töröke sıñırtıp erte kırılıu teginmiş (AY X: 638/ 13-18)

“Büyük iki prens şu an sağdırlar. Keder ateşiyle yanıp canları sıkılmış. En küçüğü Mahāsattva Bodhisattva ise fanilik tarafından yutulup erken kılınmış.”

(118) Bo savlarıg sözlemişin eşidü birle elig beg takı artokrak asıldı *busuşlug ootın* köymeki (AY X: 640- 641/ 21- 23-1)

“Hükümdar bu söylenenleri duyunca keder ateşiyle daha fazla yandı.”

Busuşlug oot “keder ateşi” (Wilkens, 2021, s. 205) sözcük birleşiminden oluşmuş mecazi bir anlama sahip olan terimdir. Mahasattva Bodhisattva’nın yeni yavrulamış olan aç bir kaplan için kendi canından vazgeçmesi anne ve babasının yüreğine ateş düşürmüştür.

► *nizvanilig oot* “klesa ateşi”

(119) Sakınu sözleyü yetinçsiz ol antag ıduk kutlug tillig erdinileri üze yana inçip *nizvanilig oot* yalının örtenü köye turdaçı esilmiş çolmuş köñüllüg erinç yarlıg tınlıg oğlanların nomlug yagmur yagıtıp enç tınça tegürü yarlıkadılar (AY VIII: 500/ 11- 19)

“Hesap edip söylemesi zor olan o kutsal dil mücevheri aracılığıyla tekrar klesa ateşiyle yanmakta olan bitmiş yok olmuş gönüllü, güçsüz insanoğlunu dharma yağmurunu yağdırıp huzura ulaştırmayı bahşediyorlar.”

(120) Teñrim noş teg tatıglıg yagmur suvın yagıtıp yalañuklarınñ *nizvani ootın* öçürür siz (KİP: 201- 203)

“Tanrım noşa benzeyen tatlı yağmur suyunu yağdırarak, varlıkların klesa ateşini söndürürsünüz.”

Nizvanilig oot, “klesa ateşi” (Wilkens, 2021, s. 493) anlamına gelen eşdizimli bir yapıdır.

► *övkeliğ oot* “öfke ateşi”

(121) *Övkeliğ oot*ınlug köñülleri bolur (Maitr: 81/ 55- 57)

“Öfke ateşiyle dolu yürekleri vardır.”

Övkeliğ ot “öfke ateşi” (Wilkins, 2021, s. 546) anlamında kullanılan mecazi bir birlikteliktir. Budizm’de Budalara karşı günah işlemiş olan canlılar, gönülleri öfke ateşiyle dolu olduğu için küçük cehennemlerden biri olan Sanjiva cehenneminde doğarlar ve orada sefil bir şekilde yaşarlar (Tekin, 1960, s. 253).

► *suk yek* “hırs şeytanı”

(122) Yitmiş maru yüz yigirmi yaşka tegi kün küniñe sen karımaklag *suk yek* sora sora sugurduñ (Maitr: 12/ 42- 45)

“Yetmiş yaşından sonra yüz yirmi yaşına gelinceye kadar gece gündüz demeden yaşlılığın hırs şeytanı, sen eme eme kopardın.”

(123) Yme todunçsuz ovutsuz *sok yek* üçün yme korkunçsuz köñlümüz üçün arınıp ermegürüp erkligin erksizin bağag sıdımız (H: 252- 256)

“Yine doymaz utanmaz hased şeytanı yüzünden yahut Allah’tan korkusuz gönlümüz yüzünden erinip, üşenip iradi ve gayri iradi olarak oruç bozduk.”

Suk yek birlikteliği “hırs şeytanı” (Wilkins, 2021, s. 627) anlamında kullanılan bir söz grubudur. Diğer dinlerde olduğu gibi Budizm’de şeytan canlıların arzu ve isteklerini kullanarak onları kandırmaya çalışır.

Taloy/ Taloy ügüz “deniz, okyanus”

► *busuşlug taloy* “üzüntü denizi”

(124) Ötrü anda elig beg hatunı birle ikegü eşidü birle bo savıg ögsiretiler bir yañlıg *busuşlug taloy* içinde teriñ batıp köñülleri sakınçlıg kadguluk oot üze örtendiler (AY X: 639/ 17- 22)

“Kral ve kraliçe ikisi bu sözleri işitir işitmez aynı şekilde kendilerini kaybettiler; gönülleri keder denizi içinde derince batıp hasret ateşiyle yanıp tutuştular.”

Mecazi bir anlama sahip olan *busuşlug taloy* yani “üzüntü denizi, kaygı denizi” (Wilkins, 2021, s. 205) canlıların çekmiş oldukları kederi ifade etmek için kullanılan bir birlikteliktir.

► *edgölüg taloy* “erdem okyanusu”

(125) Bo *edgölüg taluy*ka terkkiye üdün bulayın ulug tuymak burhan kutın (AY V: 353/ 20- 22)

“Dilerim ki ben bu iyilik denizine kısa zamanda ulaşayım, büyük aydınlanma Buda kutunu elde edeyim.”

Edgölüg taluy, “erdemler okyanusu” (Wilkens, 2021, s. 99) mecazi anlamda kullanılan bir yapıdır. Budizm’de hikmet ve sevabın derinliği sınırsızdır. Canlılar bu iyilik denizine ulaştıkları vakit Buda saadetini de elde eder.

(126) Tenrim köñülüm küçkiyesi yetmişçe *edgölüg taloy*uñuznuñ tamızımça ülüşin öge tegintim inçe kaltı çipinkeye taloy suvın içmiş teg (AY X: 660/ 10- 14)

“Tanrım, gücümün yettiği kadar fazilet denizinin bir damlasını övmeye çalıştım ancak bu övgü tıpkı küçük bir sineğin deniz suyunu içmesi gibidir.”

Anlatıcı erdem denizini övmüş ve bu övgüyü küçük bir sineğin deniz suyunu içmesine benzetmiştir. Yani fazilet denizinin yüceliğini, büyüklüğünü vurgulamaya çalışmıştır.

► *emgeklig taloy* “eziyet denizi”

(127) *Emgeklig taloy*takı tınlıglarığ örü tartıp ozgurup enç meñilig kılayın tep tedi (AY X: 616/ 6- 9)

“Üç âlemin eziyet denizindeki canlıları çekip kurtarıp mutlu edeyim, dedi.”

(128) Akıgsızlıg *emgeklig taluy*tın kut kolur men keçeyin (AY V: 244/ 6- 7)

“Niyaz ederim ki āsravalı ıstırap denizinden geçeyim.”

Emgeklig taloy “acı okyanusu, keder okyanusu, eziyet denizi” (Wilkens, 2021, s. 105) gibi kavramları ifade eder.

► *meñilig taluy* “mutluluk denizi”

(129) İtigsiz *meñilig taluy*ta uzatı meñün ilinçüleyin (AY V: 244/ 7- 8)

“Hareketsiz mutluluk denizinde ebediyen devamlı gezineyim.”

Meñilig taluy terimi “mutluluk denizi” (Uçar, 2009, s.268) anlamında kullanılan bir birliktelik olup doğum ölüm döngüsünü yani Samsara’yı ifade etmektedir. Budist düşünce anlayışında canlıların aydınlığa ve mutluluğa ulaşabilmeleri için ıstıraplarla dolu olan dünyadan geçerek cehaletlerinden kurtulmaları gerekir.

► sansarlıg taloy ügüz “Samsara denizi”

(130) Üç yavlak yoldaki tınlıglar kuvragı asılğay üstelgey tenrı yeri kişi azuntı esilgey koragay *sansarlıg taloy ügüz* içinde tegzingeyler nirvanlıgıntın kıdıgdaki yoltın ıragaylar (AY VI: 433/ 8- 13)

“Üç fena yoldaki varlıklar topluluğu çoğalacak, tanrılar ve insanlar âlemi zarara uğrayacak. Samsara denizi içinde dolaşacaklar.”

Sansarlıg taloy ügüz “Samsara’nın okyanusu” (Wilkens, 2021, s. 582) anlamında kullanılan mecazi bir yapıdır. Burada üç kötü yoldaki canlıların artacağı ve bu durumdan hem tanrıların hem de insanların zarar göreceği belirtilmiştir. Böylelikle tanrılar ve insanların doğum ve ölüm girdabına batıp Nirvana yolundan sapacakları ifade edilmiştir.

(131) Anı üçün men bökünki künthe bo etözümün yonlap muñadıncıg ulug iş küdök kılayın *sansarlıg taloy ügüz* içinde tar kemi bolayın tugmak ölmeklig tegzinçdin taşgaru tartıp üntüreyin tep sakıntı (AY X: 613/ 18- 23)

“Onun için ben bugün bu vücudumu kullanarak olağanüstü büyük bir iş yapayım; Samsara denizi içinde gemi olayım; kendimi doğum ölüm girdabından dışarıya çekip çıkartayım, diye düşündü.”

Yine yukarıda verilen örnekte de ıstıraplarla dolu olan doğum ve ölüm girdabından kurtulmak amaçlanmıştır.

► tugmak ölmeklig taluy “doğum- ölüm denizi”

(132) *Tugmak ölmeklig taluy*tın taşgaru tartdım tınlıglarig olarka men bek yapdım üç yavlak yol kapıgın (AY V: 368/ 17- 20)

“Doğum ölüm denizinden canlıları dışarı çıkardım. Ben onlara üç kötü yol kapısını kilitledim.”

Tugmak ölmeklig taluy “doğum ve ölüm denizi” (Wilkens, 2021, s. 754) anlamına gelen bir birlikteliktir.

***Tegzinç* “dönme, döndürme, devir; dalga, girdap”**

► *nizvanilar tegzinç* “klesa girdabı”

(133) Birer birer tınlıglar üçün üküş kalplar ertginçe tamuta azu yme adın oronlarta olarnı üçün emgek emgenip tugmak ölmek sansartın *nizvanilar tegzinç*tin ozgurgalı kutgargalı tep yarlıkadı (AY X: 628/ 17- 22)

“Her bir varlık için çok zamanlar geçene değin cehennemde veya farklı mekânlarda onlar için sıkıntı çekip de o canlıları doğum ölüm döngüsünden, klesa girdabından kurtarmaya kadir olamıyorum, diye buyurdu.”

Nizvanilar tegzinç terimi “klesa girdabı” (Wilkens, 2021, s. 493) anlamına gelen eşdizimli bir yapıdır.

► *tugmak ölmeklig tegzinç* “doğum- ölüm girdabı”

(134) Anı üçün men bökünki künthe bo etözümün yonlapmuñadınçig ulug iş küdök kılayın sansarlıg taloy ügüz içinde tar kemi bolayın *tugmak ölmeklig tegzinç* din taşgaru tartıp üntüreyin tep sakıntı (AY X: 613/ 18- 23)

“Onun için ben bugün bu vücudumu kullanarak olağanüstü büyük bir iş yapayım; Samsara denizi içinde gemi olayım; kendimi doğum- ölüm girdabından dışarıya çekip çıkartayım, diye düşündü.”

(135) *Tugmak ölmeklig tegzinçig* amırtgurguluk nizvanılıg ilişig üzgülük dyan bilge biliglig küçüg küçlendirgünlük tolu tükel bışrunmıklıg edgüg egsüksüz bütürgünlük (AY X: 614/ 18- 21)

“Doğum- ölüm girdabı sona erdirmeli, tutku bağlarını koparmalı, meditasyon gücünü güçlendirmeli, mükemmel eğitim almayı ve iyiliği eksiksiz şekilde tamamlamalı”

Tugmak ölmek tegzinç “doğum ve ölüm girdabı” (Wilkens, 2021, s. 754) anlamı ile Samsara’yı temsil etmektedir. Samsara, Hint kaynaklarında sıklıkla kullanılan “yeniden doğum ve yeniden ölüm” (Tokyürek, 2019, s. 445) anlamına gelen bir kavramdır. İstirap ve aldanmalarla dolu olan bu hayattan kurtulmanın yolu aydınlanmaktan geçer. Canlılar ancak bu doğum ve ölüm döngüsünden aydınlanmaya eriştikleri zaman kurtulur. Yukarıdaki iki örnekte de doğum ve ölüm döngüsünü sona erdirerek mükemmel eğitim almak, iyiliği eksiksiz şekilde tamamlamak ve bu yolla aydınlanmak arzulanmıştır.

***Teñri* “tanrı, ilah”**

► *bodi sögüt teñrisi* “Buda ağacı tanrısı”

(136) Ol üdün tükel bilge biliglig teñri teñrisi burhan *bodi sögüt teñrisin* okıyu yarlıkap inçe tip yarlıkadı (AY V: 345/ 10- 13)

“O vakit çok hikmet sahibi tanrı tanrısı Buda, bodhi ağacı tanrısını çağırıp şöyle vaaz etti.”

Bodi sögüt teŋrisi birlikteliği “Bodhi ağacı tanrısı” (Wilkens, 2021, s. 183) anlamında kullanılmaktadır.

► *teŋri meŋisi* “tanrı saadeti”

(137) Kut buyanlag satagin bulmış üçün ol ogurdaki yalaŋuklar kişi etözin *teŋri meŋisin* meŋileyürler (Maitr: 31/ 4- 7)

“Sevap değerini buldukları için o devirdeki insanlar insan vücudunu ve tanrılar saadetini bulurlar.”

Teŋri meŋisi “tanrı mutluluğu” (Wilkens, 2021, s. 696) anlamında kullanılan bir birlikteliktir. İyi amele sahip olanların yani sevap işleyenlerin tanrıların saadetine erişebileceği ifade edilmiştir.

► *teŋri olanı/ oĝlanı* “tanrı oĝlu”

(138) Hormuzta *teŋri olanı* biş teŋri bizniñ özütümüz suin yeklügün süñüşüp balıg başlıg boltı (H: VII- X)

“Hormuzta tanrı oĝlu, Beşiz tanrı bizim ruhumuz suçla, şeytanlıkla savaşp baĝlı baĝlaşlı oldu.”

Tanrı oĝlanı (Wilkens, 2021, s. 696) anlamında kullanılan ve Hormuzta tanrıyı sembolize eden *teŋri olanı/ oĝlanı* Mani inancına göre ilk insan olan iyilik ve ışığı temsil eden Zervan”ın küçük oĝludur. Büyük oĝlu Ahriman ise karanlığın sembolüdür ve ikisi her daim savaş halindedir. Savaşı ışık yani akıl kazanır (Eraslan, 2012, s. 633). Bu örnekte de tanrı oĝlu yani Hormuzta”nın savaşı kazandığı belirtilmiştir.

► *teŋri yiri* “tanrı yeri”

(139) Yam *teŋri yirinte* tujıt teŋri yirinte nirmanarati teŋri yirinte parinirmidavaşavarti teŋri yirinte tugayın tip küşeserler yeme ok ökünmek yalvarmaklıg kışanti kılmaklıg süzük sav üze yavlak ayıg kılınçlıg kirlerin tapçaların yumış arıtmış kergek (AY III: 142/ 14- 21)

“Yama tanrı yerinde, Tusita tanrı yerinde, Nirmanarati tanrı yerinde, Paranirmidasavartin tanrı yerinde doğayım diye dileseler, dahası pişman yalvarmaklı, itiraf etmeli, temiz pak söz ile kötü davranışlı kirlerini pasaklarını temizlemiş, yok etmiş olmaları gerekli.”

(140) Edgü yollar erser *teŋri yeri* kişi azunı erür (AY IV: 221/ 12- 13)

“İyi yollar ise tanrı yeri ve insan hayat şeklidir.”

(141) İnçe kaltı parinirmıtavaşavarti atlıg *teñri yirinteki* teñriler teg adruk adruk menji ögrünçü üze tıdıgsızın menjilediler (AY V: 380- 381/ 22- 24- 1)

“Aynı paranirma- vasavartin adlı sema yerindeki tanrılar gibi, ayrı ayrı çok sevinç ile sınırsızca mutlu oldular.”

(142) Üç yavlak yoldaki tınlıglar kuvragı asılgay üstelgey *teñri yeri* kişi azuntı esilgey koragay sansarlıg taloy ügüz içinde tegzingeyler nirvanlıgıntın kızıgdaki yoltın ıragaylar (AY VI: 433/ 8- 13)

“Üç fena yoldaki varlıklar topluluğu çoğalacak, Tanrılar ve insanlar âlemi zarara uğrayacak. Samsara denizi içinde dolaşacaklar.”

(143) Altı kat amranmak uguş *teñri yerinte* yalnız siz teñri kızı aglatı artuk kükülmüş siz (AY VII: 493/ 18- 20)

“Altı kat dünyevî hırslar dünyasının tanrı saraylarında bile yalnız siz, tanrıça, fazlasıyla övülensiniz.”

(144) Birök yana yalañuklar kırsarlar buyan edgü kılınçıg seziksizin inçip togarlar üsdünki *teñri yerinte* (AY VIII: 560/ 9- 13)

“Eğer yine insanlar iyi amel işlerlerse şüphesiz doğarlar gökyüzünde tanrı yerinde.”

(145) Ol üdün tuzit *teñri yerindeki* santuziti atlıg teñri urısı iki eligin kavşurup ayayu ağırlayu teñri teñrisi burhanka şlok takşutın inçe tep ötündi (AY X: 667/ 12- 16)

“O vakit Tuşita tanrı cennetinde Samtuşita adlı tanrı oğlu; iki elini birleştirerek, saygıyla tanrılar tanrısı Buda”ya şiir söyleyerek şöyle arz etti.

(146) Ol yarukka börtölüp ol tamudaki tınlıglar süzük köñül öritip anta etöz kodup *teñri yirinte* yalañuk etözinte togarlar (Maitr: 63/ 14- 17)

“Bu ışığa temas etmekle o cehennemdeki yaratıklar temiz kalpli oldular ve orada ölüp tanrılar ülkesinde ve insanlar âleminde doğarlar.”

(147) Hormuzta teñri oğlanıña bir tıntura teñri ikinti teñri üçünç yaruk teñri dörtünç suv teñri bişinç oot teñri suin yeklügün süngüşüp baldukın karake katıltukın üçün *teñri yiringerü* baru umatın bu yirde erür (H: 33- 42)

“Hormuzta tanrı delikanlısı uğruna; birincisi Dindiren Yel tanrı, ikincisi Yıl tanrı, üçüncüsü Nur tanrı, dördüncüsü Su tanrı, beşincisi Ateş tanrı suçla şeytanlıkla savaşıp

tuzağa düştüğü zulmete karıştığı için tanrı yerine doğru varamadan bu yerde mahpus kalır.”

Tenri yeri, “Gök tanrıların ülkesi; cennet, ışık ülkesi” (Wilkens, 2021, s. 697) anlamında kullanılan bir yapıdır.

Törü “yasa, kanun, kaide, örf âdet hukuku”

► *begler törüsi* “beyler öğretisi”

(148) Raçaşastır tegme *begler törüsin* ukıtmak atlıg yegirminç bölük sekizinç tegzinç bitüyü okıyu yadıltı (AY VIII: 568/ 13- 18)

“Rajaşastr adlı hanlar öğretisini okutmak adlı yirminci bölüm, sekizinci kitap... Yazılıp okunarak yayıldı.”

“Beylerin talimatı, beyler için talimat” (Wilkens, 2021, s. 154) anlamına gelen bu birliktelik hükümdarların dharmalarını ifade eder.

► *kirgölük törüsi* “yılanma töreni”

(149) Sünüş atış adası üze yokadmaguluk uçık yelpik üze uçınmaguluk yelvi kömen üze yelvikmegülük agularıg sinjürdeçi arvış küçin vitar adasın tıddaçı yavız tülünü ayıg tüşin amrtgurtaçı alku ada tuğalarıg keterdeçi daranılar küçi üze kutaddaçı ootlar kuvragı üzeki suvka *kirgölük törüsin* ötünü tegineyin (AY VII: 475/ 5- 15)

“Savaş tehlikesiyle yokluk vermeyecek, cinlerden koruyacak, büyüye maruz bırakmayacak, zehirleri emecek, bütün kötülükleri engelleyecek, kötü düşleri huzura erdirecek, tüm tehlikeleri giderecek, dharaniler gücüyle kutlu kılacak olan bitkiler ve ilaçlar demetiyle yılanma törenini arz edeyim.”

“Yılanma töreni” (Çetin, 2020, s. 220) anlamında kullanılan bu birliktelik ile Bodhisattva yoluna girmek isteyen kişinin uygulaması gerekli olan rütüel anlatılmak istenmiştir. Kişi öğretisi cevherini tebliğ etmeyi ya da dinlemeye niyetlendikten sonra otuz iki türden oluşan bitkileri kullanarak yılanması gerekir. Bu rütüeli uyguladığında mutlulukları ve sevapları artar.

► *ılañurmak erkligi* “hitabet gücü”

(150) Sizler kamag terin kuvrag eşidinler amtı men ikileyü yertinçülüg kertüke tayanıp *ılañurmak erkligi* sarasvati atlıg tenri kızın ögeyin anıñ edgüsin tep anta ötrü inçe tep şlok sözledi (AY VII: 488- 489/ 21- 24- 1- 3)

“Sizler, bütün cemaat, işitiniz. Şimdi ben, ikinci kez, yeryüzüne ait gerçeğe dayanarak güzel konuşma gücüne sahip Sarasvati adlı tanrıçayı, onun iyiliğini öveyim, dedi ve şu şiiri söyledi.”

(151) Kōni kertū çin savıg men sözleyü teginür men ezügsüz armaksız kertü sözüg tılañurmak erkliğı tözün teñri kızıya kılıñ meni tükellig bo edremelerke egsüksüz (AY VIII: 505- 506/ 19- 22- 1- 3)

“Ben hilesiz gerçek sözü söyleyebiliyorum. Ey hitabet ustası asil tanrıça beni bu faziletlerle eksiksiz olarak eriştirin.”

Tılañurmak erkliğı “hitabet yeteneğinin güçlüsü” anlamında bir Bodhisattvanın adı, “belagatin sahibesi” anlamında ise Tanrıça Sarasvati (Wilkens, 2021, s. 713) olarak kullanılmaktadır. Yukarıdaki iki örnekte de hitabet kabiliyetine sahip olan Sarasvati tanrıçanın hitabet gücüne sahip olmak arzulanmıştır.

► *tugmak öklmeklig tilgen* “doğum- ölüm tekerleği”

(152) Ayıg kılıñç emgekligler üzüksüz egire sıkıp busuyur *tugmaklı öklmekli tilgente* tınmaksızın tegzinür (AY V: 367/ 17- 19)

“Kötü davranış ve sıkıntı ile devamlı varlıklara sıkarak baskı yapıyor. Varlıklar, doğum ve ölüm tekerleğinde dinlenmeksizin etrafı dolaşır.”

Tugmak ölmeklig tilgen “doğum ve ölüm tekerleği” (Wilkens, 2021, s. 753) anlamında yine Samsara’yı temsil eden bir terimdir. Canlıların doğum ve ölüm tekerleğinde hiç durmadan döndüğü vurgulanmıştır.

(153) *Tugmak ölmeklig tilgente* tegzinmekig titgeli ıdalagalı öñi üdrülmüş ünüş yolug bışrungalı öğretingeli ertinü ulug ögrünç sevinç köñül öritip teñri teñrиси burhan yarlıgın töpülerinte (AY V: 371/ 11- 16)

“Canlılar doğum ölüm tekerleğinde dolaşmayı önlemek için, kurtaracak çıkış yolunu öğrendikleri için çok fazla sevinç ve mutluluk duyup tanrı tanrısı Buda’nın buyruğunu başlarında tutarak hürmet ettiler.”

Canlıların doğum ve ölüm tekerleğinden kurtulmalarının tek yolu aydınlanmaktır. Bunu öğrendikleri için de Buda’ya hürmet ettikleri belirtilmiştir.

***Tuyunmak* “aydınlanma, kavrama, yaklaşım”**

► *tuyunmak köñül* “Bodhi zihniyeti”

(154) Ol bodi tegme *tuyunmak köñülüg* tuyunmakta öñi yeme bulgalı bultukmaz ol bodi tegme *tuyunmak köñülüg* sözlegeli yeme bultukmaz (AY IV: 202/ 11- 14)

“Bodhi denilen uyanma gönlü aydınlanmaktan başka da bulunmaz, elde edilemez. Ol Bodhi denilen uyanma gönlü açıklanamaz da açıklanamaz.”

Tuyunmak köñül “Bodhi zihniyeti” (Wilkens, 2021, s. 767) anlamına gelen bu sözcük birlikteliğinde *tuyunmak* tarif edilemeyen bir sözcük olarak tanımlanmaktadır. Bu yüzden bu sözcüğün gönlü tarif etmeye de gücü yoktur.

(155) İnçip nom töziñe tayanıp bodi tigme *tuyunmak köñül* atlıg nomta yorıyu tüzülmek yorıkıg bışrunmak yme neteg ol tip tiser anı yme inçe bilmiş kergek (AY V: 373/ 16- 20)

“Eğer dharmanın aslına dayanıp Bodhi denilen aydınlanmış düşünce adlı dharmada uygulayarak mütenasip olma uygulamasına çalışmak da nasıl olur dense, onu da şöyle bilmek gerek.”

Bu örnekte ise Bodhi denilen aydınlanmış düşüncenin uygulanması durumunda mütenasip yani orantılı olmak için çalışmak gerektiği vurgulanmıştır. Bodhi denilen aydınlanmış gönlü hakikati, gerçeği sembolize etmektedir. Bu yüzden aydınlanma gönlüne ya da Bohhi zihniyetine erişebilmek için mütenasip olma uygulamasına başvurmak gerekir.

► *tuyunmak yeri* “aydınlanma yeri”

(156) Monı monçulayu bo nomug kimler birök bar erser bo nom erdinig tutdaçı ötrü turgaylar bodi *tuyunmak yerinte* yene turgaylar tuzit teñri yerinde (AY X: 667/ 17- 22)

“Şayet kimler var ise bu öğretiyi devam ettiren o zaman onlar Bodhi aydınlanma makamında yer alacaklar; yeniden doğuşunda Tuşita tanrı cennetinde kalacaklar.”

Anlatıcı, canlıların öğreti cevherini devam ettirdiklerinde Bodhi denilen aydınlanma makamına ulaşabileceklerini ve tekrar doğduklarında Tuşita cennetinde kalacaklarını dile getirmiştir.

► *tuyunmak yolug* “aydınlanma yolu”

(157) Üç törlüg kutrulmak kapıgın açdaçı üç törlüg bodi tegme *tuyunmak yolug* körkitdeçi artoksuz yañloksuz köni kertü yorıgıñız ol köñülünüz köküzüñüz turkaru arıg süzök tetir köñüldeki taplagıñız yme ançulayu ok erür (AY X: 658- 659/ 23- 1- 7)

“Üç çeşit kurtuluş kapısını açarak üç türlü Bodi denilen aydınlanma yolunu gösterecek mübalağasız, hilafsız uygulamalarınız doğrudur. Kalbiniz her zaman tertemizdir; gönül meyliniz de tam öyledir.”

Budizm’e göre Buda ızdıraplardan kurtulmanın ve Bodhi denilen aydınlanmaya ulaşmada canlılar için aydınlanma yolunu gösteren bir klavuzdur (Güç ve Sert, 2020, s. 16). Burada “aydınlanma yolu” sözcük birlikteliği ile Budist düşünce anlayışında önemli bir yeri olan ve üç çeşit kurtuluş kapısının, üç çeşit aydınlanma yolunun gerçekliği ele alınmıştır.

Yir “yer”

► ölüm yiri “ölüm yeri”

(158) Takı yme miñ tümen tınlıglar altun kümüş erdni monçuk satıgsız erdniler tilegeli taluy ögüzke kirser taluy içinteki kara yil kelip kemisin tokıp yekler ergüsi otruglarınta *ölüm yirke* tegürser anıñ ara bir bilge kişi kuanşı im pusar atın atasar ol kamag tınlıglar taluydaki tişi yeklerde ozar kurtulur (KİP: 17- 23)

“ Yine bin tümen varlıklarlar altın, gümüş, mücevher, boncuk ve baha biçilmez değerli şeyleri bulmak için bir okyanus ya da nehire girseler ve okyanusta kara yel gelip gemilerini parçalayıp devlerin oturdukları yerde yani ölüm yerine götürse ve onların arasında hâkim bir kişi, Kuanşı İm Pusar’ın adını söylese tüm canlılar okyanustaki dişi devlerden kurtulur.”

“Ölüm ülkesi, ölüm yeri” (Wilkens, 2021, s. 532) anlamına gelen bu birliktelik ile insan yiyen devlerin bulunduğu yer kastedilmiştir. Kuanşı İm Pusar, türlü vesilelerle canlılara yardım eder. Bu yüzden ölüm yeri ya da ölüm ülkesindeki canlılar ancak Kuanşı İm Pusar adını andıklarında buradan kurtulabilirler.

► tamu yiri “cehennem yeri”

(159) Yaruk yiltizin teñri yirin tünerig yiltizin *tamu yirin* bitlimiz (H: 160- 162).

Işıklı kökün tanrı yeri yani Cennet, karanlık kökün ise Cehennem yeri olduğunu bildik.”

Tamu yeri “cehennem” (Wilkens, 2021: 669) anlamına gelmektedir. Budizm’de canlılar öldükten sonra cennete veya cehenneme giderler.

► teñri yiri “tanrı yeri”

(160) Yam teñri yirinte tujit *teñri yirinte* nirmanarati *teñri yirinte* parinirmidavaşavarti *teñri yirinte* tugayın tip küşeserler yeme ok ökünmek yalvarmaklıg kışanti kılmaqlıg

süzük sav üze yavlak ayıg kılınçlıg kirlerin tapçaların yumış arıtmış kergek (AY III: 142/ 14- 21)

“Yama tanrı yerinde, Tusita tanrı yerinde, Nirmanarati tanrı yerinde, Paranirmitasavartin tanrı yerinde doğayım diye dileseler, dahası pişman yalvarmaklı, itiraf etmeli, temiz pak söz ile kötü davranışlı kirlerini pasaklarını temizlemiş, yok etmiş olmaları gerekli.”

(161) Edgü yollar erser *teñri yiri* kişi azunı erür (AY IV: 221/ 12- 13)

“ İyi yollar ise tanrı yeri ve insan hayat şeklidir.”

(162) İnçe kaltı parinirmitavaşavarti atlıg *teñri yirinteki* teñriler teg adruk adruk meñi öğrünçü üze tıdıgsızın meñilediler (AY V: 380- 381/ 22- 24- 1)

“Aynı paranirmita- vasavartin adlı sema yerindeki tanrılar gibi, ayrı ayrı çok sevinç ile sınırsızca mutlu oldular.”

(163) Üç yavlak yoldaki tınlıglar kuvragı asılgay üstelgey *teñri yiri* kişi azuntı esilgey koragay sansarlıg taloy ügüz içinde tegzingeyler nirvanlıgıntın kıdıgdaki yoltın ırageyler (AY VI: 433/ 8- 13)

“Üç fena yoldaki varlıklar topluluğu çoğalacak, Tanrılar ve insanlar âlemi zarara uğrayacak. Samsara denizi içinde dolaşacaklar.”

(164) Altı kat amranmak uguş *teñri yirinte* yalnız siz teñri kızı aglatı artuk kükülmüş siz (AY VII: 493/ 18- 20)

“Altı kat dünyevî hırslar dünyasının tanrı saraylarında bile yalnız siz, tanrıça, fazlasıyla övülensiniz.”

(165) Birök yana yalañuklar kılsarlar buyan edgü kılınçlıg seziksizin inçip togarlar üsdünki *teñri yerinte* (AY VIII: 560/ 9- 13)

“Eğer yine insanlar iyi amel işlerlerse şüphesiz doğarlar gökyüzünde tanrı yerinde.”

(166) Ol üdün tuzit *teñri yirindeki* santuziti atlıg teñri urısı iki eligin kavşurup ayayu ağırlayu teñri teñrisi burhanka şlok takşutın inçe tep ötündi (AY X: 667/ 12- 16)

“O vakit Tuşita tanrı cennetinde Samtuşita adlı tanrı oğlu; iki elini birleştirerek, saygıyla tanrılar tanrısı Buda’ya şiir söyleyerek şöyle arz etti.

(167) Ol yarukka börtülüp ol tamudaki tınlıglar süzük köñül öritip anta etöz kodup *teñri yirinte* yalañuk etözinte togarlar (Maitr: 63/ 14- 17)

“Bu ışığa temas etmekle o cehennemdeki yaratıklar temiz kalpli oldular ve orada ölüp tanrılar ülkesinde ve insanlar âleminde doğarlar.”

(168) Hormuzta teñri oğlanıña bir tıntura teñri ikinti teñri üçünç yaruk teñri törtünç suv teñri bişinç oot teñri suin yeklügün süngüşüp baldukın karake katıltukın üçün *teñri yiringerü* baru umatın bu yirde erür (H: 33- 42)

“Hormuzta tanrı delikanlısı uğruna; birincisi Dindiren Yel tanrı, ikincisi Yıl tanrı, üçüncüsü Nur tanrı, dördüncüsü Su tanrı, beşincisi Ateş tanrı suçla şeytanlıkla savaşıp tuzağa düştüğü zulmete karıştığı için tanrı yerine doğru varamadan bu yerde mahpus kalır.”

(169) Bu birük *teñri yirinteki* sü başı tay sañun körkin körü kurtulgu tınlıglar erser ol tınlıglarka tay sañun körkin körtgürü nomlayur kutgarur (KİP: 117- 119)

“Bu tanrılar yerindeki ordu kumandanının yüzünü görerek kurtulabilecek canlı varlık iseler, o canlı varlıklara şresthiler kılığına girerek görünür, dini öğretir, kurtarır.”

Teñri yiri, “Gök tanrılarının ülkesi; cennet, ışık ülkesi” (Wilkens, 2021, s. 697) anlamına gelen bir eşdizimdir. Budizm’de sınırsız sevinç ve mutluluk dolun olan tanrı yerinde ve insanlar âleminde yeniden doğmak için temiz kalpli olmak gerektiği, kötü amellerden kurtulmak gerektiği ifade edilmiştir.

► *tuyunmak yeri* “aydınlanma makamı”

(170) Monı monçulayu bo nomug kimler birök bar erser bo nom erdinig tutdaçı ötrü turgaylar bodi *tuyunmak yerinte* yene turgaylar tuzit teñri yerinde (AY X: 667/ 17- 22)

“Şayet kimler var ise bu öğretiyi devam ettiren o zaman onlar Bodhi aydınlanma makamında yer alacaklar; yeniden doğuşunda Tuşita tanrı cennetinde kalacaklar.”

Tuyunmak yeri terimi “aydınlanma makamı” (Gulcalı, 2021, s. 280) anlamına gelmektedir.

► *yirtinçü küzetçi* “yeryüzü muhafızı”

(171) Takı yme teñrim biz kamag tört maharaçlar sekizer otuz uruñutlarımız tokuzar on intiri atlıg oğlanlarımız birle yalañuklarınğa artmış arıg teñridem közümüz üze bo çambudivip yirtinçü yir suvug körüp küyü küzetü tegintükümüz üçün anın biziñ *yirtinçü küzetçi* tip atımız teginür (AY V: 401/ 2- 10)

“Ayrıca biz bütün dört Maharaja tanrısı, yirmisekizer komutanımız, doksan Indra adlı oğlanlarımız ile insanların da üstün temiz ilahi gözümüz ile bu Jambudvīpa dünyasına bakıp koruyup gözettiğimiz için bizim yeryüzü muhafızları diye adımız vardır.”

Yirtünçü küzetçi, “dünyanın koruyucusu” (Wilkens, 2021, s. 891) anlamına gelmektedir. Genellikle Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kullanılan ve *Çambudıvı* olarak geçen *Jambudvıpa*, Budist yaklaşıma göre Sumer Dağı’nın güneyinde bulunan bir dağ olup şu anki yaşadığımız dünyayı temsil etmektedir (Zengin ve Yaman, 2018, s. 184). Dört Maharaja, yirmisekiz komutan ve Indra tanrı saf kutsal göz ile bu Jambudvıpa adlı dünyayı korudukları için dünyanın koruyucusu, yeryüzü muhafızları olarak adlandırılmışlardır.

Yol “yol, varlık şekli, yöntem”

► *bışrunmak yol* “dindarlık yolu”

(172) Kormek *bışrunmak yollarta* kevmek yolug işletmedin tarkarmak yolug işletmek tarkarmak yol içinte yene kirlig biligsiz biligig kiterip kirsiz biligsiz biligig kitermemek (AY IV: 223/ 13- 17)

“Görme ve dindarlık yollarında zayıflatma yolunu oluşturmada bozma yolunu oluşturmak bozma yolu içinde kirli bilgisizliği giderip kirsiz bilgisizliği gidermemek.”

Bışrunmak yol “yetiştirme yolu” anlamı ile meditasyona yönelik bir uygulamayı ifade eder (Wilkens, 2021, s. 169). Ayrıca söz konusu olan bu terim “dinin, inancın yolunu işleme, dindar olma, kendini işleme yolu” anlamlarına da gelmektedir (Tokyürek, 2011, s. 259).

► *bodi yol* “Bodhi yolu”

(173) Atı kötrülmiştin bo nomug kopta kötrülmiş nom eligi atlıg sudur erdinig kimler birök bar erser *bodi yolug* sevdeçi olarka men keñürü nomlayın bo nom erdini yörügün tep tedi (AY X: 670/ 17- 22)

“Adı yücelmişen şimdi işittim bu dharmayı, her şeyden yüce dharma hükümdarı adlı sūtra mücevherini. Eğer kimler varsa Bodhi yolunu seven; onlara ben dharma mücevherinin yorumunu genişleterek açıklayım.”

“Bodhi yolu” (Wilkens, 2021, s. 183) anlamına gelen *bodi yol* birlikteliği aydınlanmayı ifade eder.

► *nirvan yolu* “Nirvana yolu”

(174) Men barıp toyın dıntar bolup *nirvan yolın* tileyür men (Maitr: 47/ 9- 10)

“Ben varıp rahip olmayı ve Nirvanā yolunu bulmayı arzu ediyorum.”

Nirvan yolu yani “Nirvana yolu” (Wilkins, 2021, s. 492) aydınlanmaya ulaşmayı ifade eden bir kavramdır.

► *tarkarmak yolug* “zayıflatma yolu”

(175) Kormek bışrunmak yollarta kevmek yolug işletmedin *tarkarmak yolug* işletmek *tarkarmak yol* içinte yene kirlig biligsiz biligig kiterip kirsiz biligsiz biligig kitermemek (AY IV: 223/ 13- 17)

“Görme ve dindarlık yollarında zayıflatma yolunu oluşturmada bozma yolunu oluşturmak bozma yolu içinde kirli bilgisizliği giderip kirsiz bilgisizliği gidermemek.”

Tarkarmak yol, “ortadan kaldırma yolu” (Wilkins, 2021, s. 678) anlamına gelmektedir. Dine bağlılığı güçlendirmek için kirli bilgileri ortadan kaldırmak gerektiği belirtilmiştir.

► *tuyunmak yolug* “aydınlanma yolu”

(176) Üç törlüg kutrulmak kapıgın açdaçı üç törlüg bodi tegme *tuyunmak yolug* körkitdeçi artoksuz yanlıksuz köni kertü yorıgınız ol köñülünüz köküzünüz turkaru arıg süzök tetir köñüldeki taplagınız yme ançulayu ok erür (AY X: 658- 659/ 23- 1- 7)

“Üç çeşit kurtuluş kapısını açarak üç türlü Bodi denilen aydınlanma yolunu gösterecek mübalağasız, hilafsız uygulamalarınız doğrudur. Kalbiniz her zaman tertemizdir; gönül meyliniz de tam öyledir.”

Tuyunmak yolug yani “aydınlanma yolu” Buda olma yolunu ifade eden bir kavramdır.

► *ünüş yolu* “kurtuluş yolu”

(177) Tugmak ölmeklig tilgente tegzinmekig titgeli ıdalagalı öñi üdrülmiş *ünüş yolug* bışrungalı öğretingeli ertinü ulug öğrünç sevinç köñül öritip teñri teñisi burhan yarlığın töpülerinte (AY V: 371/ 11- 16)

“Canlılar doğum ölüm tekerleğinde dolaşmayı önlemek için, kurtaracak çıkış yolunu öğrendikleri için çok fazla sevinç ve mutluluk duyup tanrı tanrısı Buda’nın buyruğunu başlarında tutarak hürmet ettiler.”

Ünüş yolu terimi “kaçıp kurtulma yolu” (Wilkens, 2021, s. 826) anlamına gelir ve Budist yaklaşımda Samsara’dan kurtuluşu ifade eden bir yol olarak bilinmektedir (Çetin, 2020: 240). Bu örnekte canlıların Samsara denilen doğum ve ölüm döngüsünden kurtulmak istemeleri ve çıkış yolunu öğrendikleri için duydukları mutluluk anlatılmıştır.

(178) Yana yme bo nomug eşidteçi tınlıglarıg yeti sekiz tılañurmak edremlig teriñ yörüglerig ukdaçı ulug bilge biliglig terk üdün *ünüş yolug* tapdaçı bodhisatav yorıklıg közünür ajunta uzun özlüg yaşlıg kutlug ülüglüg kılıu tegingey men (AY VII: 474/ 15-22)

“Bunun yanında bu öğretiyi duyacak olan canlıları fazlasıyla belagat erdemiyle bezenmiş, derin açıklamaları anlayacak derecede yüce bilgili, tez zamanda yükselme yolunu bulacak, Bodhisatva yoluna yürüyen, bu dünyada uzun yaşayacak, kutlu ve bahtlı kimseler kılacağım.”

Bu örnekte de Samsara’dan kurtuluşu ifade eden *ünüş yolu* birlikteliği ile Bodhisatva yolunda yapılması gerekenlerin yapılacağı izah edilmiştir.

► *ünüşlüg ulug yol* “kurtuluş yolu”

(179) Ol tört Maharaaça teñriler başın ol kamag ülgüsüz sansız ulug terin kuvrag tükel bilge biliglig teñri teñrиси burhantın bo ıdok nomlug yarlıgıg eşidü teginip alkugun barça bir yañlıg ulug bilge biligke ulug tılangurmak edremke ulug buyan edgü kılınça ulug süzülmekke ulug ögirmekke sevinmekke tegip *ünüşlüg ulug yolka* agtınıp ikileyü yene yanmaksız törölüg bolup terk üdün burhan kutın bulguluk edgü edgülerke tegi tegindiler (AY VI: 457- 458/ 13- 22- 1- 7)

“Dört Maharaja Tanrılar başı o tüm sayısız ölçüsüz ulu derin topluluk bilge tanrı tanrısı Burkan’dan bu kutsal dharmalı vaazı dinleyip tamamen aynı biçimdeki ulu bilgeliğe, hitabet kabiliyetine, ulu erdemlere, ulu amellere, ulu temizliğe, ulu sevince mutluluğa ulaşip kurtuluş yoluna çıkıp hemen tekrar dharma sahibi olup hemencecik Buda kutsiyetini bulmak için iyiliklere ulaştılar.”

“Kaçıp kurtulma yolu” (Wilkens, 2021, s. 826) anlamına gelen bu birliktelik ile dört Maharaja tanrıların aydınlanmaya ulaşmak için kurtuluş kapısına yöneldikleri ve öğreti sahibi olup iyiliğe mutluluğa ulaştıkları anlatılmıştır.

3.2. İsim + Fiil Birlikteliği İle Gerçekleşen Eşdizimler

Ber- / bir- “vermek, bahşetmek, feda etmek, bağışlamak”

► *alkış bir- “kehanette bulunmak”*

(180) Ol burhanlar yine ol tözünler oğlına tözünler kızınğa burhan kutınğa *alkış birü* yarlıkamış bolgaylar (AY V: 360/ 18- 21)

“O Budalar yine o asiller oğluna, asiller kızına, Buda aydınlanma kehanetinde bulunarak buyurmuş olacak.”

Alkış bir- “kehanette bulunmak” (Uçar, 2009, s. 458) anlamında kullanılan bir eşdizimli yapıdır. Bu örnekte Budaların aydınlanmaya erişmeleri bir kehanet olarak gösterilmiştir.

► *buşi ber- “sadaka vermek”*

(181) İnçe kaltı *buşi birmek* çakşapat küzetmek bilge biligke öğretinmekte ulatı amtı men olarnıñ ol antag buyan edgü kılınçlarıña edgölüg evrişleriñe artukrak iyin ögirür men sevinür men (AY III: 151/ 14- 19)

“Bu şekilde sadaka vermek öğreti gözetmek, bilge bilgide öğrenmekten başka, şimdi ben onların o öylesi iyi davranışlarından, iyi tavırlarından dolayı fazlasıyla sevinirim, kıvanırım.”

Buşi ber- “sadaka vermek” (Wilkens, 2021, s. 205) anlamında kullanılan bir birlikteliktir. Sadaka vermek, sadece maddi olarak yapılan bir davranış şekli değildir. Bunun yanı sıra öğretiyi gözetken, iyi ameller işleyen ve iyi tavırlar sergileyen kişi de sadaka vermiş olur.

(182) Kavşikiya üçmiñ ulug miñ yirtünçüde tolu yiti ertini urup *buşi bermiş* buyan yeme törüzün (AY III: 161/ 20- 23)

“Ey Kausika, üç bin büyük bin yeryüzünde (dünyada) tümüyle dolu yedi cevher koyup, sadaka vermek iyiliği de meydana gelsin.”

Bu örnekte sadaka vermek kavramı maddi anlamda yapılan bir hareket olarak kullanımı söz konusudur.

(183) Yokka çıgayka *buşi berzün* (AY VI: 443/ 4- 5)

“Fakire sadaka versin.”

Bu örnekte ise fakire sadaka vermenin önemi vurgulanmıştır. Sadaka vermek eylemi sayesinde kişinin iyilik, sevecenlik ve acıma gibi hisleri gelişir.

(184) Ötrü men ürüg uzatı bo kişini küyü küzetü tutup ne kergekin egsük kergek kılmağay men inçip ol kişi az saran köñül turgurluk ermez üdün üdün yokka çığayka *buşi berzün* (AY VIII: 526/ 13- 18)

“Daha sonra be bu kişileri daima koruyup kollayarak hiçbir ihtiyacını eksik etmeyeceğim. Böylelikle o kişi kalbinde hırs barındırmayacaktır. Zaman zaman fakir fukaraya sadaka versinler.”

(185) Maharate atlıg elig han ol el uluşnuñ eyesi erti oğlı bar erti ol begniñ mahasatve tep tetimlig esirkençsi boş köñülin *buşi berür* erti üzüksüz (AY X: 629/ 16- 20)

“Maharata adlı hükümdar o ülkenin sahibiydi. O hükümdarın Mahasattva diye delikanlı bir oğlu vardı ve o daima cömertlikle sadaka verirdi.”

Cömertliğin simgesi haline gelen sadaka vermek terimi kurtuluş ve aydınlanmaya ulaşmanın koşulu olarak gösterilmektedir (İsi, 2021, s. 149). Burada Mahasattva'nın sadaka verme konusundaki cömertliği ele alınmıştır.

(186) Kamag bursoñ *buşi berzün* mini yime ayamış bolğay takı bursoñlarag yime tapınmış bolğay (Maitr: 22/ 1- 4)

“Bütün cemaate sadaka versin, böylelikle bana da hürmet etmiş olacak ve diğer bütün cemaatlere de tapınmış olacaktır.”

Bu örnekte kişinin cemaate sadaka vermesi durumunda Burkan'a da hürmet etmiş olacağı ve yine bu sayede diğer bütün cemaatlere de tapınmış olacağı ifade edilmiştir. Ayrıca bu örnekte sadaka vermenin dini anlamda ne derecede bir öneme olduğu çıkarımı da yapılabilir.

(187) Neçe yañılur *buşi berdimiz* erser yime buyan bögteg kılur biz (H: 140- 142)

“Nice yanılıp sadaka verdiysek de hayırlı iş yapıyoruz.”

Kişi pek çok hata da yapsa sadaka verdiğinde kendisi ve çevresindeki insanlar için hayırlı ve iyi bir iş yapmış olacaktır.

(188) Azo muñ üçün azo *buşi bergeli* kızganıp yiti türlüğ buşı nomka töketi birü umadımız (H: 230- 233)

“Ya akılsızlığımızdan veya zekât vermek konusunda pintilik edip yedi çeşit zekâtı şeriata mükemmel bir şekilde veremedik.”

Sadaka vermek, hem Budizm hem de Manihazim inancında cömertlik erdemine dayanmaktadır (İsi, 2021, s. 146). *Buşı bir-* bu örnekte zekât vermek anlamında kullanılmıştır.

(189) Ötrü kuanşı im pusar ol *buşı* bermiş erdnilig küntegüg alıp iki ülüş kıldı (KİP: 166-167)

“Böyle buyurunca Kuanşı İm Pusar, bu sadaka olarak verilmiş olan değerli taşlarla bezeli gerdanlığı aldı, ikiye böldü.”

Kuanşı İm Pusar’da geçen bu örnekte de sadaka vermek, mücevherlerle yapılan bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır.

► *ed tavar ber-* “mal mülk vermek”

(190) Bodi tegme tuyunmak köñülni bulguluk bütürgülük bo erür ejilki *ed tavar* bermek üze bodi tegme tuyunmak köñülüg bulguluk bütürgülük tıtag (AY IV: 206/ 17- 21)

“Bodhi denilen aydınlanmış gönlü bulmak ve inanmak budur. Birincisi sadaka vermek esaslı bodhi denilen aydınlanmış gönlü bulmak ve inanmak sebebiyledir.”

Ed tavar ber- “mal mülk vermek (Wilkens, 2021, s. 95) anlamına gelen bir söz grubudur.

► *etöz buşı ber-* “vücudunu sadaka (olarak) vermek”

(191) Olarnı körüp ögi kañı busuş emgekke kavzatıp yumğı bartılar ol tagka *etözin buşı* bermiş oronka kaçan anta tegdiler bodisatavnıñ etözin buşı bermiş arıgka ötrü kamagun birgerü üze turup yıglaştılar yevigin tızigin kemişip keyirkençig kılını evdtiler yıgdılar bodisatavnıñ süñökin (AY X: 641- 642/ 19- 22- 1- 6)

“Anne babası onları görünce kedere tutulup hep beraber Bodhisattva’nın bedenini sadaka olarak verdiği o dağa ulaştılar. Daha sonra hep birlikte prensin kendini feda ettiği yerin üzerinde durup ağlaştılar; üstlerindeki ziynetlerini atıp hüznlenerek Bodhisattvanın kemiklerini topladılar.”

“Vücudunu (yani kendisini) sadaka olarak kurban etmek” (Wilkens, 2021, s. 127) birlikteliği ile Mahasattva’nın vücudunu aç kaplan için sadaka olarak vermesi anlatılmaktadır. Sadaka terimi Budizm’in en önemli unsurlarından birini oluşturmaktadır. Vücudun sadaka olarak verilmesi ise Burkancılığın Mahayana mezhebi ile açıklanabilecek bir durumdur. Mahayana mezhebinde Buda olmaktan vazgeçen ve tek amaçları canlıları kurtarmak olan pek çok kişi vardır. Böylelikle Bodhisattvalar canlılar

hayatta kalsın yaşamlarını devam ettirsinler diye vücutlarını feda ederler (Tokyürek, 2019, s. 176).

► *etözin tit-* “vücudunu feda etmek”

(192) Bo erinç tınlığ için *etözüg titip* monuñ isig özin ulagalı udaçı tep tedi (AY X: 611/ 3- 6)

“Bu aciz canlı için kim bedenini feda edip onun hayatını devam ettirebilecek.”

(193) Anı için tegimlig ol amtı maña bo *etözümün titip* ıdalap üzeliksiz üstünki yag apamulug menü nirvanıg tilegülük busuş sakınç emgek tolgagıg birtem tarkarguluk (AY X: 614/ 13- 17)

“Onun için şimdi bana şu yakıştır: Vücudumdan vazgeçip en üstteki sonsuz Nirvana’yı istemeli; keder ve acıyı bütünüyle uzaklaştırmalı.”

Etözin tit- “vüvudunu yani kendini kurban etmek” (Wilkens, 2021, s. 128) anlamında kullanılan bir söz grubudur. Söz konusu olan bu terim aynı zamanda canlılara fayda sağlamayı, Nirvana’ya ulaşmayı ve Buda olma arzusunu ifade etmek için kullanılır.

► *çhşapt küzed-* “ahlak kaidelerini korumak”

(194) Ne yime kaşip oğuştın tözdin belgürmiş için mahakaşip tip atayurlar erdi yime tözi nomug törüg arg *çhşapt küzedti* (Maitr: 56/ 4- 99)

“Kaşyapa soyundan, neslinden zuhur ettiği için Mahakaşyapa adını takmışlardı yine aslı dini, akideyi, saf ahlak kaidelerini korudu.”

“Emre riayet etmek” (Wilkens, 2021, s. 216) anlamına gelen bu birliktelik Kaşyapa soyundan gelenlerin dini kuralları gerektiği gibi koruduğunu göstermektedir.

► *edgün bar-* “hoş gitmek”

(195) Bo yarlıgıg eşidü teginip şariputri arhant yana inçe tep ötünd, küsüşüm teginür *edgün barmuş* teñrim ol darani nomug maña nomlayu yarlıkazun (AY VII: 461- 462/ 22- 1- 4)

“Bu buyruğu duyan Arhant Şariputri, şu şekilde bir istekte bulundu: “Merak ediyorum, hoş gitmiş tanrım bu öğretiyi bana açıklar mısınız?”

Edgün bar- “hoş gitmek” (Wilkens, 2021, s. 99) anlamına gelmektedir. Bu birliktelik iyilikle, iyi niyetle gelmiş olan öğretiyi anlatmak için kullanılır.

► *etöz kod-* “vücudu terk etmek (ölmek)”

(196) Tenriler tenrısı burkanıg bek katıg süzük kirtgünç köñülin üküş atayu öğretig kılsarlar etöz kodgaysuk üdde ol tenri tenrısı burkanıg körgeli bolgaylar (AY III: 190-191/20- 23- 1)

“Tanrılar tanrısı Burkan’ı sağlam ve temiz inançlı gönül ile çok fazla zikredip ders çalışsalar, bedenini terk edileceği vakitte o tanrılar tanrısı Burkan’ı görebilecekler.”

(197) Kaçan munta *etöz kodsar* üküşi barça tenri yerinte tugup tenriler kuvragı asılur üstelür (AY VI: 412/ 14- 17)

“Burada ölüp bedenlerini terk ettiklerinde pek çoğu gökyüzünde doğar böylelikle Tanrılar topluluğu çoğalır.”

(198) Vasundariya birök kim kayu tınlıglar bo nom eligi atlıg nom erdini içinteki bir şlok bir padak nomug eşidip törüsünce köni onaru uksarlar *etöz kodmı*şta ken astrayastrış tenri yerinte togarlar (AY VIII: 533/ 11- 17)

“Ey Vasundari her kim bu öğreti mücevheri içinde bulunan öğreti dolu bir şiiri, bir paragrafi dinleyip gereğince, doğru bir şekilde anlasa, bedenini bıraktıktan sonra öldüğünde Astrayaştırış Tanrı yerinde doğar.”

(199) Olar munta *etöz kodup* yalanuk ajunınta togarlar (Maitr: 78/ 3- 4)

“Bunlar burada öldükten sonra insanlar âleminde doğarlar.”

Etöz kod- “ölmek” (Wilkens, 2021, s. 127) anlamında kullanılan bir birlikteliktir. Bu birliktelik ile canlıların temiz saf bir kalp ile inandıklarında ölecekleri vakit Buda’yı görebilecekleri ve öldüklerinde tanrıları yerinde yani Cennette doğacakları izah edilmiştir.

► *etözünüzni ıdala-* “vücudunu feda etmek”

(200) Ulug yarlıkançuçı köñülünüz üze tüp tüz körür siz tınlıglarıg özte tugmış oğulca kızca yiti ınıg ögrünçlüg esirkençsiz ıdok köñülünüz üze *etözünüzni ıdalap* emgektin tartmaklıg buyanıñız yetinçsiz tetir (AY X: 617- 618/ 19- 22- 1- 2)

“Büyük merhametli gönlünüz ile eşit görürsüzün canlıları aynı öz oğlunuz ve kızınız gibi doğmuş; gözü pek, mutlu, eli açık ve kutsal gönlünüzle bedeninizi feda edip eziyetden kurtarma hayrınız ulaşılmazdır.”

Aç Pars hikāyesinde Mahasattva aç kaplana vücudunu sunarken “feda etmek” anlamındaki *ıdala-* fiili kullanılır (Tokyürek, 2009, s. 176). Burada cömert ve büyük bir gönle sahip olan Mahasattva’nın aç kaplanı ve yavrularını açlık eziyetinden kurtarmak için hiç düşünmeden vücudunu feda etmesi anlatılmaktadır.

► *kut kolun-* “saadet istemek”

(201) Burhan kutın tileyü tınlıglarka asıg tusu kılğalı küseyü *kut kolunmak* paramıtıg uz bütürürler (AY IV: 294/ 1-3)

“Buda saadetini arzulayarak canlılara fayda sağlamayı isteyip yemin pāramitāsını tamamlarlar.”

(202) Ol beg uzatı munçulayu öge küleyü burhanlarıg artukrak takı teriñ köñülin inçe tip *kut koluntı* (AY V: 351/ 20- 22)

“O bey, bu şekilde bu şekilde Burkanları methederek derin gönülle şöyle ricada bulundu.”

(203) Etiñgiri üninli ıduk kutlug tilinli *kut kolunmakın* bulyük ol burhan bahşımız bolarnı kertgünç köñülin ozzunlar korkınç sezik kılmatın (AY VII: 485- 486/ 22- 23- 1- 3)

“Etkili sesi ile kutsal dili ile saadet isteğine ulaştırandır. Buda ustamız bunların, inançlı gönül aracılığıyla korku endişelerinden kurtarsın.”

(204) Üzeliksiz yolug küseyü *kut koluntı* bir köñülin kutgarguka kenk üdde kamag tınlıglar oğlanın sakınçıg bek ornatıp burhan kutılıg yeg tüşte taloy ügüz teg keñ alkıg tüpsüz teriñ töz nomta (AY X: 639/ 2- 8)

“Daha üstü olmayan yolu isteyerek gelecek zamandaki tüm varlıkları kurtarmaya canıgönülden niyaz etti; bu düşüncüyü Buda kutsiyetli mükemmel semerede, okyanus gibi geniş ve derin asıl öğretide iyice yerleştirdi.”

Kut kolun- terimi “kendisine kurtuluş için yalvarmak, adamak” (Wilkens, 2021, s. 429) anlamına gelmektedir. Canlılar Bodhi denilen aydınlanmış gönle erişebilmek için Buda saadetine ulaşmayı arzularlar.

► *kut kol-* “niyaz etmek”

(205) Somakituya sen inçe bilgil öñre *kut koldaçı* ol yene amtı sen boltuñ (AY V: 354/ 17- 19)

“Ey Soma- katu! Sen şöyle bil ki: Bu şekilde niyazda bulunan geçmiş zamandaki hükümdar, o artık şimdi sen oldun.”

Kut kol- “adamak, ant içmek, kurtuluş için yalvarmak; niyaz etmek, istemek (Wilkens, 2021; Uçar, 2009) anlamında kullanılan bir söz grubudur.

► *nom boşgun-* “öğretiyi öğrenmek”

(206) Yene teriñte teriñ nom yörügente yme siziksizin tıdıgsızın kireli uyurlar tip yarlıkap ötrü bo darni *nomug boşgungulug* tutguluk törüsin yarlıkadı (AY V: 356/ 14- 18)

“Yine derin öğreti yorumuna ikircikli ve mani olmadan girebilirler, deyip buyurduktan sonra bu dhāranīnin öğretilecek ve tutulacak kurallarını buyurdu.”

Nom boşgun- “öğretiyi öğrenmek” (Wilkens, 2021, s. 495) anlamına gelen bir birlikteliktir. Bu örnekte öğretinin yorumunun yapılabileceği ve yine öğretinin öğretilmesinde, ezberlenmesinde bazı kuralların olduğu ifade edilmiştir.

(207) Bir tınlıg bo darani *nomug boşgunsar* tutsar okısar bilser monuñ buyanı edgü kılınçı aşnukı buyan edgü kılıçta utar yegedür (AY VII: 464/ 20- 23)

“Bir canlı bu dharanideki dharmayı öğrense ezberlese, okusa bilse bunun hayrı, iyiliği öncekinin hayrından, iyiliğinden çok daha fazladır.”

Canlılar yedi mücevheri toplayıp Budalara sadaka olarak verdiklerinde, saygı gösterdiklerinde ve öğretileri öğrenip ezberlediklerinde kazandıkları sevabın önceki işlemiş oldukları sevaptan daha fazla olacağı vurgulanmıştır.

► *nom nomla-* “öğreti açıklamak”

(208) Bire şlok birer padag *nom nomlamaktın* törümiş buyan edgü kılınçig takı ülgülegeli tenlegeli boltukmaz (AY III: 167/ 5- 8)

“Bire şiiir, birer koşuk dharma vaaz vermekten ortaya çıkmış iyi bir ameli dahi kıyaslamak imkânsızdır.”

(209) Alku tınlıglarınñ tözlerinçe *nom nomlap* tarımaduk edgü yıltızlıg urugların tarıtıp (AY IV: 301- 302/ 22- 24- 1)

“Tüm canlıların esasınca dharmayı vaaz edip ekmedikleri iyi köklü tohumları ektirip.”

(210) Tükel bilge teñri teñrisi bo darni *nomug nomlayu* yarlıkap yene supratıştiti bodisatavka inçe tip yarlıkadı (AY V: 360-/ 5- 7)

“Tam bilge tanrı tanrısı bu darni denilen bu dhāranīyi açıklayarak buyurduktan sonra tekrar Supratshita Bodhisattva’ya şu şekilde buyurdu.”

(211) İnçip amti maña *nom nomlayu* yarlıkar (AY VI: 420- 421/ 23- 1)

“Böylelikle şim bana bu dharmayı vaaz etme lütfunda bulunur.”

(212) Kertütün keliş altun agızın *nom nomlayu* yarlıkap etiñiri edgü üninli teñrili kişilig yavalturdı (AY VII: 485/ 15- 18)

“Buda doğruluğu gösteren altın ağzı ile dharmayı açıklayıp buyurarak etkili ve iyi sesiyle tanrılı insanlı herkesi etkiledi.”

(213) Tört törlüg tözünlerniñ kertüsi *nomug nomladaçılarnıñ* sukançıg tatıglıg tılañurmak edremiñe yükünür men (AY VIII: 502/ 1- 4)

“Dört çeşitli soyluların doğrusu olan dharmayı öğretecek olanların güzel konuşma yeteneğine karşı saygı ile eğiliyorum.”

(214) Yeg *nomlarıg nomlayu* noş tatıglıg sukançıg nom meñisin berür siz (AY X: 647/ 1- 3)

“Tanrım, siz en iyi öğretileri vaaz edip iksir tadındaki leziz sūtra sevincini bahşedersiniz.”

(215) Antag ogurı teñri biziñ yime *nom nomlayu* agı anın köni baralım nom işidelim (Maitr: 23/ 5- 8).

“Öyle zaman oldu ki tanrı bize de dini açıklayarak vaaz etti, busebeple doğruca gidelim öğretiyi işitelim.”

(216) Teñrim bu kuanşı im pusar neçükin ne alın çevişin bu çambudvip yir suvda yorıyur tınlıglarka asıg tusu kılur *nom nomlayur* (KİP: 97- 99).

“Tanrım bu Kuanşı İm Pusar nasıl ve ne gibi usüllere, çarelere başvurarak, bu jambudvīpa denilen yerde yaşayan canlılara fayda sağlar, onlara dini vaaz eder.”

İsim+ fiil birlikteliğinden oluşan *nom nomla-* terimi “dini vaaz etmek, öğretiyi vaaz vermek” (Wilkens, 2021, s. 496) anlamına gelmektedir. Canlılar, Buda saadetine ulaşmak için arzu, öfke, bilgisizlik gibi kötü eylemlerden uzaklaşarak iyiliği, huzuru ortaya çıkarmayı amaçlar (Tokyürek, 2018, s. 593). Bu nedenle öğretiyi veya dini vaaz ederek kötü davranışlardan, hırs ve tutkulardan uzak durmaya gayret gösterilir.

► *nom okıt-* “öğreti okutmak”

(217) Yalañuz adıra yarlıkamış bölök ken keligme üdki savlarıg muña tegürü okıtdaçı erür köni yörügler tözin keñürü okıtdaçı bölök üç üdlerte öñi *nomlarıg okıtdaçı* erür (AY IV: 276/ 2- 7)

“Sadece ayırıp açıklanmış bölüm ise sonraki gelecek zamandaki sözleri ulaştırıp okutmaktır. Gerçek yorumlamalar esasınca yeniden okutacak bölüm üç zamandan farklı dharmaları okutacaktır.”

“Dharmayı vaaz etmek” (Wilkens, 2021, s. 496) anlamında kullanılan bu birliktelik ile gerçek açıklamaların özüne geçmiş, şimdi ve gelecek zamandan başka öğretileri okutarak vaaz ederek ulaşılabileceği ifade edilmiştir.

(218) Altun öñlög yaruk yaltrıglıg kopda kötrülmiş nom eligi atlıg nom bitigde ilinmeksiz tegme darani *nomug ukıtmak* atlıg üç yegirmineç bölük yetineç tegzinç (AY VII: 459/ 2- 6)

“Altın renkli, parlak ışıklı, her şeyden yüce öğreti hükümdarı adlı öğreti kitabında bağlanmama denen dharaniyi anlatmak adlı yedinci kitap on üçüncü bölüm.”

Nom okıt- birlikteliği ile bu örnekte bölümün giriş kısmında hangi kitap ve bölümün anlatılıp vaaz edileceği hakkında bilgi verilmektedir.

(219) Nırvanka kirü kirü yarlıkamışın tegi alku *nomlarag ukıtdaçı* maytrısimit yiti otuz ülüş ulug nom bitigig bititü tegintimiz (Maitr: 1/ 35- 38)

“Nirvana’ya girinceye değin yaşamın tüm alanlarını öğreten yirmi yedi bölümlü Maytrısimit adlı ulu öğreti kitabını biz aciz kullar yazdırdık.”

Yukarıdaki son örnekte ise hayatının bütün safhalarını öğretmek anlamında kullanılmış ve bu amaçla Maytrısimit adlı kitabın yazıldığına dair bilgi verilmiştir.

► *nomug törüg yadtur-* “öğretiye yaymak”

(220) *Nomug törüg yadturmatın* tıdtımız erser teñrim amtı ökünür biz (H: 74- 76)

“Şeriati töreyi yaymadan mani olduk ise tanrım, şimdi tövbe ederiz.”

Nomug törüg yadtur- “dini yaymak, öğretiyi duyurmak” (Wilkens, 2021, s. 497) anlamında kullanılan bir birliktiktir. Eğer dini yayma hususunda bir engel oluşturulduysa bunun için tövbe edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

► *nomlarıg tanukla-* “öğretileri tanıklamak”

(221) Edgü ögli köñül ulug yarlıkancı köñülte ulatı sansız sakışsız kamaglıg *nomlarıg tanuklagalı* boltum (AY III: 164/ 9- 12)

“İyi düşünceli gönül, büyük merhametli gönülde bulunarak, sayısız tüm herkesin dharmalarını kanıtlamak istedim.”

(222) Bo *nomlarig tanuklap* alku burhanlar birle barça birgerü utlı sevinç törösün bilir üçün yanturu asıg tusu kılğalı alku kamag bodisatavlarka yertinçüte belgürüp nomladılar bo nomug (AY X: 667/ 1- 5)

“Bütün Budalar minnettar olma töresini bilmelerinden ötürü hep beraber bu dharmaları kanıtlayıp tüm Bodhisattvalara faydalı sağlamak amacıyla dünyada ortaya çıkarak bu öğretiyi yeniden vaaz ettiler.”

Nomlarig tanukla- terimi “öğretileri tanıtlamak” (Gulcalı, 2021, s. 414) anlamına gelir ve sütrayı yani öğretiyi kanıtlamayı ifade eder.

***Tut-* “tutmak, kavramak; muhafaza etmek”**

► *ajun tut-* “insanlar âleminde doğmak”

(223) Tujit teñri yirintin kodı inip *ajun tutup* toga yarlıkamışın (Maitr: 1/ 22- 24)

“Tuşita tanrı yerinden aşağıya inip insanlar âleminde doğduğunu.”

Ajun tut- terimi “bir varlık şekli yakalamak” (Wilkens, 2021, s. 95) anlamına gelir ve yeniden doğmayı ifade eder.

► *nomug tut-* “öğretiye sahip olmak”

(224) Tözünler oğlıya sen inçip inçe bilgil bo darni *nomug tutdaçı* tınlıglar ulug kut ülügke ulug buyan edgü kılınçka tükellig bolurlar (AY V: 356/ 4- 8)

“Ey soylular oğlu! O zaman sen şöyle bil: bu öğretiye sahip olan varlıklar büyük saadet ve iyi amelle kuşatılır.”

Nomug tut- “bir şeye inanmak, bir Budist ekolünü takip etmek” (Wilkens, 2021, s. 496) anlamında kullanılmaktadır. Budizm esasına göre öğretiye inanmak ve ona sahip olmak canlılar için büyük bir önem taşımaktadır.

3.3. Sıfat + İsim Birlikteliği İle Gerçekleşen Eşdizimler

► *alp alpagut erenler* “savaşçı yiğitler”

(225) Yarlıkadı elig beg hatunıña inçe tep ıdtım men kamag beglerig *alp alpagut erenlerig* törtin sınar oronta (AY X: 636/ 9- 12)

“Han, kraliçeye şöyle buyurdu: ben tüm beyleri, cengâver erenleri, dört bir tarafa prensi aramaları için gönderdim.”

Savaşçılar (Wilkens, 2021, s. 33) anlamına gelen bu kullanım cengâver, güçlü askerleri ifade etmek için kullanılan eşdizimli bir yapıdır.

► *altun küvrüg* “altın davul”

(226) Tözün teñri kızıya sen amtı inçip inçe ukııl kim ol ruçirakitu atlıg bodisatavnıñ tülinte körmış *altun küvrügtin* burhanlar edgüsin ögmeklig yene kşanti kılmaklıg ulug bedük ün ünmiş tıltagın sizlerke anı amtı nomlayu bireyin titrü tınlañlar edgüti öyünler sakınıñlar (AY V: 34/ 14- 22)

“Ey soylu tanrı kızı! Sen, şimdi şöyle anla: Ki o Ruciraketu adlı Bodhisattva’nın düşünde görmüş olduğu altın davuldan Burhanların faziletini alâmetlerini methetmesi ve af dilemesi ile yüksek ses çıkarmasının sebebini şimdi sizlere açıklayım. Dikkatlice dinleyin ve iyice düşünün.”

Altun küvrüg “altın davul” (Wilkens, 2021, s. 41) anlamına gelen bir söz öbeğidir. Hükümdar ya da din adamlarının rüyasında altın davul görüp sesini işitmesi günahlarından tövbe etmesi gerektiğinin bir işaretidir (Gulcalı, 2021, s. 81). Dolayısıyla altın davul Budist metinlerinde dini anlamda kullanılan bir uyarı ya da çağrı özelliği taşıyan bir terimdir.

► *altun öñlüg etöz* “altın renkli vücut”

(227) Teñri teñrиси burhan lakşanın *altun öñlüg etözin* ögin köñülün saçmatın yügerü sakıñzun üskinte (AY VII: 485/ 1- 4)

“Tanrılar tanrısı Buda”nın alametini, altın renkli bedenini, aklını ve gönlünü ayırmadan her şeyden çok düşünsünler.”

Altın renkli vücut (Wilkens, 2021, s. 40) anlamına gelen bu birliktelik ise Buda’nın üstünlüğünü belirtmek için kullanılan bir söz grubudur.

► *altun öñlüg yaltrık* “altın renkli ışık”

(228) Yañı tugmış kün teñri yaltrıtur teg kök kalıkıg *altun öñlüg yaltrıkı* yipüni yürüñi uz adırtlıg (AY X: 650- 651/ 21- 22- 1- 2)

“Yeni doğmuş güneş gökyüzünü aydınlatır gibi, altın renkli ışığı, kırmızısı ve beyazı güzelce ayırt edilebilir.”

Bu örnekte ise Buda’nın parıltısı altın rengindeki ışığa benzetilmiş ve bu özelliğinin fark edilebilir olduğu belirtilmiştir.

► *altun öñlüg yaruk* “altın renkli ışık”

(229) Biş türlüg tüzülmiş yinçke oyunlar üni eşidildi *altun öñlüg yaruklar* közünti (AY III: 183/ 20- 22)

“Beş tür düzenlenmiş, hafif müzik sesleri işitildi, altın renkli ışıklar görüldü.”

(230) Bolarnıñ neçe oronları orđoları erser ol tütsüg barçaka tegip biziñçileyü ök tütsüglüg kuşatrelar belgürüp ol kuşatrelarıg körüp tütsüg yıdın tuyduklarında ötrü ol kuşatrelartın *altun öñlüg yaruklar* ünmişin körgeyler (AY VI: 425/ 13- 20)

“Bunların ne kadar sarayları var ise o tütsü tamamen ulaşip işte bizimki gibi tütsülü gölgelikler belirip o gölgelikleri, sayvanları görüp tütsü kokusunu duyduktan sonra o gölgeliklerden altın renkli ışıkların yükseldiğini görecekler.”

Altın renkli ışın (Wilkens, 2021, s. 40) anlamında kullanılan *sıfat+ isim* birlikteliğinden oluşan bir söz grubudur.

► *altun tilgen* “altın tekerlek”

(231) Bar antag tınlıglar *altun tilgenlig* çakravart elig han bolgalı tapladaçı (AY IV: 259/ 17- 19)

“Var olan canlılar altın tekerlekli Cakravartin hükümdarı olmayı kabul edecekler.”

Altun tilgen yani “altın tekerlek” Cakravarti’nin yedi nişanından birini ifade eder (Wilkens, 2021, s. 40). Söz konusu olan bu birliktelik ile altın tekerleğe sahip olan Cakravarti’nin üstünlüğü ve yüceliği belirtilmiştir.

► *ayıg yavlag sakınçıg* “kötü düşünce”

(232) Alku ermez törülerig *ayıg yavlag sakınçıg* kılurgalı inçip aymazlar (AY VIII: 551/ 9- 12)

“Bütün yanlış yasaları ortadan kaldırmayı başarırlar. Kötü düşünceleri yapmak konusunda izin vermezler.”

Ayıg yavlag sakınçıg birlikteliği “kötü niyet” (Wilkens, 2021, s. 89) anlamında kullanılmaktadır. Bu birliktelik ile Tanrıların kötü amellere, düşüncelere ve yasalara karşı olduğu vurgulanmaktadır.

► *belgürtme burkan* “dönüşmüş Buda”

(233) Azu küü kelig edrem küçinde közönügme *belgürtme Burkan* mu erki (AY III: 189/ 1- 3)

“Yoksa doğaüstü erdem gücüyle görünen başkalaşmış Buda mıdır acaba?”

Belgürtme burkan terimi vücut değiştirmiş, başkalaşmış Budaların sınırsız ve evrensel görünme güçlerini, farklı şekillerde ortaya çıkma yeteneklerini ifade eder (Ölmez, 1991, s. 71).

► *bilge eriglig* “bilge tabiatlı”

(234) Teriñ *bilge eriglig* taloy ügüzünüz kızıgsız ol teñrili yalañuklı kamagun teñlegeli umazlar (AY X: 647/ 18- 21)

“Derin bilge tabiatlı okyanusunuz sınırsızdır, tanrılar ve insanlar hepsi bir olup da bilgelik okyanusunuzun sınırını hesaplayamazlar.”

“Bilge yaratılışlı, bilge tabiatlı” anlamına gelen bu terim Buda’nın sahip olduğu bilgelik doğasını ve karakterini ifade eder (Gulcalı, 2021, s. 353). Burada Buda’nın bilgeliğinin sınırsız ve derin olduğu anlatılmaktadır.

***Bilig* “bilgi, bilgelik, hikmet; akıl; âlimlik, bilginlik”**

► *bilge biliglig viçin* “hikmetli meşale”

(235) Meniñ alp sakınguluk *bilge biliglig viçinim* bar erür (AY VIII: 540/ 11- 12)

“Benim düşünülmesi zor, akıl almaz hikmetli meşalem vardır.”

Bilge biliglig viçin “bilgelik meşalesi, bilgelik alevi” (Wilkens, 2021, s. 172) anlamına gelen mecazi bir yapıdır.

► *bilge biliglig yaruk* “hikmetli aydınlık”

(236) Meniñ alp sakınguluk *bilge biliglig yarukum* bar erür (AY VIII: 540/ 9- 11)

“Benim düşünülmesi zor, hikmetli aydınlığım vardır.”

Bilge biliglig yaruk “bilgelik parlaklığı” (Wilkens, 2021, s. 172) anlamında kullanılan mecazi bir kullanımdır.

► *bilge biliglig yükmek* “hikmetli bilgi yığını”

(237) Meniñ alp sakınguluk *bilge biliglig yükmekim* (AY VIII: 540/ 14- 15)

“Benim düşünülmezi zor, akıl almaz hikmetli bilgi yığınınm vardır.”

Bilge biliglig yükme birlikteliğini Wilkens “bilgelik katışmacı” olarak ele almıştır (Wilkens, 2021, s. 173). Öğretilerin anlaşılması durumunda bilgelik katışmacına yani hikmetli bilgi yığınınına ulaşılacağı ifade edilmiştir.

► *biligsiz bilig* “bilgisiz bilgi”

(238) Sizler titrū körünler bo etöznüñ törüsün barmu munta yapşingu menli tınlıglı ikegü alku nomu ürlüksüz üzlünçüte meñsüz bolar yine alkugun *biligsiz bilig*tin tururlar (AY V: 366/ 19- 23)

“Sizler bu vücudun öğretisini dikkatlice görün! Ben ve canlı arasında var mı bunda bağlantı? Bütün öğretisi gelip geçici dünyada sonsuz olur. Yine bunların tümü bilgisiz bilgidendir.”

“Bilgisizlik” (Wilkens, 2021, s. 174) anlamına gelen bu birliktelik ile bilgisiz olmanın beraberinde ne gibi olumsuz sonuçlar getireceğine değinilmiştir.

► *biligsiz tınlıglar* “bilgisiz canlılar”

(239) *Biligsiz tınlıglar*ı bilge yalañukları barçanı sıgurmak içkermek paramit temek savnıñ yörügi erür (AY IV: 310/ 5- 8)

“Bilgisiz canlıları ve bilge insanların tamamını kapsamak, içine almak, pāramitādenilen sözün açıklamasıdır.”

Biligsiz tınlıglar yani “cahil canlılar” (Tokyürek, 2018, s. 718) anlamına gelen bu terim bilgiden yoksun kişileri ifade eder.

► *biligsiz yalañuklar* “bilgisiz insanlar”

(240) Ulug ezrualar iligiye inçip yine *biligsiz yalañuklar* yirtünçülügte yig iduk bilge biliglig közüg bulmayukları üçün ötrü alku nomların çinzu tigme ertükteg kirtü tözin bilmezler (AY V: 386/ 17- 22)

“Ey yüce Brahmanlar hükümdarı! Aynı şekilde yine bilgisiz insanlar, dünyada en üstün kutsal bilgili gözü bulamadıkları için, o zaman onlar bütün dharmaların tathātā denilen öylelik gerçek aslını anlamazlar.”

Biligsiz yalañuklar, “aptal, zor anlayan, cahil, sıradan aydınlanmamış insanlar” (Uçar, 2009, s.516) anlamında kullanılan bir birlikteliktir. Bilgiye sahip olmayan kişilerin öğretileri tam anlamıyla anlayamacağı ifade edilmiştir.

► *bütmiş bışmış bilge bilig* “inanmış olgunlaşmış bilgi”

(241) Bodi tegme tuyunmak köñülüg bulguluk bütürgülük tıtag oti bo anı onunç *bütmiş bışmış bilge bilig* üze bodi tegme tuyunmak köñülüg bulguluk bütürgülük tıtag (AY IV: 214/ 18- 20)

“Bodhi denilen aydınlanma gönlünü bulacak ve inanacak sebep, bu onuncu inanmış, olgunlaşmış bilgi üzerine bodhi denilen aydınlanma gönlünü bulacak, inanacak sebeptir.”

Bütmiş bışmış bilge bilig “bitmiş ve olgun bilgelik” (Wilkens 2021: 214) anlamında kullanılan bu birliktelik Bodhi denilen aydınlanma gönlüne inanmanın en önemli sebeplerinden biri olarak gösterilmiştir.

► *çın kertü bilge bilig* “gerçek bilgi”

(242) Atı kötrülmüş ayagka tegimligler *çın kirtü bilge biligleri* üze çın kirtü közleri üze çın kirtü tanuklamakları üze çın kirtü tüzülmekke tegmekleri üze alku ugurın bilirler alku ugurın körürler (AY III: 133/ 2- 8)

“Onlar, bütün adı yüceltilmiş, saygıya değer, gerçek doğru bilge bilgileriyle, gerçek doğru sözleriyle, gerçek doğru tanıtlamalarıyla, gerçek doğru uyuma ulaşmalarıyla bütün zamanı bilirler, bütün zamanı görürler.”

(243) Beş törlüg bilge bilig oronlarka üç törlüg tirginlerig bilmek atlıg *çın kertü bilge biligig* içtin sıñarka nomlarıg ukdaçı kkirsiz arıg bilge biligke tayaklıg tınlıglarka asıg tusu kılmaklıg atlıg yiti bilge biligig bu üç törlüg adrokka tükellig bilge biliglerig tünle küntüz armaksızın sönmeksizin bışrunup öğretinip bilirler ukarlar (AY IV: 210- 211/ 23- 25- 1- 7)

“Beş türlü bilgi yerlerine üç çeşit topluluğu bilmek adlı gerçek bilgiyi iç taraftaki öğretileri anlayacak, kirsiz temiz bilgiye dayalı canlılara fayda sağlama adlı sağlam bilgiyi bu üç türü başka mükemmel bilgiyi gece gündüz zahmetsizin ve sönmeksizin öğrenip bilirler, anlarlar.”

“Gerçek bilgi” anlamında kullanılan bu kavram “akıllı gibi, aziz gibi bilmek” olarak da kaşıma çıkmaktadır (Tokyürek, 2011, s. 52). Kişi gerçek bilgiye ulaştığında öğretileri daha iyi anlar ve böylelikle hakikate, kurtuluşa bir adım daha yaklaşır

► *etiglig akıglıg bilge bilig* “süslü akıcı bilgi”

(244) Yertinçülüg edremlerig beş törlüg vidyaasdan bilge bilig oronların barçanı ötgürmek y(e)me kayu erür tep teser, yertinçülüg edremleri erser, kaltı *etiglig akıglıg bilge biligler* erür (IV: 1338- 1343).

“Dünyevi erdemleri beş çeşit vidyāsthāna bilgi yerlerinin tümünü izah etmek de hangisidir? Diye sorsa: Dünyevi erdemler süslü akıcı bilgilerdir”

Etiglig akıglıg bilge bilig “şarta bağlı ve Asrava’ya tutulmuş bilgi” (Wilkens, 2021, s. 265) anlamında kullanılan bu terim pasifliğin, hareketsizliğin ve işlevsizliğin karşısı olarak karşımıza çıkmaktadır (Tokyürek, 2018, s. 677).

► *kirlig biligsiz bilig* “kirli bilgisizlik”

(245) Körmek bışrunmak yollarta kevmek yolug işletmedin tarkarmak yolug işletmek tarkarmak yol içinte yene *kirlig biligsiz biligig* kiterip kirsiz biligsiz biligig kitermemek (AY IV: 223/ 13- 17)

“Görme ve olgunlaşma yollarında zayıflatma yolunu oluşturmada bozma yolunu oluşturmak bozma yolu içinde kirli bilgisizliği giderip kirsiz bilgisizliği gidermemek.”

Kirlig biligsiz bilig birlikteliği “kirli bilgisizlik bilgisi, ruhsal kirlilik, ahlaki kirlilik” olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca bu terim dünyevi bilgileri kavrayamama, hakiki bilgileri ayırt edememe olarak da kullanılmaktadır (Tokyürek, 2011, s. 260). Budha saadetine ulaşmak için temiz olan bilgiyi muhafaza ederken kirli olan bilgiyi yok ederek ondan uzaklaşmak gerekir.

► *kkirsiz arıg bilge bilig* “kirsiz temiz bilgi”

(246) Beş törlüg bilge bilig oronlarka üç törlüg tirginlerig bilmek atlıg çin kertü bilge biligig içtin sıjarka nomlarıg ukdaçı *kkirsiz arıg bilge biligke* tayaklıg tınlıglarka asıg tusu kılmaklıg atlıg yiti bilge biligig bu üç törlüg adrokka tükellig bilge biliglerig tünle küntüz armaksızın sönmeksizin bışrunup öğretinip bilirler ukarlar (AY IV: 210- 211/ 23- 25- 1- 7)

“Beş türlü bilgi yerlerine üç çeşit topluluğu bilmek adlı gerçek bilgiyi iç taraftaki öğretileri anlayacak, kirsiz temiz bilgiye dayalı canlılara fayda sağlama adlı sağlam bilgiyi bu üç türü başka mükemmel bilgiyi gece gündüz zahmetsizin ve sönmeksizin öğrenip bilirler, anlarlar.”

Kkirsiz arıg bilge bilig “kirsiz, temiz, pis olmayan bilgi” (Tokyürek, 2018, s. 633) anlamına gelmektedir.

► *Kkirsiz bilge bilig* “kirsiz bilgi”

(247) *Kkirsiz bilge biliglig* yarukug önlüglerniñ arasinta üküşke yeg erür siz (AY VII: 496/ 3- 6)

“Kirsiz bilginin ışıklarını yayıyorsunuz ve bu renklerin arasında en mükemmel olansınız.”

“Temiz bilgi” anlamında kullanılan bu terim bir Bodhisattvanın Buda saadetine ulaşmadan önceki son durumunu ifade etmektedir (Tokyürek, 2011, s. 260).

► *köni kertü bilig* “doğru bilgi”

(248) Kim yine tözün yumşak kılınçlıg *köni kertü biliglig* erserler (Maitr: 74/ 21- 22)

“Ki yine asil yumuşak amelli ve gerçek, doğru bilgili iseler”

Köni kertü bilig terimi “doğru bilgi” (Tokyürek, 2019, s. 61) sıfat+ isim birliği ile gerçekleşen eşdizimli bir yapıdır.

► *teriñ bilge bilig* “derin bilgi”

(249) Teñriniñ *teriñ bilge bilig*indin ertmiş hormuzta teñriniñ koduru katıgılanmaklıg yiti kınıgınta ozmış sansız sakışsız sansar tolu beş törlüg bügülüg edremke tükellig ulug ulug arzılarnıñ elig edremlerinte ırak yegedmiş (AY VI: 438- 439/ 22- 23- 1- 5)

“İndra tanrının derin bilgisinden daha üstün olur ve uygulamadaki gayretiyle sayısız Samsara’dan kaçmış beş bilgi sahibi yüce kâhinlerin sihir gücünden üstün olur.”

Teriñ bilge bilig, Buda için kullanılan ve “derin bilgelik” (Wilkens, 2021, s. 701) anlamına gelen bir söz grubudur. İnsanoğlu iyi ameller işlediğinde gerçek aydınlanmaya yani Buda saadetine ulaşır ve tanrıların sahip olduğu derin bilgiye de sahip olur.

► *tıdıgsız bilge bilig* “engelsiz bilgi”

(250) *Tıdıgsız bilge bilig* kutrulmakın bütürgeli umak paramıt timek savnıñ yörügi erür (AY IV: 310/ 11- 14)

“Engelsiz bilgi kurtulmayı tamamlayabilmek erdemi denilen sözün yorumudur.”

Tıdıgsız bilge bilig terimi “engelsiz bilgi” anlamı ile Buda’nın her şeyi sınırsız bir şekilde bilmesini ifade etmek için kullanılır (Tokyürek, 2011, s. 206). Kurtuluşa yani Nirvana’ya ulaşmak için engelsiz bilgiye sahip olmak gerektiği vurgulanmıştır.

► *tözün bilge biliglig* “asil bilgili”

(251) Yükünür men *tözün bilge biliglig* bodisatav mahasatav kutıña (AY V: 359/ 20- 22)

“Asil, bilgili Bodhisattva Mahasattva kutuna secde ederim.”

Tözün bilge biliglig “asil hikmet sahibi, asil bilgili” (Uçar, 2009; Wilkens 2021) anamında kullanılan bir birlikliktir. Bu örnekte Bodhisattvanın asil ve hikmet sahibi olduğu ifade edilmektedir.

► *yaruk bilig* “parlak bilgi”

(252) Yüz buyanlığı belgüg etilmiş körkle kırtışığı yaruk yaltrıkka tükellig kirsiz münsüz süp süzök süzülmüş *yaruk bilig*ñiz taloy ügüz teg keñ teriñ ulsuz tüpsüz edgüleriñiz kök kalık teg yetinçsiz (AY X: 646/ 7- 13)

“Yüz sevaplı alamet ile dış görünümünüz güzelleştirilmiş; görüntünüz eksiksiz parıltısıyla kusursuz ve şeffaftır. Arınmış parlak bilginiz okyanus gibi engindir; dipsiz erdemleriniz gökyüzü gibi ulaşılmazdır.”

Yaruk bilig “parlak bilgi” (Wilkens, 2021, s. 871) olarak tanımlanmaktadır. Yine bu birliklik de Buda’yı övmek ve üstünlüğünü belirtmek amacıyla kullanılmıştır.

► *yertinçülüg bilge bilig* “dünyevi bilgi”

(253) *Yertinçülüg bilge bilig* erser kaltı üç törlüg tözler içinte alkuka adkandaçı töztin tutulmuş yine adınlar tayakıña turmuş töznüñ kkirilig akıglıg bölökinte tutulmuş yertinçülüg akıglıg bilge bilig erür (AY IV: 252/ 2- 8)

“Dünyevi bilgi ise üç türlü esaslarda hepsine bağlanacak esastan kurtulmuş yine yabancılar dayanağına durmuş esasın kirli akıcı bölümünde tutulmuş sıradan akıcı bilgidir.”

Yertinçülüg bilge bilig “dünyevi bilgelik” (Wilkens, 2021, s. 892) olarak tanımlanmaktadır. Dünyevi bilgiler, kirli ve sıradan bilgi olarak ele alınmıştır.

► *yiti bilge bilig* “sağlam bilgi”

(254) Beş törlüg bilge bilig oronlarka üç törlüg tirginlerig bilmek atlıg çin kertü bilge biliglig içtin sıñarka nomlarıg ukdaçı kkirsiz arıg bilge biligke tayaklıg tınlıglarka asıg

tusu kılmaklıg atlıg *yiti bilge biligig* bu üç törlüg adrokka tükellig bilge biliglerig tünle küntüz armaksızın sönmeksizin bışrunup öğretinip bilirlir ukarlar (AY IV: 210- 211/ 23- 25- 1- 7)

“Beş türlü bilgi yerlerine üç çeşit topluluğu bilmek adlı gerçek bilgiyi iç taraftaki öğretileri anlayacak, kirsiz temiz bilgiye dayalı canlılara fayda sağlama adlı sağlam bilgiyi bu üç türü başka mükemmel bilgiyi gece gündüz zahmetsizin ve sönmeksizin öğrenip bilirlir, anlarlar.”

“Keskin zekâlı bilgelik” (Wilkens, 2021, s. 906) anlamına gelen *yiti bilge bilig* birlikteliği ise fayda sağlayan sağlam bilgi olarak kullanılmıştır.

Edrem “erdem, fazilet; güç, yetenek”

► *alp erdemin kamağ* “seçkin fedakârlık fazileti”

(255) Bu pusar munçulayu tañ adınçığ *alp erdemin kamağ* tınlıglarka asıg tusu kılı kutgarur (KİP: 148- 150)

“Kuanşı İm Pusar, tüm canlıları seçkin fedakârlık fazileti ile fayda sağlar, onları kurtarır.”

“Cesur, yiğitçe, mertçe” anlamına gelen *alp erdem* (Wilkens, 2021, s. 34) sözcüğünün birleşmesi ile gerçekleşen bu birliktelik, Kuanşı İm Pusar’ın erdeminin, faziletinin değerini ve önemini ifade etmektedir.

► *edgü edrem* “iyi erdem”

(256) Yene yeme kavşikiya kayu meniñ nomlug etözüm erser arıg süzük okşatgulaksuz adruk adruk sogançığ öng körk belgülerin ülgülrnçsiz tenlençsiz *edgü erdemlerin* sakınu sözleyü yitiñsiz titir (AY III: 164/ 17- 23)

“Yine de ey Kausika, ise benim öğretili vücudum, işte temiz, pak, benzersiz seçilmiş tatlı güzellik ve görkem işaretlerini ölçülemez iyilik faziletleriyle düşünülüp söylenemeyecek kadardır.”

“İyi erdem, iyilik erdemi” anlamına gelen bu birlikteliği Wilkens, “liyakat ve etki” (Wilkens, 2021, s. 96) olarak ele almıştır. Buda öğretili vücudunun benzersiz, temiz ve iyilik faziletinden çok daha üstün olduğunu belirtmiştir.

(257) *Edgü edremler* kolusı üze uçsuz kırıksız itilsün (AY V: 244/ 13- 14)

“Mükemmel erdemler, ölçüsü bakımından uçsuz bucaksız teçhiz olsun.”

Mükemmel, iyi erdemlerin sonu görülemeyecek kadar geniş bir şekilde teçhiz edilmesi, donatılması istenmiştir.

(258) İnçip erdinilig agılıklar üze *edgü edrem*ler tükellig kılıu tegingey men (AY VI: 447/ 4- 7)

“Böylece onu mücevher hazineler ve bütün iyi erdemler ile kusursuz kılacağım”.

(259) Alkuka yeg adrukug alku tınlıglar küsüşin kanturgalı udaçığ kertü *edgü edrem*in ertinü kutlug erür siz (AY VII: 495/ 16- 20)

“Siz varlıkların kalplerindeki arzularını yerine getirmeye muktedirsiniz. Gerçek iyilik erdeminizle çok kutlusunuz.”

(260) Küseyür men nomlazun nirvan tegme edi nomug belgürtdeçi tolöp kamag *edgü edrem*ler tilkeneyin (AY X: 656/ 6- 9)

“Buda’nın bütün güzel erdemlerinin toplamını ortaya çıkaran Nirvana denilen asıl öğretiyi vaaz etmesini dilerim.”

Son üç örnekte ise Buda’nın iyi erdemlere sahip olduğu ve iyi bu nedenle kusursuz bir özelliğe sahip olduğu ifade edilmiştir.

► *bilge biliglig edrem* “bilge bilgili erdem”

(261) Bayumaklıg menjiler üze alkinçsız *bilge biliglig edrem*ler üze tüketinçsiz *edgü* nomta tılañurmaklar üze tıdıgsız bolup ol kamag tınlıglar birle üzeliksiz üsdünki yig köni tüz tuymak burkan kutıña tüköl bilge biligke terk tegmekim bolzun (AY III: 170- 171/ 18- 3)

“Zengin olma sevinçleriyle, eksilmeyen bilge bilgili erdemleriyle, tükenmez iyi öğretide tartışmalar ile engelsiz olup o bütün canlılar ile daha yukarısı olmayan, üstün muhteşem doğru düz sezmek Buda saadetine eksiksiz bilge bilgiye çabuk varmam mükün olsun.”

Bilge bilig edrem, “bilgelik yeteneği” (Wilkens, 2021, s. 171) Buda saadetine ulaşabilmek için bir ölçüt olarak gösterilmiştir.

► *küü kelig edrem* “doğüstü erdem”

(262) Azu *küü kelig edrem* küçinde közönügme belgürtme burkanmu erki (AY III: 189/ 1- 3)

“Yoksa doğüstü erdem gücüyle görünen başkalaşmış Buda mıdır acaba?”

(263) *Küü kelig edremlerin bulmak erser kaltı on oronlar sayukı adrok adrok küü kelig edremlerig bulmak erür* (AY IV: 242/ 20- 23)

“Derin erdemleri bulmak ise, on yerdeki her bir ayrı ayrı derin biligleri bulmaktır.”

(264) *Muñadıncıg tanlançıg küü kelig edremler taşgarıp ötrü aña kaltı öñreki teg üzeliksiz üstünki yig köni tüz tuymak burhan kutıña alkış birü yarlıkadı* (AY V: 392/ 20- 24)

“Buda’nın hayret verici sihir gücü dışarı çıktıktan sonra, ona, önceki gibi, en üstün en doğru aydınlanma adlı Buda kutunu kehanet ederek buyurdu.”

(265) *Anta ötrü ol kuvrag arasınta erigme kondini atlıg braman teñri teñrısı burhannıñ küü kelig edremliğ küçi üze yetitmekine ol sarasvati atlıg teñri kızım öge şlok takşutın inçe tep tedi* (AY VII: 481/ 11- 17)

“Ondan sonra cemaatte bulunan Kondini adlı Brahman, tanrılar tanrısı Buda’nın sihirli gücüne dayanarak o Sarasvati adlı tanrıçayı öven bir şiiri şöyle seslendirdi.”

(266) *Kayu nece bar erser adınlar köñülin bilteçi açuk adırtlıg körteçi kut kolur men olarka küü kelig edremlerig ündürzün birgerü maña berzünler tıdıgsız ulug tılañurmak* (AY VIII: 510- 511/ 19- 24- 1)

“Ne kadar varsa başkalarının kalbindeki düşünceleri bilen her şeyi açık ve ayrıntılı olarak gören, onlardan diliyorum ki olağanüstü güçlerini ortaya çıkarsınlar ve bana engelsiz yüce hitabeti versinler.”

(267) *Monı mançulayu bo nomlug kezig ertdükte tükel bilge teñri teñrısı burhan kentünñ küü kelig edremiñ yığa yarlıkatukta ötrü ol astup ikileyü yene yerke batıp közünmez boltı* (AY X: 644/ 12- 17)

“Böylelikle bu dinî vecibeyi tamamladıktan sonra kâmil bilge tanrılar tanrısı Buda kendi ilahi gücünü toplayarak emredince o sandık yeniden, yere batıp görünmez oldu.”

(268) *Kuvragnın edgölüg iş ködüglerin bütürgelü üçün sansız üküş muñadıncıg küü kelig edremler öntürü* (Maitr: 52/ 30- 33)

“Topluluğunun iyi işini gücünü bitirmek için pek çok hayrete şayan doğaüstü erdemlerini ortaya çıkarır.”

Küü kelig edrem terimi “büyü güçleri, büyü gücü” (Wilkens, 2021, s. 446) anlamına gelir yukarıda örnekleri geçen metinlerde sıklıkla kullanılmaktadır. Doğaüstü erdem, derin erdem, sihirli güç, zuhur kabiliyeti Buda’ya ait olan en önemli özelliklerden biridir.

Etöz “gövde, beden, vücut; şekil, görünüş, suret”

► *belgürtme etözli* “belirtme vücutlu”

(269) Burkanlar kaltı neteg öñre ertmiş kin keltei amtı közünür bo üç üdlerte adınlar tegingülük tüş etözli *belgürtme etözli* üzeliksiz yig üsdünki köni tüz tuymak burkan kutın bulu yarıkamışların körkütü yarlıkap nomlug tilgen evirip ülgüsüz sansız tınlıglarıg ozguru kutgaru yarlıkadılar (AY III: 174/ 8- 17)

“Budalar öyle ki, nasıl önceden, geçmiş, ilerde, gelecek ve de şimdi bu görünür zamanlarda, başkalarının ulaşması için ödül vücutlu, belirtme vücutlu daha üstü bulunmayan, mükemmel, en üstün doğru düz sezmek adlı Buda kutsallığını bulabildiklerini gösteriverip, öğreti tekerleğini çevirip hadsiz hesapsız canlıları du buyurdular.”

Belgürtme etözli “belirtme vücutlu, tecelli bedenli” (Wilkens, 2021, s. 159) anlamına gelen *sıfat+ isim* birlikteliğinden oluşan eşdizimli bir yapıdır.

► *kirtülüg etöz* “samimi beden”

(270) Kayu meniñ *kirtülüg etözüm* tılım köñülüm üze yükünüp ögüp burhanlarınñ ılsuz tüpsüz edgüsin (AY V: 351/ 13- 16)

“Samimi bedenim dilim gönlüm ile Budaların dipsiz temelsiz erdemlerine secde edip onu överim.”

Kirtülüg etöz “samimi hakiki beden” demektir. Beden özellikle zihnin zıddı anlamında kullanılmaktadır (Uçar, 2009, s.419). Bu örnekte, Buda’ya samimi bir şekilde inanmak ve secde etmek gerektiği vurgulanmaktadır.

► *közünmez etöz* “görünmeyen beden”

(271) Ol eligler hanlarıg biz kamagun küyü küzetü tutup ulug törlüg asıgka edgüke tögürgelir üçün kentü kentü kuvragımız birle *közünmez etöz*in olanutmış etmiş arıg turug nomlug oronta nom eşidgeli barı tegingey biz (AY VI: 431/ 6- 14)

“O hükümdarları bizi bütünüyle koruyup büyük, türlü faydaya, iyiliğe ulaştırmak için kendi topluluğumuzla görünmeyen bedenle o süslenmiş temiz öğretili yere öğretiyi dinlemek için gideceğiz.”

Görünmeyen beden (Wilkens, 2021, s. 415) kavramı ile çeşitli yararlar sağlandığı ve iyilik yapıldığı izah edilmiştir. Daha sonra ise görünmez yani gizlenmiş bedenle temiz, süslenmiş öğretinin açıklandığı yere gidileceği ifade edilmiştir.

► *tamulug etöz* “cehennemlik vücut”

(272) Anıñ utlısın tüşin amtı tamulug etözün teginür biz (Maitr: 71/ 41- 43)

“Bunun sonucu ile şimdi cehennemlik bedenini bulduk.”

“Cehennemlik varlığı” (Wilkens, 2021, s. 669) anlamına gelen bu birliktelik kötü davranışlarda bulunan ve bunun sonucunda da cehenneme gidecek olan kişileri ifade eder.

► *tebreñsiz etöz* “sarsılmaz vücut”

(273) Anta ötrü ayagka tegimlig bodisvt *tebreñsiz etözün* tütrüm teriñ dyan sakıñç yügerü kılur (Maitr: 39/ 3- 6)

“Bunun üzerine hürmete layık Bodhisattva sarsılmaz vücudu ile derin istigraka şimdi dalar.”“

“Taşınmaz, hareketsiz vücut” (Wilkens, 2021, s. 700) Bodhisattva”ya ait bir özellik olarak gösterilmiştir.

► *tüş etözli* “ödül vücutlu”

(274) Burkanlar kaltı neteg öñre ertmiş kin keltei amtı közünür bo üç üdlerte adınlar tegingülük *tüş etözli* belgürtme etözli üzeliksiz yig üsdünki köni tüz tuymak burkan kutın bulu yarıkamışların körkitü yarlıkap nomlug tilgen evirip ülgüsüz sansız tınlıglarıg ozguru kutgaru yarlıkadılar (AY III: 174/ 8- 17)

“Budalar öyle ki, nasıl önceden, geçmiş, ilerde, gelecek ve de şimdi bu görünür zamanlarda, başkalarının ulaşması için ödül vücutlu, belirtme vücutlu daha üstü bulunmayan, mükemmel, en üstün doğru düz sezmek adlı Buda kutsallığını bulabildiklerini gösteriverip, öğreti tekerleğini çevirip canlıları du buyurdular.”

Tüş etözli “meyve vücutlu; mukabele vücutlu” (Wilkens, 2021, s. 776) birlikteliği Buda saadetine erişmek için sahip olunması gereken bir nitelik olarak karşımıza çıkmaktadır.

► *evriliñsiz yir orun* “sarsılmayan yer”

(275) *Evriliñsiz yir orun* erser tegmiş edgülerintin yanmamak erür (AY IV: 236/ 21- 22)

“Sarsılmayan yer ise ulaşılmış iyiliklerden dönmemektir.”

Evrilinçsiz yir orun terimi “dönüşsüz yer” (Wilkens, 2021, s. 131) anlamına gelen bu birliktelik Nirvana’yı ifade etmek için kullanılmıştır.

► *evrilinçsiz törü* “sarsılmaz öğreti”

(276) Ol tözünler ogılı tözünler kızı süzük kirtgünç köñüllüg tınlıglar bodisatavlar yolınta *evrilinçsiz törüke* tegip burkan kutıña agmaksız bolurlar (AY III: 190/ 14- 18)

“O soylular oğlu soylular kızı, temiz inançlı gönle sahip canlılar, Bodhisattvalar yolunda sarsılmaz öğretiye ulaşp, Buda kutsallığına değişmez bir şekilde sahip olurlar.”

Evrilinçsiz törü “dönüşsüz dharma” (Wilkens, 2021, s. 131) anlamında kullanılan bir söz öbeğidir. Bodhisattva olabilmek için temiz bir kalbe sahip olmak gerektiği ve dönüşsüz daharma yani sarsılmaz öğretiye ulaşılması gerektiği belirtilmiştir. Kişi böylelikle Bodhisattva yolunda Buda saadetine erişmiş olur.

► *ıdok tillig erdiniler* “kutsal dilli mücevherler”

(277) Ol kamag burhanlar bo belgülerig körüp ötrü bögü biligleri üze bilip tenridem közleri üze ıraktın ok körü yarlıkap inçip öñin öñin kentü kentü oñaru evrilmiş *ıdok tillig erdinileri* üze bir ünin bo nom erdinig nomladaçı nomçig öge alkayu inçe tep yarlıkagaylar (AY VI: 427- 428/ 18- 22- 1- 4)

“Bütün o Budalar, o işaretleri görüp sonra doğaüstü güçleri ile bilip tanrısal gözleriyle uzaktan görüp buyurarak böylece türlü türlü kendilerine doğru yöneltilmiş kutsal dilli mücevherler ile bu öğreti mücevherini öğretecek öğretmeni tek bir ağızdan övüp şöyle buyuracaklar.”

(278) Ol antag södin berü köni kertü yarlıglıglar üçün anın amtı keñ yetiz yuka yetiz yumşak yımırğa kkirsiz münsüz arıg süzük yipün linhua yapırgakı teg oñaru evrilmiş *ıduk tillig erdinilerin* ağızlık vımanlarınta üntürü yarlıkap tolپ yüzölğ tilgenlerin bütürü örte yarlıkayurlar (AY VIII: 499- 500/ 14- 22- 1)

“Böyle eskiden beri doğru sözlü oldukları için, o nedenle şimdi geniş, ince, yumuşak, kusursuz, saf mor nilüfer yaprağı gibi sağa kıvrılmış kutsal dil mücevherini ağız saraylarından çıkararak yüzlerinin yuvarlağını tamamen kaplıyorlar.”

Iduk tillig erdiniler “kutsal dilli mücevherler” anlamına gelmektedir. Bu terim Buda’nın otuz iki alametinden birini teşkil eder. Buda kutsal dili ile öğreti mücevherini öğretenleri över ve bunun sonucunda sözleri tüm dünyaya yayılır (Çetin, 2020: 387).

► *isig* öz “beşeri beden”

(279) Amtı biz *isig* özümüz-tin berü umug inag tutup (AY III: 132/ 18- 19)

“Şimdi biz beşeri bedenimizden bu yana, umit, dayanak tutup,”

“Can, hayat, yaşam; beşeri beden” (Wilkens, 2021, s. 311) anlamına gelen bu birliktelik somut vücudu simgelemektedir.

***Kılınç* “amel, iş, hareket”**

► *ayığ kılınç* “kötü amel”

(280) Kavşikiya tört törlüg ayığ kılınçlar ol alp tarıkguluk kitgölük (AY III: 148/ 6- 8)

“Ey Kausika bu dört çeşit kötü davranışların yok olması, gitmesi kolay değildir.”

Ayığ kılınç “kabahat, suç, günah” (Wilkens, 2021, s. 88) anlamında kullanılmıştır. Buda saadetine ulaşmak isteyen canlıların kötü amellerinden kurtulmalarının kolay olmadığı dile getirilmiştir.

(281) Kayu tınlıglar birök üç yavlak yollarıntın tugguluk *ayığ kılınç*larıg kılı tüketmiş eraserler inçip olarnı ol kılınçlarıntın öküntürü kşanti kıluru (AY IV: 296/ 17- 21)

“Eğer canlılar üç kötü hayat şekillerinde doğacak kötü eylemleri yapmayı tamamlamışlarsa onları o kötü eylemlerinden pişman ettirip tövbe ettirmek gerekir.”

İnsanların üç kötü hayat şeklinde yani geçmiş, şimdi, gelecek zamanda yapmış ve yapacak olacakları günahlarından pişman olup tövbe etmesi gerektiği belirtilmiştir.

(282) *Ayığ kılınç* emgekligler üzüksüz egire sıkıp busuyur tugmaklı ölmekli tilgente tınmaksızın tegzinür (AY V: 367/ 17- 19)

“Kötü davranış ve sıkıntı ile devamlı varlıklara sıkarak baskı yapıyor. Varlıklar doğum ve ölüm tekerleğinde dinlenmeksizin etrafı dolaşır.”

Kötü davranışın kişiye sürekli sıkıntı yaratacağı vurgulanmıştır. Ayrıca kötü amel sahibi kişinin doğum ve ölüm döngüsünde sıkışıp kalacağı ifade edilmiştir.

(283) Yana el içinteki kişiler kılıp *ayığ kılınç*ıg el han sımtap boş etip uu körüp edlemeser tıdmasar neñ ermez bo yana (AY VIII: 552/ 13- 17)

“Yine ülkedeki insanlar kötü işler yaptığında hükümdarlar engelleyip boşa çıkarmazlarsa ihmal edip de engellemezse bu hiç uygun değildir.”

Hükümdarların, insanların kötü ameller işlemesine engel olması gerektiği belirtilmiştir.

(284) Bo monçulayu kop törlüg kılmış kuvratmış ağır *ayığ kılınç*larığ öçürüp ülgülençsiz teñrilençsiz yeg buyan edgü kılınçlarığ kazganguluk topl kamag tınlığ oğlanına ulug asıg tusu kıladaçı burhanlar işin işledinizler tep yarlıkadı (AY X: 648- 649/ 21- 23- 1- 8)

“Bu geçmişte işlenen böylesi çok çeşitli, ağır kötü günahları silip eşsiz mükemmel sevapları kazanmak için bütün varlıklara fayda sağlayıcı olan Budaların yapacağı işi yaptınız, diye buyurdu.”

Kişinin kötü amelleri silindiğinde Budalar gibi canlılara fayda sağlayacağı işleri yaptığı ifae edilmiştir. Ayrıca burada Budaların erdemleri övülmüştür.

(285) Ol *ayığ kılınç* küçinte anta ölüp ulug tamularda togdumuz (Maitr: 107/ 5- 7)

“Bu kötü amel yüzünden orada ölüp büyük cehennemlerde doğduk.”

Günahkâr olan, kötü eylemlerde bulunan kişilerin öldükten sonra tekrar cehennemde doğacağı belirtilmiştir.

(286) *Ayığ kılınç*ka irünçüke kentü özümüzni emgetür biz (H: 298- 299)

“Kötü ameller uğruna manevi sefalet dolayısıyla kendi özümüzü cefalandırıyoruz.”

Burada ise kötü davranışlar sergileyen kişinin sadece kendine zarar verdiği, cezalandırdığı vurgulanmaktadır.

(287) Birük kim *ayığ kılınç*lıg kararığ biligsiz kögüzlüg erser uzun turkaru kuanşı im pular atın atayu tapını udunu teginser erüş kararığ biligsiz biliginte kiter kögüzi bolur (KİP: 66- 69)

“Bir canlı varlık kötü amelli, kararmış ve bilgisiz gönüllü ise ve bu canlı varlık da uzun müddet Kuanşı İm Pular adını saygıyla anar, ona tapınır ve uyarsa kara gönlündeki bütün karanlık ve bilgisizlik gider, gönlü parlak ve hâkim olur.”

Kötü eylemlerde bulunan kişinin Kuanşı İm Pular’ın adını anması ve ona inanması ile bilgisizliğinin gideceği ve gönlünün aydınlanacağı ifade edilmiştir.

► *ayığ kılınç*lıg kir “kötü davranışlı kir”

(288) Yam teñri yirinte tujit teñri yirinte nirmanarati teñri yirinte parinirmidavaşavarti teñri yirinte tugayın tip küşeserler yeme ok ökünmek yalvarmaklıg kışanti kılmaklıg süzük sav üze yavlak *ayığ kılınç*lıg kkirlerin tapçaların yumış arıtmış kergek (AY III: 142/ 14- 21)

“Yama tanrı yerinde, Tusita tanrı yerinde, Nirmanarati tanrı yerinde, Paranirmitasavartin tanrı yerinde doğayım diye dileseler, dahası pişman yalvarmaklı, itiraf etmeli, temiz pak söz ile kötü davranışlı kirlerini pasaklarını temizlemiş, yok etmiş olmaları gerekli.”

Ayığ kılınçlıg kir “günah kiri” (Wilkins, 2021, s. 88) anlamında kullanılan mecazi bir söz grubudur. Tanrı yerinde yani cennette doğmak için pişman olmak gerektiği ve böylelikle günah kirlerinden pasaklarından arınılacağı ifade edilmiştir.

► *edgü kılınç* “iyi amel”

(289) Ötrü ol tözünler oğlu tözünler kızı ülgülençsiz tenglençsiz buyan *edgü kılınç* alırlar (AY III: 151/ 4- 7)

“Sonra o asiller oğlu, asiller kızı ölçülemez bir şekilde iyi davranışı alırlar.”

Edgü kılınç “sevap, iyi amel, yararlı iş” (Wilkins, 2021, s. 97) anlamına gelmektedir.

(290) Kayu tınlıglar birök nirvanka tayaklıg *edgü kılınç*larig kılmış erserler inçip olarnı köni kertü burhanlar yorıkı ıdok taişen yokla uduzu ötrü küç kūsün paramitig tüköl bütürürler (AY IV: 297- 1- 6)

“Canlılar Nirvana’ya dayalı iyi eylemleri yapmış iseler onları gerçek ve doğru Budalar yolu olan kutsal dacheng yoluna yaklaştırarak güç pāramitāsını tümüyle tamamlar.”

Canlıların Nirvana’ya ulaşmak için iyi davranışlarda bulunduklarında Buda yoluna girerek güç faziletine erişecekleri belirtilmiştir.

(291) Tözünler oğlıya sen inçip inçe bilgil bo darni nomug tutdaçı tınlıglar ulug kut ülügke ulug buyan *edgü kılınç*ka tükellig bolurlar (AY V: 356/ 4- 8)

“Ey soylular oğlu! O zaman sen şöyle bil: bu öğretiyi sahip olan varlıklar büyük saadet ve iyi amelle kuşatılır.”

Anlatıcı burada ey asiller oğlu diye nidada bulunarak öğetiye sahip olan canlıların büyük onur sahibi olacağı ve iyi ameller, sevaplar ile donatılacağını belirtmiştir.

(292) Bo muntag *edgü*lüglerte evrilmiş kılmış buyan *edgü kılınç*ların yine sizlerke sizlerniñ kuvragıñızlarka evirmiş kergek (AY VI: 422/ 14- 17)

“Böylesi iyilikler ile çevrelenmiş iyi faziletlere göre sizler ve topluluğunuz hareket etmeli.”

Bu örnekte ise *edgü kılınç* birlikteliği “erdem” anlamında kullanılmış ve kişinin erdemlere göre hareket etmesi gerektiği ifade edilmiştir.

(293) Burhanlar bodisatavlarının ögi üçün anın monuñ buyan *edgü kılınçı* utar yegedür (AY VII: 465/ 1- 3)

“Budaların ve Bodhisattvaların annesi olduğu için onun sevabı ve iyi ameli daha iyidir.”

(294) Birök yana yalañuklar kırsarlar buyan *edgü kılınçığ* seziksizin inçip togarlar üsdünki teñri yerinte (AY VIII: 560/ 9- 13)

“Eğer yine insanlar iyi amel işlerlerse şüphesiz doğarlar gökyüzünde tanrı yerinde.”

İnsanların iyi amel işlediklerinde tanrı yerinde yani cennette tekrar doğacağı izah edilmiştir.

(295) Buyan *edgü kılınç* arkalıg yeviglerig toşgurup belgürtdünjüz yañırtı bilge bilig arkalıg yeviglig (AY X: 664/ 14- 17)

“Erdem ile ilgili birikimleri tamamlayıp bilgelik ile ilgili birikimleri yeniden ortaya çıkardınız.”

Bu örnekte ise iyi amellerin tamamen yerine getirildiğinde bilgelik doygunluğuna da ulaşılabileceği belirtilmiştir.

(296) Kim kayu tınlıg ol üdün süzök köñülin *edgü kılınçag* arıg küzedser udguratı maytrılag *edgü* öd birle sokuşur (Maitr: 100/ 18- 22)

“Hangi canlı temiz gönül ile iyi davranışları gözetirse tümüyle Mayrı’nın belireceği iyi devire rastlar.”

(297) *Edgü kılınçlıg* arıg dintar tıp kirtkünmedimiz erser teñri nomın sözleser biligsizin ötrü üzedimiz (H: 70- 73)

“Ey iyi amelli temiz öründüler, deyip imanımızı göstermedik ise tanrı dharmanı söylemekle birlikte bilgisizlikten ötürü ona muhalif hareket ettik.”

(298) Bu iki kişinin *edgü kılınçı* bir teg tüz adruksuz titir (KİP: 93- 94)

“Bu iki kimsenin iyi ameli birbiri ile aynıdır, birbirinden farksızdır.”

Edgü kılınç yani “iyi amel” örneklerden de anlaşılacağı üzere *ayıg kılınç* yani “kötü amel” birlikteliğinin zıddı olarak kullanılmaktadır. Genellikle iyi amel işlemenin canlılara pek çok fayda sağladığı ve bu sayede Tanrı yerinde tekrar doğacakları izah edilmiştir.

► *körksüz kılınç* “çirkin amel”

(299) Bu yığılmış kalın kuvrag bizim *körksüz kılınç*ımızı ukmazunlar (Maitr: 11/ 1 38-40)

“Toplanmış olan bu büyük topluluk, bizim bu çirkin amelimizi bilmesin.”

Körksüz kılınç kavramı “çirkin amel” (Tekin, 1976, s. 233) anlamında kullanılan ve kötü davranışları ifade eden eşdizimli bir yapıdır.

► *kürsüz kılınç* “hilesiz amel”

(300) Kayuları yime yılığ yumşak köñüllüğü tevsiz *kürsüz kılınç*lığı erserler (Maitr: 71/ 25-27)

“Kimileri yine ılık ve yumuşak gönüllü olup hilesiz eylemlerde bulunmuş olsalar.”

Kürsüz kılınç, “hilesiz amel” (Tekin, 1976, s. 243) anlamında kullanılmaktadır. Bu birliktelik ile saf, yumuşak kalpli kişilerin davranışları kastedilmiştir.

► *tözün yumşak kılınç* “asil yumuşak amel”

(301) *Tözün yumşak kılınç*lığı köni kirtü biliglig erserler (Maitr: 74/ 21- 22)

“Soylu, yumuşak davranış ile gerçek ve doğru bilgili iseler.”

Tözün yumşak kılınç “Asil, yumuşak amel” (Tekin, 1976, s. 247) anlamına gelen bir söz öbeğidir.

► *yavız kılınç* “kötü amel”

(302) Antag *yavız kılınç*lar kılta (Maitr: 58/ 40- 41)

“Fakat kötü davranışlar yaptı.”

Yavız kılınç, “kötü amel” (Tekin, 1976, s. 234) anlamına gelir ve istenmeyen kötü eylemleri anlatmak için kullanılır.

► *kertü arınma* “doğru yoğunlaşma”

(303) Sen amtı ülgüsüz üküş tınlıglarig ayıg kılınçlığı kir tapçaların arıtıp çın *kertü arınmakka* tegürüp (AY III: 132/ 19-23)

“Sen şimdi sınırsız pek çok sayıda varlıkların kötü amelli kirlerini temizleyip doğru ve gerçek yoğunlaşmaya ulaştırıp.”

Kertü arınma terimi “doğru yoğunlaşma” (Tokyürek, 2019, s. 60) anlamında kullanılan eşdizimli bir yapıdır. Canlıların kötü amelerini temizlediklerinde yani pişman olup tövbe ettiklerinde gerçek temizlenmeye kavuşacakları belirtilmiştir.

► *kadır yavlak keyik* “yabani hayvan”

(304) Etözleri bu bıçğı adası üze oot adası üze suv adası üze *kadır yavlak keyikler* adası üze artamaz yokadmaz tep bilmiş kergek (AY VII: 464/ 3- 7)

“Bedenleri bıçak keskinliği tehlikesiyle ateş su ve yabani hayvanların vereceği kötülüklerle mahvolup yok olmaz, diye bilmek gerek.”

Kadır yavlak keyik “vahşi kötü hayvan” (Wilkens, 2021, s. 318) anlamına gelmektedir. Ayrıca Uygurcada genel olarak “hayvan” yerine *keyik* sözcüğünün kullanımı göze çarpmaktadır (Çetin, 2020: 233).

► *kizlençü yarlıg* “gizli buyruk”

(305) Burhanların çahşaput törüsi burhanların köni boşgutı burhanların *kizlençü yarlıgı* (AY VII: 461/ 15- 18)

“Burkanların emir ve töreleri, Burkanların gerçek öğretimi.”

“Bâtini öğreti” (Wilkens, 2021, s. 387) anlamına gelen bu birliktelik Budaların gizemli düşüncelerini izah etmek için kullanılmaktadır.

***Köñül* “gönül, yürek, niyet; istek, karar, irade”**

► *adkaksız teñ köñül* “bağsız denk gönül”

(306) *Adkaksız teñ köñül* erser kaltı yalañuz kertü töz üze negök erser yeme neñ idi tüz adkanmatın sakınmatın encin ermek erür (AY IV: 267/ 5- 9)

“Engelsiz denk gönül ise yalnız doğru öz nasıl ise tekrar asla düzlüğe bağlanmadan ve düşünmeden mutluluğa erişmektir.”

Bağsız denk gönül bütün canlılara eşit derece merhamet etmeyi ifade eden dini bir kavram olarak kaşımıza çıkmaktadır (Tokyürek, 2013, s. 252). Bu bakımdan adkaksız teñ köñül yani bağsız denk gönül gerçeği yansıtır ve canlıları huzura kavuşturur.

► *agır ayak köñül* “saygılı gönül”

(307) Ürüg uzatı öyür men burhanların edgüsin ürüg uzatı körügseyür men burhanların etözin ürüg uzatı turguru men *agır ayak köñülüg* (AY X: 655/ 6- 11)

“Ben Bodhi Ağacı tanrıçası, her zaman, Budaların erdemlerini düşünüyorum; sürekli Budaların vücudunu görmeyi arzuluyorum; daima hürmetkâr duygular besliyorum.”

“Hürmetli saygı zihniyeti; saygılı gönül, düşünce” (Wilkins, 2021, s. 18; Gulcalı 2021: 375) anlamına gelen *agır ayak köñül* Budizm’de Buda, dharma ve cemaate karşı duyulan saygıyı belirtmek için kullanılmaktadır (Tokyürek, 2013, s. 253). Bu örnekte Budaların faziletlerini, vücudunu görmeyi arzulamak ve ona saygılı, hürmetli gönül beslemek ibareleri ile Buda’ya duyulan saygı ve sevgi ifade edilmiştir.

► arıg köñül “temiz gönül”

(308) Öñi saçulturmamak erser ol antag akıgsız *arıg köñülüg* bütürgelir üçün ötrü köñülüg basa basa üzüksüz yıǵmak turgurmak erür (AY IV: 239/ 14- 18)

“Toplamak dağıtmamak ise o akmayan temiz gönlü daima toplamak ve yükseltmektir.”

(309) Burhanlarka bir biligin *arıg köñülün* alkansıg törü bar erti (H: 208- 210)

“Budalara bilgi ile temiz arı gönül ile okuma töresi vardı.”

Arıg köñül kavramı kirlerden ve kuşkulardan temizlenmiş olan gönlü ifade eder (Tokyürek, 2018, s. 669)

► ayıg köñül “kötü gönül”

(310) Bar antag tınlıǵlar *ayıg köñülte* yoridaçı (AY IV: 261/ 13- 14)

“Mevcut olan böyle böyle varlıklar kötü gönül ile yürüyecek.”

Ayıg köñül terimi “kötü gönül” anlamı ile günahkâr canlıları ifade eder (Tokyürek, 2013, s. 262). İyi gönle sahip canlılar cennete kötü gönle sahip canlılar ise cehenneme girer.

► aymançsız korkınçsız köñül “korkusuz gönül”

(311) Amtı *aymançsız korkınçsız köñülün* nom tınlagalım (Maitr: 23/ 21- 22)

“Şimdi korkusuz bir gönül ile gönül rahatlığı ile dini dinleyelim.”

Aymançsız korkınçsız köñül “korkusuzluk”, *korkınçsız köñül* ise “çekingen olmayan” (Wilkins, 2021, s. 132) anlamında kullanılan bir ifadedir.

► çın kertü köñül “doğru gönül”

(312) Uzatı kutrılmakıg küsemek erser bo eki törlüg yañluk adkak tözlüg nomlarka yakmatın yapşınmatın *çın kertü köñülüg* ök körü burhan kutın küsemek erür (AY IV: 240/ 20- 24)

“Daima kutulmayı istemek ise esaslı öğretilere yapışmadan, doğru gerçek gönlü görerek Buda kutsallığını arzulamaktır.”

Çın kertü köñül, kirlerden ve şüphelerden temizlenmiş gönlü ifade eder (Tokyürek, 2018, s. 669). Ayrıca söz konusu olan bu terim “doğruluk, ciddiyet” (Wilkens, 2021, s. 228) olarak da kullanılır.

► *edgü köñül* “iyi gönül”

(313) Bar antag tınlıglar *edgü köñülte* yoridaçı (AY IV: 261/ 11- 12)

“Mevcut olan böyle böyle varlıklar kötü gönül ile yürüyecek.”

Edgü köñül, “yardımseverlik, iyilik; iyi gönül” (Tokyürek 2019; Wilkens, 2021) anlamları ile iyi tohuma sahip canlıları ifade eder (Tokyürek, 2013, s.250).

► *edgü ögli köñül* “iyi düşünceli gönül”

(314) *Edgü ögli köñül* ulug yarlıkançuçı köñülte ulatı sansız sakışsız kamaglıg nomlarıg tanuklagalı boltum (AY III: 164/ 9- 12)

“İyi düşünceli gönül, büyük merhametli gönülde bulunarak, sayısız tüm herkesin dharmalarını kanıtlamak istedim.”

(315) Ulug *edgü ögli köñül* erser üç törlüg tetir inçe kaltı enilki tınlıg adkaklıg ulug *edgü ögli köñül* ekinti nom adkaklıg *edgü ögli köñül* üçünç adkaksız *edgü ögli köñül* erser (AY IV: 263- 264/ 23- 24- 1- 5)

“Büyük iyi düşünen gönül, üç türdür. Birincisi canlıya bağlı iyi düşünen gönül, ikincisi dharmaya bağlı iyi düşünen gönül, üçüncüsü bağısız iyi düşünen gönüldür.”

(316) *Edgü ögli köñüllüg* yarukuñuz ertiñü meñi birteçi erür sukançıg körkle öñi yene altun tag birle teñ titir (AY V: 349/ 17- 20)

“İyi düşünceli gönlünüz, parıltınız fazlaca huzur vericidir. Muhteşem rengi de altın dağla denktir.”

“İyilik, teveccüh, lütuf” (Wilkens, 2021, s. 97) anlamına gelen *edgü ögli köñül* canlıların faziletli, olumlu yönlerini ifade etmek için kullanılmaktadır. Budizm’de canlılar iyi düşünceye sahip olarak diğer canlılara fayda sağlarlar. Böylelikle ideal bir insan kişiliğine erişirler ve doğum ölüm döngüsünden kurtulurlar (Tokyürek, 2013, s. 250).

► *ençgü eseñü köñül* “huzurlu ve rahat gönül”

(317) *Ençgü eseñü köñüllüg* siz (AY VII: 489/ 11- 12)

“Huzurlu ve rahat gönüllüsünüz.”

Buda’nın “huzurlu ve rahat” (Wilkins, 2021, s. 257) bir gönle sahip olduğu dile getirilmiştir.

► *evriliñsiz köñüllüg* “dönmeyen gönüllü”

(318) Bo bir nom bölükinde üçmiñ ulug miñ kolti bodisatavlar üzeliksiz üstünki köni tüz tuymak burhan kutıña *evriliñsiz köñüllüg* boltılar (AY V: 393/ 1- 4)

“Bu bir öğreti bölümünde üç yüz milyon koti Bodhisattva daha üstü olmayan doğru düz aydınlanma adlı Buda saadetinde dönüşsüz gönüllü oldular.”

Evriliñsiz köñüllüg “dönmeyen gönüllü” (Tokyürek, 2013, s. 253) anlamına gelmektedir. Ayrıca “*dünyanın toz ve kirinden uzak olmak*” (Uçar, 2009, s. 524) anlamına da gelmektedir. Burada ise Buda saadetine erişebilmek için sağlam, kararından ve yolundan dönmeyen bir gönle sahip olmak gerektiği vurgulanmaktadır.

► *ikireçgü köñül* “şüpheli gönül”

(319) *İkireçgü köñül* kergeksiz (AY VII: 486/ 24)

“Kuşkucu gönül gereksizdir.”

“Şüpheli gönül” (Tokyürek, 2013, s.262) kavramı Budizm’de genellikle canlıların öğreti konusundaki şüphelerini ifade etmek için kullanılmaktadır (Tokyürek, 2013, s. 262).

► *ikirçgü sezik köñül* “kuşkucu gönül”

(320)Küşüşümüz teginür teñrim bizni erinçkeñ tarkaru keterü yarlıkañ *ikirçgü sezik köñülümüzni* (AY VIII: 548/ 23- 26)

“İsteğimiz şudur tanrım bizi bağışlayın. İkirçikli düşüncelerimizden kurtulmayı bahşedin bize.”

“Şüpheli; şüpheli gönül” (Çetin, 2020; Wilkins, 2021) Söz konusu olan bu örnekte şüpheli düşüncelerden kurtulmak için Buda’dan yardım istenilmektedir.

► *ilinmiş yapşınmış köñül* “bağlanmış gönül”

(321) Törtünç yırtünçüke artukrak *ilinmiş yapşınmış köñüllig* erser bo dört türlüñ kılınçlar alp tarıkguluk titirler (AY III: 148/ 17- 19)

“Dördüncüsü yeryüzünde (dünyada) çok fazla bağlanmış yapışmış gönüllüyse bu dört çeşit hareketlerin giderilmesi zordur.”

“Bağlı gönül” ya da “bağlanmış gönül” canlıların dünyevi istek ve arzularını ve bunların vermiş olduğu ıstırapları ifade eder (Tokyürek, 2013, s. 264). Budizm’de canlılar ıstırapdan kurtulmak ve Bodhi denilen aydınlanmış gönle erişebilmek için dünyevi istek ve arzularından vazgeçmeleri gerekmektedir.

► *kertgünç köñül* “inançlı gönül”

(322) Amtı men *kirtgünç köñüllüg* ertmiş ög kañlarım idege toyın sundari teri terim azgan çeçek terim tolöp nom uguşıntakı tınlıglar birle isig özümün berü umug ınag tutup ol kamag burkanlar üzkinde bo kamag ağır ayıg kılınçlarımın anı barça kalısız ökünür men bilünür men açınur men (AY III: 137/ 16- 23)

“Şimdi ben inançlı gönle sahip, ölmüş anne ve babaların İdege Toyın, Sundarı Teri Terim Azgan Çeçek Terim ve öğreti soyundan olan bütün canlıları canımdan öte umut, destek sayıp, o bütün Budalar önünde, bu bütün kötü davranışlarımı, onları bütünüyle hepten ortaya koyar, pişmanlığımı belirtir, itiraf ederim.”

(323) Üç üdki kamag burhanlarka ontın sınar yirtünçüte erig ornag tutmışlarka *kirtgünç köñül*in yinçürü töpün yükünüp bir uçlugin öger men (AY V: 346/ 11- 15)

“Üç zamanın tüm Budalarına on taraftaki dünyada meskün olanlara, , inançlı gönül ile secde edip övüyorum.”

(324) Ol burhan bahşımız bolarnı *kertgünç köñül*in ozzunlar korkınç sezik kılmatın (AY VII: 485- 486/ 1- 3)

“Buda ustamız, şüphe ve korku hissetmeden onları inançlı gönül ile kurtarsın.”

Kertgünç köñül “inançlı, dindar” (Wilkens, 2021, s. 366) anlamına gelmektedir. Bu birliktelik yukarıdaki örneklerde Buda ve ona inananların sahip olması gereken bir nitelik olarak karşımıza çıkmaktadır.

► *kertgünçsüz köñül* “inançsız gönül”

(325) Antag küsüş yok kim kanmaguluk bütmeğülük öñi keterser *kertgünçsüz köñülüg* tep tedi (AY VIII: 511/ 20- 22)

“Böyle samimi olmayan düşünceleri giderip halledilemeyecek bir istek yoktur, dedi.”

“İnançsızlık, dinsizlik” (Wilkens, 2021, s. 366) anlamına gelen bu kavram ise Buda ya da ona inananlarda bulunmaması gereken bir niteliktir.

► *kirtü köñüllüg* “doğru gönüllü”

(326) Men *kertü köñüllüg* upası boz bay tirek yidleg birle töpümüzni yerke tegürüp kop ajuntaki etözün ayayu ağırlayı yinçürü yükünü teginür biz (Maitr: 5/ 57- 61)

“Ben, doğru gönüllü inananı Boz Bay Tirek, Yidleg ile birlikte başımızı yere koyup tüm âlemlerdeki bedenleriyle saygı göstererek secde ederiz.”

“Doğruluk, açıklık; doğru gönüllü” (Barutçu, 1987; Wilkens, 2021) anlamına gelen *kirtü köñüllüg* doğru ve gerçek düşünceler için kullanılan bir ifadedir.

► *korkunçsuz köñül* “korkusuz gönül”

(327) Yme todunçsuz ovutsuz sok yek üçün yme *korkunçsuz köñlümüz* üçün arınıp ermegürüp erkligin erksizin bağag sıdımız (H: 252- 256)

“Yine doymaz utanmaz Hased şeytanı yüzünden yahut Allah”tan korkusuz gönlümüz yüzünden erinip, üşenip iradi ve gayri iradi olarak oruç bozduk.”

Korkunçsuz köñül, “korkusuzluk” (Wilkens, 2021, s. 395) anlamına gelen bu terim canlıların kötülöklere karşı olan korkusuzluğunu, cesaretini belirtmek için kullanılmaktadır.

► *küsüşsüz köñül* “arzusuz gönül”

(328) *Küsüşsüz köñül* erser kaltı buşı bergülük ediñe tavarıñe ol edig tavarıg teginteçi dentarnıñ sevinç utli bermekiñe ken azuntaki tüşıñe utlısına bo üçegüke ilinmemek yapşınmamak erür (AY IV: 216- 217/ 25- 1- 5)

“Arzusuz gönül sadaka vereceğı malına mülküne, o mala mülke ulaşacak din adamının sevinmesine, sonraki hayat şeklindeki mükāfatına bağlanmamak, yapışmamaktır.”

Küsüşsüz köñül, “arzusuzluk, isteksizlik, arzusuz zihniyet; isteksiz gönül” (Tokyürek, 2013; Wilkens, 2021) anlamında kullanılan eşdizimli bi yapıdır. İsteksiz gönül, canlıların Buda’nın öğretilisine veya başka bir şeye olan isteksizliğini ifade eder (Tokyürek, 2013, s. 264).

► *nızvanılığ köñül* “tutkulu gönül”

(329) *Nızvanılığ köñülte* belgürmeki üze ikin ara üzülür (AY III: 165/ 11- 12)

“İhtiraslı gönülde ortaya çıkmasıyla ikisinin arasında sona erer.”

“Tutkulu gönül” (Ölmez, 1991, s. 52) yani ihtiras, Budizm’de ıstırapların kaynağı olmakla birlikte kişilerin kötü ameller işlemesine neden olmaktadır (Tokyürek, 2013, s. 262).

► *ögrünç sevinç köñül* “sevinçli gönül”

(330) Ulug tenriler kuvragı tenri urıları yme birgerü takı ymr olarta adın asurılar yme arkası köni nomça başlamakugrınta ol elniñ hannıñ törüsün ürüg uzatı bulurlar *ögrünç sevinç köñülüg* (AY VIII: 565/ 9- 16)

“Büyük tanrılar topluluğu ve tanrıların oğulları da beraber, bunlardan başka cinler topluluğu doğru öğretiyeye göre devlet yönetmesine dayanarak o hükümdarın doğru yasasıyla daima sevinçli gönül beslerler.”

Ögrünç sevinç köñül birlikteliği ise “sevinçlilik; mutlu, sevinçli gönül” (Tokyürek, 2013; Wilkens, 2021) anlamına gelmektedir.

► *ögrünçülüg köñül* “sevinçli gönül”

(331) Kim kayu tınlıg artuk küçlüg övkeci erser kuanşı im pusar atın atasar övkesi korayur *ögrünçülüg köñüllüg* bolur (KİP: 63- 65).

“Ve herhangi bir canlı varlığın öfkesi kuvvetlenirse ve bu canlı varlık da Kuanşı İm Pusar adını anarsa öfkesi azalır gönlü neşeli olur.”

Ögrünçülüg köñül, “mutlu, sevinçli gönül” anlamı ile genellikle özgürlüğe kavuşmuş gönlü ya da Nirvana’ya erişmiş olan gönlü ifade etmektedir (Tokyürek, 2013, s. 260). Canlıların öfkelendiklerinde Kuanşı İm Pusar’ın adını anarak sakinleyeceği ve gönüllerinin neşe ile dolacağı belirtilmiştir.

► *ökünçsiz köñül* “kedersiz gönül”

(332) Neçe buyan edgü kılınçlarım bar erser amtı men alku kamag tınlıglar birle alkunı barça esirkensiz *ökünçsiz köñül*in kamag biş ajuntakı tınlıglarka evire teginür biz (AY III: 169/ 11- 16)

“Başka ne kadar iyi davranış varsa şimdi bütün canlılar ile hepsini toptan, esirgemeyen kedersiz gönülle bütün beş varlık şeklindeki canlılara saygıyla yöneltirim.”

Ökünçsiz köñül, “üzüntüsüz, pişmanlıksız” (Wilkens, 2021, s. 530) anlamına gelen bir eşdizimdir.

► *sevig taplag köñül* “meyilli gönül”

(333) Atı kötrülmiş ayagka tegimlig teñrim biz kamagun *sevig taplag köñülümüz* üze teñsiz ülgüsüz sansız asanken kalp üdlertin betü tüü tüpi yokaru turgu teg yürek yarılınçığ açığ tarka emgek emgenip ol emgekiñizniñ küçinte bulmış tanuklamış tütrüm teriñ bo ıdok bodi tegme burhan kutınıñ ugrayu tıltagın etözümüzni esirkemedin ağır ayag köñülin küyü küzetü tutup teñrim siz nirvanka kirü yarlıkamışta ken bo nom erdinig kenjürü yadıp nomlug şazınıñızni yertinçüde ür keç uzun turguru tegingey biz teñrim tep ötünü teginip şlok rakşutın inçe tep ötündiler (AY X: 663/ 5- 23)

“Adı yücelmiş saygı değer tanrım, biz hepimiz meyilli gönlümüz ile sizin ölçüsüz sayısız devirlerden beri tüyleri diken diken eden, yürek parçalayıcı ağır acıya katlanıp o acıların sonucunda elde ettiğiniz bu derin ve kutsal öğretiyi, bodhi denilen Buda saadetine doğrudan sebebinizi bizler canımızı esirgmeden saygılı gönülle koruyup siz Nirvana’ya girdikten sonra bu öğretiyi cevherini genişçe yayarak dini öğretinizi yeryüzünde uzun süre yaşattıralım, diye arz edip şiir okuyarak şöyle dediler.”

Sevig taplag köñül “değer verme; meyilli gönül” (Wilkens, 2021; Gulcalı, 2021) anlamında kullanılan bir söz grubudur. Budizm’de Buda’nın öğretilerine değer verme, koruma ve geniş kitlelere yayma önemli bir davranış olarak karşımıza çıkmaktadır.

► *sıg yuka köñül* “zayıf gönül”

(334) Kut bulmuş kiçig kölüklüg tözünlerniñ teg ulug yarlıkançuçı köñüllüg turguru umadaçı *sıg yuka köñüllerin* tarkarurlar (AY IV: 281/ 9- 13)

“Saadet bulmuş küçük taşıtlı asillerinki gibi büyük merhametli zihni, gönlü durduramayacak ince gönüllerini uzaklaştırırlar.”

Sıg yuka köñül, “yüzeysel görüş, mistik tecrübe, zayıf” anlamına gelen ve cahil aydınlanmamış zihni ifade eden bir kavramdır (Tokyürek, 2018, s. 699).

► *süzök kertgünç köñül* “temiz inançlı gönül”

(335) Kaltı öñreki törüçe *süzök kertgünç köñülin* bir uçlug ögin inçe tip timiş kergek (AY III: 159/ 1- 3)

“Aynı şekilde önceki öğretiyi gereğince, temiz inançlı gönülle, bir taraflı düşünceyle şöylece demiş olsalar gerek.”

(336) Kergünçintin yanmamak erser kaltı burhan erdini üzeki nom erdini üzeki bursan kuvrag erdini üzeki tözünler savmış çahşaput üzeki *süzök kertgünç köñültin* yanmamak erür (AY IV: 237/ 3- 8)

“İmanından dönmemek, Buda cevheri, öğreti cevheri ve topluluk cevheri ile asillerin sevdiği şikşapada ile temiz imanlı gönülden dönmemektir”

(337) Bo altun önlüg yaruk yaltrılgıg kopta kötrülmiş nom iligi atlıg nom erdininiñ ulug çoğın yalının kimler bon om erdinig *süzök kertgünç köñül*in titrü ukup odsar eşidserler tutsarlar bo muntag edgü tüşke utlıka teggeli tegimlig bolurlar (AY V: 394/ 4- 10)

“Bu altın renkli, ı ışık parıltılı, her şeyin üstündeki dharma hükümdarı adlı dharma hazinesinin yüce ünü ile kimler bu hazineyi saf gönülle iyice anlayıp işitip tutsa, bu gibi iyi ödüle ulaşmaya layık olurlar.”

(338) Üç erdinike tapıg udug ağır ayak kılğuluk *süzök kertgünç köñül* öritmiş (AY VI: 442- 1- 3)

“Üç cevhere hürmet edip saygı göstermek için temiz inançlı gönül beslemiş.”

(339) Kayu tınlıglar birök *süzök kertgünç köñül*in bo darani nomug sözleserler men ötrü ürüg uzatı ol tınlıglarıg korkınçta ölümte küyü küzetü tegingey men tep ötünti (AY VII: 468- 469/ 22- 24- 1- 2)

“Öyle ki hangi canlı, saf ve inanaçlı bir gönülle bu öğretiyi söylese ben, o canlıyı daima korkudan ve ölümden koruyup onları gözeteceğim, diye arz etti.”

(340) Birök bek katıg *süzök kertgünç köñül*in bo daranig bir sözlegüçe erser küsemiş küsüşü kangay (AY VIII: 537/ 3- 6)

“Eğer sağlam, samimi bir kalple bu dharaniyi söyleyecek olurlarsa tüm diledikleri yerine gelecek.”

(341) *Süzök kirtgünç köñül*in kuanşı im pusar atın atanlar (KİP: 51- 52)

“Temiz inançlı gönülle Kuanşı İm Pusar’ı anınız.”

“İnanç, dindarlık; temiz imanlı gönül” (Tokyürek, 2013; Wilkens, 2021) anlamına gelen *süzök kertgünç köñül* birlikteliği, canlıların Buda’ya ve onun öğretilerine duyulan saygı ve sevgiyi belirtir (Tokyürek, 2021, s. 252). Söz konusu olan örneklerde temiz imanlı bir gönle sahip olan canlıların Buda cevherine, öğreti cevherine, cemaat cevherine de sahip olacağı ve tüm istek ve arzularının yerine getirileceği ifade edilmiştir.

► *süzök köñül* “temiz gönül”

(342) Yme buşi idişi *süzök köñüllüg* ratnavaçır ıkıaŋ ısman ikegünüŋ kirtgünçiŋe (AY V: 403/ 21- 22)

“Yine sadaka sahibi temiz gönüllü Ratnavajra ve İkıaŋısman’ın her ikisinin de inancına dayanarak.”

(343) Teŋrim birök kayu eligler hanlar elin uluşın küzetgeli kentüleri eŋ meŋilig bolgalı bodunun karasın eŋ esen kılgalı yat yatıg utgalı küseser ötrü ol eligler hanlar bon nom erdinig *süzök köñül*in eşidzünler tınlazunlar (AY VI: 435/ 12- 19)

“Tanrım, eğer herhangi bir hükümdar, ülkesini korumak, kendilerini rahata kavuşturmak, halkını esen kılmak, uzak düşmanını yenmek istese o zaman hükümdarlar bu öğreti mücevherini temiz samimi bir gönülle dinlesin.”

(344) Nom eligi sudurug biz kamagun birgerü bo nom eligi sudurug ogulumuz terin kuvragımız barça kalışız küyü küzetü teginip *süzök köñül*in bir uçlug keŋürü yadturu tegingey biz (AY X: 666/ 8- 12)

“Öğreti şahı olan bu sūtrayı biz hepimiz birlikte, bu öğreti şahı sūtrayı oğlumuz, kızımız ve camaatımız hepten itisnasız koruyarak temiz gönülle, tek gayede, her yerde ayrı ayrı genişletip yayacağız.”

(345) Kim kayu tınlıg ol üdün *süzök köñül*in edgü kılınçag arıg küzedser udguratı maytrılag edgü öd birle sokuşur (Maitr: 100/ 18- 22)

“Kim bu esnada temiz kalple iyi amelleri korusa tamamıyla Maytrı”nın zuhur edeceği iyi devire rastlar.”

“İnanç; temiz gönül” (Tokyürek, 2013; Wilkens, 2021) kavramı genellikle Buda ve onun öğretilerini samimi bir şekilde öğrenmeyi ve öğretmeyi ifade eder. Temiz bir kalp ile yapılan ameller kişinin Buda saadetine erişmesini sağlar.

► *teriŋ köñül* “derin gönül”

(346) Ol beg uzatı munçulayu öge küleyü burhanlarıg artukrak takı *teriŋ köñül*in inçe tip kut koluntı (AY V: 351/ 20- 22)

“O bey, bu şekilde bu şekilde Burkanları methederek derin gönülle şöyle ricada bulundu.”

“Derin gönül” canlıların kendisini Buda öğretilerine kaptırmamasını ifade eden bir kavramdır (Tokyürek, 2013, s. 257)

► *ulug edgü ögli köñül* “büyük iyi düşünceli gönül”

(347) Ornanmış siz ençgülig *ulug edgü ögli köñülte* (AY X: 664/ 9- 10)

“Yüce iyiliksever gönülde huzur içinde yaşayansınız.”

Ulug edgü ögli köñül “ulu teveccüh” (Wilkens, 2021, s. 792) anlamına gelmektedir. Buda’nın büyük bir teveccühe sahip olduğu yani iyiliksever bir gönlünün olduğuna değinilmiştir.

► *ulug teñ köñül* “büyük denk gönül”

(348) Ulug dyan erser bo ok üçer törlüg adrokka tükellig ulug ögrünçi köñüllü *ulug teñ köñüllü* ikegü erür (AY IV: 265- 266/ 24- 1-3)

“Büyük dhyāna ise bu üçer türlü farklılığa bağlı olarak büyük sevinçli gönül ve büyük denk gönülde oluşur.”

Ulug teñ köñül terimi “büyük denk gönül” anlamı ile Buda ve Bodhisattvaların gönlü ile eşit olmayı ifade eder (Tokyürek, 2013, s. 259). Bu eşitlik sağlandığında canlılar huzur içinde ve bütün ıstıraplardan uzak bir şekilde hayat sürerler.

► *yarlıgsız köñül* “tarafsız gönül”

(349) Bar antag tınlıglar *yarlıgsız köñülte* yoridaçı (AY IV: 261/ 14-15)

“Mevcut olan tüm varlıklar tarafsız gönül ile yürüyecek.”

Yarlıgsız köñül terimi “tarafsız gönül” anlamı ile iyi ya da kötü karaktere sahip olmayan canlıları ifade eder (Tokyürek, 2013, s. 266). Yani herhangi bir durum karşısında nötür olan canlıları belirtmek için kullanılan eşdizimli bir yapıdır.

► *yarlıkançuçı köñül* “merhametli gönül”

(350) Bo biziñ bakşımız kañımız umugumuz inagımız ulug yarlıkançuçı köñüllüg tüköl bilge teñrısı Burkan (AY III: 172/ 4- 7)

“Bu bizim hocamız, babamız, ümidimiz büyük merhametli gönüllü eksiksiz bilge tanrılar tanrısı Burkan.”

(351) *Yarlıkançuçı köñül* yeme kayu erür tep teser yarlıkançuçı erser adınlarınñ emgekiñe köñülnüñ köymeki örtenmeki erinçkemeki erür (AY IV: 216/ 5- 8)

“Merhametli gönül hangisidir diye sorsa, merhametli gönül, başkalarının sıkıntısına yüreğinin yanmasına, acıdır.”

(352) Ulug *yarlıkançuçı köñülüm* üze adın tıltag irinçkemiş üçün olarnı ol antag uzanmakım üze adın tıltaglarig kelürüp ulug kuvrag arasınta arslanlar etinin etineyü aç ağıra ukıtayın aç ya da ukıtayın yok kurug nomnuñ yörügin (AY V: 363- 364/ 18- 23- 1- 2)

“Büyük merhametli gönlümle onlara merhamet ettiğim için yöntem kabileyetimle başka sebepleri ortaya çıkarıp büyük topluluk arasında aslanların sesini çıkararak ayrıntılı bir şekilde yokluk öğretisinin açıklamasını yapayım.”

(353) Alku tınlıg oğlanı üze edgü ögli *yarlıkançuçı köñül* turgurzun (AY VI: 443/ 7- 8)

“Tüm insanoğlu için iyi düşünce, merhametli düşünce beslesin.”

(354) Yügerü turgurup *yarlıkançuçı köñülüg* ürüg ürgüt erinçkeyür siz (AY VII: 494/ 16- 18)

“Merhametli gönlünüzü yükselterek daima onlara merhamet edersiniz.”

(355) *Yarlıkançuçı köñül* küçi üze küsüşümçe inzünler birgerü maña berzünler tıdıgsız ulug tılañurmak (AY VIII: 510/ 15- 18)

“Merhametli gönül gücü sayesinde isteğimle insanler ve bana engelsiz yüce kabiliyeti versinler.”

(356) Ol bars üze öñin öñin *yarlıkançuçı köñül* turgurup erinçkediler (AY X: 612/ 10- 12)

“O aç kaplana her biri ayrı ayrı merhametli gönül besleyip acıdılar.”

(357) Burkan öglük ögsüz teñri yirinteki teñriler üçün irinçkençuçı *yarlıkançuçı köñül* ogrınta insiz bolu yarlıkar erti (Maitr: 106/ 8- 11)

“Burkan analı anasız tanrılar diyarındaki tanrılar için merhamet şefkat hisleri dolayısıyla haşmet ile huzursuz olur idi.”

Yarlıkançuçı köñül “merhamet; merhametli gönül” (Tokyürek, 2013; Wilkens, 2021) anlamında kullanılan bir terimdir. Merhametli bir gönle sahip olmak Buda ve Bodhisattvaların en önemli davranışlarından birini teşkil etmektedir (Tokyürek, 2013, s. 254). Yani örneklerden de anlaşılacağı üzere merhametli gönüle sahip olan kişi iyi düşünmek, başkalarının sıkıntılarına üzölmek, kendi vücudundan vazgeçmek ve büyük bir merhamete vakıf olmak gibi davranışlara sahip olması gerekir.

► *yarlıkançsız köñül* “merhametsiz gönül”

(358) *Yarlıkançsız köñül*in erüş öküş koyun kuzıg isig özlerinte adırdılar (Maitr: 74/ 56-57)

“Merhametsiz bir kalp ile pek çok koyun ve kuzunun canına kıydılar.”

“Acımasızca; merhametsiz gönül” (Tokyürek, 2013; Wilkens, 2021) kavramı merhametsiz bil kalbe sahip olan canlıları ifade etmek için kullanılmaktadır.

Köz “göz, bakış”

► *arığ teñridem köz* “saf kutsal göz”

(359) Takı yme teñrim biz kamag tört maharaçlar sekizer otuz uruñutlarımız tokuzar on intiri atlıg oğlanlarımız birle yalañuklarınğa artmış *arığ teñridem közümüz* üze bo çambudivip yirtünçü yir suvug körüp küyü küzetü tegintükümüz üçün anın biziñ yirtinçü küzetçi tip atımız teginür (AY V: 401/ 2- 10)

“Ayrıca biz bütün dört Maharaja tanrısı, yirmisekizer komutanımız, doksan Indra adlı oğlanlarımız ile insanların da üstün temiz ilahi gözümüzle bu Jambudvīpa dünyasına bakıp koruyup gözettiğimiz için bizim yeryüzü muhafızları diye adımız vardır.”

Arığ teñridem köz yani “saf semavi göz” (Uçar, 2009, s. 537) Budaların sahip olduğu özelliklerden birini teşkil eder. Bu özelliği ile Buda canlıları ve dünyayı tüm kötülüklerden korur.

► *bilge biliglig köz* “bilge göz”

(360) *Bilge biliglig közünüz* üze körü yarlıkamaz siz (AY IV: 333/ 7-9)

“Bilge gözünüzle görüp hükmetmelisiniz.”

Bilge biliglig köz terimi “bilgelik gözü” (Wilkens, 2021, s. 172) anlamı ile “canlıların iki taşıttaki yeteneklerini kavrayabilmesi” (Tokyürek, 2011, s. 185) olarak kullanılmaktadır.

(361) Ulug ezrualar iligiye, inçip yene biligsiz yalañuklar yirtünçülüğte yig ıduk *bilge biliglig közüğ* bulmayukları üçün ötrü alku nomların çinzu tigme ertükteg kirtü tözin bilmezler (AY V: 386/ 17- 22)

“Ey yüce Brahmanlar hükümdarı! Aynı şekilde yine bilgisiz insanlar, dünyada en üstün kutsal bilgili gözü bulamadıkları için, o zaman onlar bütün dharmaların tathātā denilen öylelik gerçek aslını anlamazlar.”

Bilge biliglig köz terimi “bilgili göz, bilge göz; bilgelik gözü” (Tokyürek 2011; Wilkens, 2021) anlamına gelmektedir. Bu örnekte ise dharmanın gerçek aslını anlayabilmek için kutsal bilgelik gözünün bulunması gerektiği vurgulanmıştır.

► *nomlug arıg köz* “dharmalı temiz göz”

(362) Nızvanılıg kirlertin öñi ödrölüp *nomlug arıg köz*ke tegdiler (AY V: 393/ 7-9)

“Tutkulu kirlerden uzaklaşıp öğretili saf göze ulaştılar.”

Nomlug arıg köz kavramı”Dharma”nın temiz gözü” (Wilkens, 2021, s. 498) anlamında kullanılan bir söz grubunu oluşturmaktadır. Ayrıyeten söz konusu olan bu birliktelik mecazi bir anlama sahiptir. İnsanlardan ve ihtiraslardan vazgeçildiğinde dharmalı temiz göze ulaşılabilceği belirtilmiştir.

► *nomlug köz* “dharmalı göz”

(363) Sansız sakışsız toyınlar şamnançlar bo nomda *nomlug köz*in tüketi açıldı (AY IV: 340/ 9-11)

“Sayısız bhikşular, bhikşunıl ar bu dharmāda dharmalı gözünü tamamıyla açıldı.”

Nomlug köz terimi “dharmalı göz” anlamına gelir. Ayrıca Buda ve Bodhisattvaların beş gözünden birini teşkil eder (Tokyürek, 2011, s. 186).

► *teñridem köz* “ilahi göz”

(364) Ötrü bögü biligleri üze bilip *teñridem köz*leri üze ırakdın körü yarlıkap (AY VI: 427/ 19-21)

“Sonra bilgileri üzerine bilip ilahî gözleri üzerine uzakdan görüp.”

(365) *Teñridem köz* küseyür erser *teñridem köz* bergey men adın kişi saçınçınbilmekig küseyür erser adın kişi köñülin bilmek edremig biltürgey men (AY VIII: 545/ 9- 14)

“İlahi göz isterse ona ilahi göz vereceğim. Başka kişilerin düşüncelerini bilmeyi dilerse ona başka kişilerin düşüncelerini bildireceğim.”

(366) *Teñridem köz*in berü kayıp balık uluşug burkan şazının kop adada küyü küzedü tutmakı bolzun (Maitr: 1/ 58- 61).

“İlahi gözlerini beriye çevirip şehirleri Burkan şeriatini bütün tehlikelerden her zaman korusunlar.”

Teyridem köz, “tanrısal göz” (Wilkins, 2021, s. 698) anlamına gelmektedir. Bu birliktelik Buda’nın sahip olduğu beş veya altı yeteneğinden birini teşkil eder.

► *yarlıkançuçı köz* “merhametli göz”

(367) Kuanşi im pusar bögü biligin alkunı körür bögülenür *yarlıkançuçı közin* körüp umuğı ınagı bolu birür (KİP: 207-209)

“Kuanşi İm Pusar tabiatüstü bilgisi ile hepsini görür, bilir. Acıyan gözü ile görür; umutları, dayanakları olur.”

Yarlıkançuçı köz, “merhametli göz, adil göz” (Tokyürek, 2011, s. 188) birlikteliği ile Kuanşi İm Pusar’ın canlılara acıyan bakışı ile bakıp onlara umut vermesi ifade edilmiştir.

► *yaruk yaşuk köz* “parlak göz”

(368) Bökünki bo künte kamag ontın sıjarkı bögü biliglig burkanlar çın kirtü arıg süzük bilge biligleri üze çın kirtü *yaruk yaşuk közleri* üze çın kirtü tüzülmekke tegmekleri üze alkugun bir teg bilü yarlıkasunlar (AY III: 137/ 6-14)

“Bugün bütün on yöndeki bilgili Budaların tamamı doğru, temiz bilgileri, doğru parlak gözleri ve doğru sükûnete ulaşmaları ile hepsi bir gibi bilinsin”

(369) *Yaruk yaşuk közünüz* üze kopdın sıjarkı körür siz (AY IV: 333/ 11-12)

“Parlak gözünüz üzerine her yerden görürsünüz.”

Yaruk yaşuk köz, “parlak göz” anlamına gelir ve Buda’nın herşeyi görmesini ifade eder (Tokyürek, 2011, s. 187).

► *közünür ajun* “görünür dünya”

(370) Yene bu *közünür ajunta* aşlıg içgülüg tonlug kedimlig edlig tavarlıg biliglig edremlik kutlug buyanlıg (AY V: 360/ 21- 23)

“Onlar yine bu görünür dünyada yiyecekli, içecekli, giysili, mal ve mülklü erdemli, sevaplı, hastalıksız, tehlikesiz ve hayatı uzun olacaktır.”

(371) Bodisatav yorıklıg *közünür ajunta* uzun özlüg yaşlıg kutlug ülüglüg kılıu tegingey men (AY VII: 474/ 15- 22)

“Bodhisatva yolunda yürüyenleri, bu dünyada uzun yaşayacak, kutlu ve bahtlı kimseler kılacağım.”

Közünür ajun, “günümüzdeki varlık (şekli)” (Wilkens, 2021, s. 416) hâlihazırdaki dünyayı yani şimdiki zamanı ifade etmek için kullanılmaktadır.

Sav “söz; haber; hadise (dini)”

► *ıdok sav* “kutsal söz”

(372) Atı kötrülmüş teñrim siz kertü savıg inçip yarlıkap ornanmış siz ençgülüg köni kertü çın nomta antag yañlıg çın kertü ezügsüz *ıdok sav*ıñız üçün anı küyü küzetü (AY X: 664/ 1- 16)

“Adı yücelmiş efendim, siz gerçek sözü öylece buyurarak gerçek öğretide huzur içinde yaşamışsınız; öylesi doğru ve kutsal sözlerinizden dolayı bu dharma mücevherini sürekli koruyup gözeteceğiz.”

“Kutsal konuşma” (Gulcalı, 2021, s. 405) anlamına gelen bu ifade de Buda’ya ait önemli bir nitelik olarak metinde yer almaktadır.

► *kertü sav* “gerçek söz”

(373) Antada basa bek katıg *kertü sav* sözleyü inçe tep tezün (AY VIII: 520/ 11- 16)

“Daha sonra sağlam ve doğru sözlerle şöyle desin.”

Kertü sav, “gerçek/ hakiki söz” (Wilkens, 2021, s. 367) anlamında kullanılan eşdizimli bir yapıdır.

► *köni kertü sav* “doğru söz”

(374) Yana ülgüsüz sansız kolti sanınça kalp üdlerdin berü yana turkaru ürüg uzatı *köni kertü savıg* ok yarlıkayurlar erti (AY VIII: 499/ 4- 9)

“Ayrıyeten sayısız, sonsuz devirlerden bu yana var olan ebedî ve doğru sözü de buyururlardı.”

“Doğru söz, hakiki söz; söz verme, vaat” (Wilkens, 2021, s. 403) ifadeleri Buda’ya özgü olup canlıların da arzuladığı bir durumdur.

► *yirtünçülüg sav* “dünyevi söz”

(375) İnçip bo muntag köni kirtü tözüg ol tözün bilgeler adınaguka yme biltürgelir üçün *yirtünçülüg sav* iyin evrilip nomlayurlar sözleyürler (AY V: 388/ 17- 20)

“Böylece bunun gibi doğru esas o soylu bilgeler başkalarına da bildirdiği için dünyevi söz ile çevirip vaaz edip söylerler.”

“Dünyevi söz; sıradan, günlük yaklaşım; mutad söz; geleneksel, bayağı; dünyevi, aydınlanmamış” anlamına gelmekte olan bu yapı aynı zamanda “kutsal, semavi, aydınlanmış” ifadelerinin de zıddını teşkil etmektedir (Uçar, 2009, s. 518).

► *kut bulmuş tözinler* “aydınlanmış asiller”

(376) Bo erser *kut bulmuş tözünler* bilgülüki erür, yinçgete yinçge artukrak alp bilgülük titir (AY V: 379/ 13- 15)

“Bu ise aydınlanmış asillerin bilebileceği bir şeydir, çok ince ve bilinmesi fazlasıyla zordur.”

Kut bulmuş tözinler yani “aydınlanmış asiller” (Uçar, 2009, s. 505) birlikteliği ise aydınlanmış insanları ifade etmektedir.

► *kut vahşiklar* “soylu ruhlar”

(377) Atı kötrülmüş ayagka tegimlig teñrim inçip biz kamag teñriler tözün yavaş *kut vahşiklar* kayu yer orontın tezmiş üdde ok bo muntag ada tudalar yavız artak töröler üküş bolgay (AY VI: 435/ 5- 11)

“Yüce tanrım, böylece biz bütün tanrılar, soylu ruhlar o yerden kaçtığımızda bunun gibi tehlikeler, kötü bozuk yasalar artacak.”

Kut vahşiklar, “koruyucu tanrılar” (Wilkins, 2021, s. 429) anlamına gelen bir söz grubudur. Soylu ruhlar yani koruyucu tanrıların canlıların rahat ve huzurlu bir şekilde yaşaması için ne kadar büyük bir öneme sahip olduğuna değinilmiştir.

► *meñülüg nirvan* “ebedi kurtuluş”

(378) Ulug açtım *meñülüg nirvan* balık kapıgın (AY V: 368/ 4- 5)

“Ebedi kurtuluş şehir kapısını açtım.”

Meñülüg nirvan, “ebedi kurtuluş” (Uçar, 2009, s. 486) anlamı ile Nirvana’yı ifade eden bir birlikteliktir.

► *nızvanılıg bek bag* “tutkulu sağlam bağ”

(379) Körümelerin yörer tınlıglarınıñ *nızvanılıg bek bag*ların (AY III: 165/ 18-20)

“Canlıların ihtiraslı ve sağlam bağlarını çözer.”

Nızvanılıg bek bag terimi “sağlam klesa bağı” (Wilkins, 2021, s. 493) canlıların dünyaya olan bağını, tutkusunu ifade etmek için kullanılır.

Nom “öğreti; kanun; din, cemaat; eser, metin”

► *at tözlüg nom* “ad esaslı öğreti”

(380) *At tözlüg nomlar* erser yörügüg okıtdaçı nomlar erür (AY IV: 303/ 8- 10)

“Ad esaslı öğretiler ise tefsiri okutacak öğretilerdir.”

At tözlüg “adlandırmaya dayanan” (Wilkens, 2021, s. 79) anlamına gelir. *At tözlüg nom* ise “ad esaslı dharmalar” anlamı ile Brahmanizm’deki ruh ve maddeyi ifade eder (Tokyürek, 2019, s.295).

► *bar tözlüg nom* “var esaslı öğreti”

(381) Munı munçulayu bilinü ukunu kşanti kılsar bo titir yok tözlüg nomlarta *bar tözlüg nom* bütmeği (AY III: 146/ 18- 20)

“Bunu böyle bilerek anlayarak tevbe etse, budur boş esaslı dharmalarda var esaslı dharmanın bitmesi.”

Bar tözlüg nomlar, “var olmaya dayanan dharmalar” (Wilkens, 2021, s. 142) anlamına gelmektedir. Budizm’de canlılar yaptıkları kötü davranışlardan pişman olup af dilediklerinde boş esaslı öğretiler ortadan kalkar ve var esaslı öğretiler meydana gelir.

► *belgü tözlüg nom* “işaret esaslı öğreti”

(382) *Belgü tözlüg nomlar* erser ukguluk nomlar erür (AY IV: 303/ 10- 11)

“İşaret esaslı öğretiler ise anlatacak esaslı öğretilerdir.”

Belgü tözlüg nomlar, “işaret esaslı öğretiler” anlamına gelir. Ayrıca söz konu olan bu kavram “ayırıcı işaret, belirti, karakteristik” anlamlarının yanı sıra doğumu, ölümü, yaşamı ve yaşlanmayı ifade etmek için kullanılır(Tokyürek, 2011, s. 294).

► *belgü tözlüg etiglig nomlar* “işaret esaslı süslü öğreti”

(383) Ne üçün yok bolurlar tep teser alku *belgü tözlüg etiglig nomlar* çın kertü tözte tugmaksızlar (AY IV: 204/ 15- 17)

“Niçin yok olur? Diye sorarsa: Bütün işaret esaslı süslü öğretiler, gerçek esasta doğmayan oldukları için onu öyle bulurlar.”

Belgü tözlüg etiglig nomlar, “işarete dayanan Saṃskṛtadharmalar” (Wilkens, 2021, s. 158) anlamında kullanılan bir söz grubudur.

► *tuyunmak bölöklüg nom* “aydınlanma bölümlü öğreti”

(384) Ögrünçü köñülin teñ köñülin ertinü arıg etinmiş siz ulug edgü ögli ulug yarlıkançuçı köñülke egsüksüz tükellig erür siz kamagda başdınkı lakşanın edgülerin etiglig *tuyunmak bölöklüg nom* üze tolun bütmiş özünüz ol (AY X: 651/ 14- 20)

“Mutlu gönülle, denk gönülle oldukça fazla temiz süslenmişsiniz. Büyük iyiliksever ve büyük merhametli gönüle tümüyle sahipsiniz; hepsinden daha ayırt edici güzellik alametleri ve erdemlerle süslü aydınlanma bölümlü dharmayla özünüz eksiksiz bir şekilde tamamlanmıştır.”

“Aydınlanma bölümlü öğreti” kavramı Budizm’de Bodhi denilen aydınlanmanın otuz yedi rutbesini ifade etmek için kullanılır (Gulcalı, 2021, s. 362). Buda’nın bütün olumlu özelliklerinin yanı sıra aydınlanma, aşamalı öğreti ile de eksiksiz bir şekilde tamamlandığı belirtilmiştir.

► *çın kertü nom* “gerçek öğreti”

(385) Birök *çın kirtü nom* tözinte oñi ermez bolup nom tözi bolguça erser kaltı kamag kut bulmatuk yalañuklar barça çın kirtü nomug körüp üzeliksiz inçgü meñi nirvan meñisiñe teggeyler erti (AY V: 376/ 7- 11)

“Şayet, gerçek ve doğru öğreti aslından farklı olmayan öğretinin aslı olsa idi, işte o zaman tüm aydınlanmamış insanlar gerçek ve doğru öğretiyi görerek daha üstün olan huzurlu Nirvana mutluluğuna ulaşacaklardı.”

Çın kertü nom, “hakiki öğreti” anlamına gelen bir terim olup kutsal gerçekliği en mükemmel anlamı ve anlamlar ötesini ifade etmektedir (Uçar, 2009, s. 503). Gerçek, hakiki öğretiye sahip olan canlıların huzura yani Nirvana’ya ulaşacakları dile getirilmiştir.

► *etiglig nom* “tedarikli öğreti”

(386) Ançulayu yme bilgeler alku *itiglig nomların* çın kirtü tözsüzin tüpsüzin adırtılıg bilirlir (AY V: 386/ 5- 7)

“Öylece yine bilgeler tüm varlığa bağlı olan öğretilerin gerçek asılsızlığını ayrıntılarıyla anlarlar.”

(387) Alku *etiglig nomların* tözi barça yok tetir kamag tınlıg arkası yok kurugın amrılır (AY X: 655/ 3- 6)

“Tün tedarikli dharmaların aslı tamamen boştur; tüm canlılar topluluğu hiçlik ve yoklukla huzur bulur.”

Etiglig nom, “birleşik Dharma, şarta bağlı Dharma; tedarikli öğreti; varlığa yahut hayata bağlı olan tasavvur,” (Uçar 2009; Wilkens, 2021; Gulcalı, 2021) anlamlarında kullanılmaktadır. Yukarıdaki söz konusu olan örneklerde varlığa bağlı yani süslü öğretilerin geçersizliğine ve canlıların asıl sahip olması gereken faziletin yokluk kavramı olduğuna değinilmiştir.

► *igid nom* “yanlış öğreti”

(388) Alku ugurun *igid nomta* tugmışı yme belgülük kaltı yantir itig teg kılınç iyin erksinün (AY V: 365/ 12- 14)

“Bedenin her bakımdan, yanlış dharmada doğması da bellidir, sanki yantra ağacı gibi hareket doğrultusunda hareket etmesi misali.”

“Yanlış din, yanlış öğreti” (Wilkens, 2021, s. 296) anlamında kullanılan *igid nom* birlikteliği gerçek olmayan aldatıcı öğretiyi işaret etmektedir.

► *kara nomlar* “kötü dharmalar”

(389) *Kara nomlar* erser kaltı tınlıglarig bo togmak ölmek sansar içinte tegzintürteçi emgeklig tegzinçdin taşkaru idmadaçı *igid ezüg atkañular* erür (AY IV: 304- 305/ 21- 24- 1- 2)

“Kötü dharmalar, varlıkları bu doğum ve ölüm Samsara’sı içinde döndürecek ıstıraplı döngüden dışarı çıkarmayacak, gönderemeyecek yalan yanlış bağlardır.”

Kara nomlar, “siyah (yani, kötü) dharmalar” (Wilkens, 2021, s. 334) anlamına gelmektedir. Siyah yani kötü öğretilerin canlıları doğum ölüm döngüsü içerisinde hapsedeceği ve ıstırapdan kurtulamayacakları yanlış bağlar olduğunu dile getirilmiştir.

► *kirtü nom tözi* “gerçek dharma aslı”

(390) Yme bo biş yapıglar erser çın *kirtü nom tözin* belgürtdeçi erürler (AY V: 373/ 20- 22)

“Şöyle ki bu beş yapılar ise, gerçek dharma aslını göstericidirler.”

Kirtü nom tözi kavramı “gerçek öğreti varlığı” (Wilkens, 2021, s. 366) anlamında kullanılan bir birliktelik olup gerçek olan asıl öğretiyi ifade etmek için kullanılır.

► *kölünjülüğ nomlar* “taşıklı öğretiler”

(391) Teñriler iligi kavşikiya kim kayu burkan kutı kūsüşin üç tñrlüg *kölünülüg nomlarta* bışrunu katıglanu buyan edgü kılınç kılşarlar ötrü ol tınlıglar tñnle kñntüz altı üdde kop süzük kirtgünç köñülin ol kılmış buyan edgü kılınçlarıg tuta inçe tip timiş kergek (AY III: 168/ 10- 18)

“Ey tanrılar hükümdarı Kausika, kim Buda saadeti arzusunu, üç çeşit taşıtlı dharmalarda öğrenerek gayret edip iyi ameller işlese, daha sonra o canlılar gece gündüz altı zamanda, tamamen saf inançlı gönül ile o işledikleri iyi amelleri tutarak şöyle demiş olsalar gerek.”

“Taşıtlı öğretiler” kavramı iyi davranışa ulaşmak, iyi kök esas yetiştirmek ve iyi davranışları Buda saadetine çevirmek gibi eylemleri ifade etmek için kullanılmaktadır (Ölmez, 1991, s. 55) Canlıların Buda kutsallığına erişebilmeleri için bu üç türlü taşıtlı öğretileri öğrenmeleri ve imanlı bir gönülle iyi ameller işlemeleri gerektiği vurgulanmıştır.

► *köni nom* “gerçek dharma”

(392) Ançata birök bo nom ertini yok bolsar ötrü ançata *köni nomlar* kertü yörügler yokadur (AY III: 198/ 7- 9)

“Ne zaman bu dharma cevheri yok olsa bundan dolayı doğru dharmalar gerçek yorumlar kaybolur.”

(393) *Köni nom*ça katıglandaçıların buyan bilge biliglig bo iki törlüg yeveglerin bütürgüke art basut boltaçı erür (AY VI: 440/ 18- 22)

“Doğru dharmaya göre davrananların fazilet, bilgi gibi bu iki çeşit ihtiyaçlarını tamamlamasına yardımcı olacaktır.”

Köni nom, “gerçek öğreti, gerçek Dharma” (Wilkins, 2021, s. 403) eşdizimi gerçek olan asıl öğretiyi ifade etmek için kullanılmaktadır.

► *teriñ nom* “derin dharma”

(394) *Teriñ nomlarta* ayıglamaksız çulvusuz bolsar tükel bilge biliglig ayançañ köñül turgursar edgü sakınç sakınsar arıyur ayıg kılınç adartmakı takı yeme (AY III: 148/ 1- 6)

“Derin öğretilerde kötölemeksiz, küfürsüz olsa; eksiksiz bilge bilgili saygılı duygu beslese; iyi düşünce düşünse, kötü davranış engellemesi temizlenir.”

(395) İnçip bodisatavlar bo muntag yañın bo bo *teriñ nomların* yañın osugın okıtdaçı körkitdeçi birer şlok birer pdag nomlarıg eşidgeli bolguları üçün atların yañaların

Töz nom kavramı “cevher Dharma’sı, esaslı Dharma” (Wilkens, 2021, s. 747) anlamında kullanılır ve hakiki gerçek öğretiyi ifade eder.

► *tugmaksız nom* “doğmasız dhrama”

(399) Bo üç törlüg *togmaksız nom* taplagın on orunta öñdün körü öğretinü kaçan başdınkı orunka tegdükde ugrayu anta tanuklayur bütürür (AY IV: 231/ 8-12)

“Bu üç çeşit doğumsuz dharma tahammülü ile on yerden önce görerek öğrenip daha önceki yere ulaşınca orada kanıtlar, bitirir.

(400) Adın kim kayu tınlıglar yme birök bo ögdi üze meni ögserler olar barça nom tatıglıg menğü menji *tugmaksız nom* kapıgına kirgeyler tep yarlıkadı (AY X: 657/ 13- 17)

“Yine diğer tüm varlıklar eğer beni bu övgü ile överlerse onların tümü dharma tadındaki sonsuz mutluluğa, doğumsuz dharma kapısına girecekler, diye buyurdu.”

Tugmaksız nom, “doğmasız dharma” (Wilkens, 2021, s. 754) ölümsüz olan yani yeniden doğmayan öğretiyi ifade eden bir kavramdır.

► *tugmaksız nom kapıgı* “doğumsuz dharma kapısı”

(401) Adın kim kayu tınlıglar yme birök bo ögdi üze meni ögserler olar barça nom tatıglıg menğü menji *tugmaksız nom kapıgına* kirgeyler tep yarlıkadı (AY X: 657/ 13- 17)

“Yine diğer tüm varlıklar eğer beni bu övgü ile överlerse onların tümü dharma tadındaki sonsuz mutluluğa, doğumsuz dharma kapısına girecekler, diye buyurdu.”

Tugmaksız nom kapıgı, “doğumsuz dharma kapısı” (Wilkens, 2021, s. 754) aydınlanma kapısı olarak bilinen Buda’nın ilmini ifade eder (Gulcalı, 2021, s. 387). Canlıların Buda’yı övdüklerinde sonsuz mutluluğa yani aydınlanma kapısına girecekleri belirtilmiştir.

► *tugmaksız nom tablagı* “doğmayan öğreti tahammülü”

(402) *Tugmaksız nom tablagın* bulmak evrilinçsiz törüke tegmek bir tugumlug ikinti orunta olurmakta ulatı amtı men ol kamag bodisatavlarını ol antag edgülg işleriñe barça yiliktin süñüktin berüki kop süzük kirtgünç köñülüm üze ağır ayamakın artukrak iyin ögürür men sevinür men (AY III: 152- 153/ 20- 6)

“Doğmaksız öğreti hoşnutluğunu bulmak, sarsılmaz öğretiye ulaşmak, bir doğumlu ikinci mekânda oturmaktan başka, şimdi ben o bütün Bodhisattvaların o öylesi iyi işlerine

bütünöyle ilikten kemikten ileri, tam süzülmüş inançlı gönüm ile son derece büyük bir saygıyla bundan dolayı sevinirim, kıvanırım.”

(403) Bu nomug nomlamış üdte üç tümen kolti bodisatavlar mahasatavlar *tugmaksız nom tablagın* bultılar (AY IV: 340/ 3- 6)

“Bu öğretiyi açıkladığı zaman üç milyar Bodhisattva ve Mahasattva doğmayan öğreti tamammülü buldular.”

Tugmaksız nom taplag, “doğmaksız öğreti hoşnutluğu; teşekkülsüz dharma rızası, doğmayan kanun tahammülü (Ölmez 1991; Wilkens 2021) anlamına gelen bu terim ise ölümsüzlük ya da yeniden doğmamaya olan tahammülü ifade etmek için kullanılır (Tokyürek, 2011, s. 264)

► *yok tözlüg nomlar* “boş esaslı öğreti”

(404) Munı munçulayu bilinü ukunu kşanti kılsar bo titir *yok tözlüg nomlarta* bar tözlüg nom bütmeği (AY III: 146/ 18- 20)

“Bunu böyle bilip anlayıp tevbe etse, budur boş esaslı dharmalarda var esaslı dharmanın bitmesi.”

(405) Ulatı kurug dyan *yok tözlüg nomlarıg* bar tep adkanmaknıg yöründeki erür (AY IV: 262/ 22- 24)

“Boşluk dhyānası ve yokluk kaynaklı öğretiler, varlık denilen bağların tedavisidir.”

“Olmamaya dayalı Dharmalar” (Wilkens, 2021, s. 910) anlamına gelen bu birliktelik “boşluk, var olmayan, madde olmayan ya da ruhsal, gerçek olmayan, bütün varlığın doğasındaki yalan ya da aldanış, varlığı gerçek görmeme” gibi anlamlara da sahiptir. Bu öğretiye göre yaşanan tüm olaylar ve öz gerçek olmamakla birlikte her şey birleşik ya da organizma değişkendir. Varlık başkalaşan ve ölen bir unsur olmasından dolayı asıl öze vakıf değildir (Tokyürek, 2011, s. 434).

► *yürün nomlar* “beyaz dharmalar”

(406) Ekinti kara nomlartın ırak ketip yürün nomlarıg tutmakka tayanıp (AY IV: 302/ 13- 15)

“İkincisi siyah dharmalardan uzaklaşıp beyaz dharmaları tutmaya dayanmak.”

Yürüñ nomlar, “beyaz (yani, iyi) dharmalar” anlamına gelmektedir. Beyaz öğretiler, yanlış bilgilerin hakikatini ortaya çıkartır ve asıl olan gerçek bilgiyi ifade eder. Burada kötü karmalardan uzak durularak iyi karmalara sahip olmak gerektiği anlatılmaktadır.

Sakinç “düşünce, fikir, düşünme”

► *edgü sakınç* “iyi düşünce”

(407) Törtünç alku tınlıg oğlanıña *edgü sakınç* sakınsar bo titir tört türlüg nomlar ayıg kılınçlıg kkir tapçalarıg birtem örteçi arıtdaçı (AY III: 147/ 15- 19)

“Dördüncüsü tüm insanoğlu için iyi düşünceler besler ise köttü davranışlı kirleri tamamen ortadan kaldıracak, temizleyecek dört çeşit dharmalar bunlardır.”

“Lütüfkârlık, iyilik, iyi düşünce” (Wilkens, 2021, s. 98) canlıları kötü düşünce ve davranışlardan uzak kalmasını sağlar.

► *kertü sakınç* “doğru düşünce”

(408) Ol yalañuklar kanı bek bedük ağır ulug süzök kertgünç köñülin katıg kınıg *kertü sakınç*ın kentü eliginte tütsüg tutup (AY VI: 426/ 10-14)

“O insan hükümdarlar, büyük bir samimiyetle gönülden doğru düşünceyle, elinde tütsü tutup.”

Kirtü sakınç, “doğruluk, gerçeklilik; doğru düşünce” (Tokyürek 2009; Wilkens, 2021) anlamına gelmektedir. Doğru düşünce ile hareket etmek tıpkı iyi düşünce gibi kişiyi olumsuz pek çok şeyden korur.

Taloy/ Taloy ügüz “deniz, okyanus”

► *ajunlug taluy ögüz* “dünyevi deniz”

(409) *Ajunlug taluy ögüz*tin añ kininte irinç yarlıgda yarlıg men (Maitr: 16/ 3- 6)

“Dünyevi denizden en sonunda sefilin sefiliyim ben.”

“Dünyevi deniz” (Tokyürek, 2019, s. 447) anlamına gelen bu birliktelik Samsara’yı sembolize etmektedir. Budizm’de Samsara, doğum ve ölüm döngüsü olarak bilinmektedir. Canlılar bu döngü içerisinde doğum ve ölüm duygusunu sürekli yaşarlar ve bu durumdan sadece aydınlandıkları zaman kurtulabilirler. Yani Budist düşüncenin asıl amacı canlıları hırs ve yalanlarla dolu olan doğum ve ölüm döngüsünden kurtarmaktır.

► *bilge eriglig taloy ügüz* “bilge tabiatlı okyanus”

(410) Teriñ *bilge eriglig taloy ügüz*ünüz kırıksız ol tenrili yalañuklı kamagun tenlegeli umazlar (AY X: 647/ 18- 21)

“Derin bilge tabiatlı okyanusunuz sınırsızdır; tanrılar ve insanlar hepsi bir olup da bilgelik okyanusunuzun sınırını hesaplayamazlar.

“Bilge yaratılışlı okyanus” (Gulcalı, 2021, s. 353) anlamında kullanılan bu birliktelik ise Buda’nın yüceliğini ve büyüklüğünü ifade etmektedir.

Töz “kök, köken, asıl, kaide, temel esas; varlık, öz, esas, cevher”

► *ertükteg kirtü töz* “öylelik hakiki esas”

(411) Birök kim kayu tözünler oğlı tözünler kızı üzeliksiz üstünki yig köni tüz tuymak burhan kutın tileserler inçip çinzu tigme *ertükteg kirtü töz*te adın yirtünçülüğ yivegte öñi tilegeli boltukmaz (AY V: 377/ 15- 20)

“Şayet soylular oğlu, soylular kızı daha yukarısı olmayan doğru düz aydınlanma adlı Buda saadetini arzulasa, o vakit tathātā denilen öylelik hakiki esastan, başka dünyalık gereçlerinden farklı istenmesi mümkün değildir.”

“Olduğu gibi olan, doğru cevher” (Wilkens, 2021, s. 121) canlıların aydınlanmaya ulaşmasında uygulaması gereken önemli davranışlardan biridir.

► *kertü töz* “doğru esas”

(412) Belgü tözlüg nomlar töz tetir atlı belgüli ekegütin öñi ketermek bo tolun bütmiş *çın kertü töz* tetir tep mançulayu bilip ukup nom tözinte köñüllerin ogatıp sergürüp turgurmak erür (IV: 283/ 6- 8)

“İşaret esaslı öğretiler, başkalarının dayanağına durmuş esastır. Ad ve işaret ikisinden başkasını gidermek bu tam elde edilmiş gerçek doğru esastır, diye böyle bilip anlayıp öğretisi esasında zihinleri uyandırıp sabredip durdurmaktır.”

Kertü töz, “hakiki varlık” (Wilkens, 2021, s. 367) eşdizimi ile ad ve işaret esaslı öğretilerinin önemine değinilmiştir. Bu öğretilerin gerçek hakiki varlık olduğu belirtilmiştir.

► *teriñ töz* “batını cevher”

(413) Üzeliksiz yolug küseyü kut koluntı bir köñülin kutgarguka kenk üdde kamag tınlıglar oğlanın sakınçığ bek ornatıp burhan kutılıg yeg tüşte taloy ügüz teg keñ alkıg tüpsüz *teriñ töz* nomta (AY X: 639/ 2- 8)

“Daha üstü olmayan yolu isteyerek gelecek zamandaki tüm varlıkları kurtarmaya canıgönülden niyaz etti; bu düşünceyi Buda kutsiyetli mükemmel semerede, okyanus gibi geniş ve derin asıl öğretide iyice yerleştirdi.”

Teriñ töz, “batını cevher (öğreti için)” (Wilkens, 2021, s. 702) Buda’nın sahip olduğu derin asıl öğretiyi ifade etmek için kullanılan bir birlikteliktir.

► *teñridem hua çeçek* “kutsal çiçek”

(414) Üç yavlak yollar barça yitlinip yirtünçüte tolu erdinilig söğütler belgürüp yiti erdinilig linhua çeçekler kuşatriler üstürdi kodı *teñridem hua çeçekler* yagdı (AY V: 381/ 1- 6)

“Üç kötü yolların tümünü geçip yeryüzünde hazineli ağaçlar belirip yedi hazineli lotus çiçekleri, gölgelikler, yukarıdan aşağıya ilahi çiçekler yağdı.”

Teñridem hua çeçek terimi “göksel çiçekler, ilahi çiçekler” (Wilkens, 2021, s. 698) anlamında kullanılır ve üç kötü yol sonucunda ulaşılan kutsal çiçekleri ifade eder.

► *teriñ yörüg* “derin tefsir”

(415) Bilgeli yeme bultukmaz antag arıp atı kötrülmiş teñrim siz yene neçökin ol bodi tegme tuyunmak köñül üze alku nomların teriñte *teriñ yörüg*lerin bilgeli ukgalı uduñuz erki teñrim tep ötündi (AY IV: 202/ 18- 23)

“Bilmek için de bulunmaz. Böyle yapıp adı yüceltilmiş tanrım siz nasıl o bodhi denilen aydınlanmış gönüldeki tüm dharmaların derin yorumlarını bilip anlayabildiz ki, tanrım diye sordu.”

(416) *Teriñ yörüg*lerig ukdaçı ulug bilge biliglig terk üdün ünüş yolug tapdaçı (AY VII: 474/ 17- 19)

“Derin açıklamaları anlayacak derecede yüce bilgili, tez zamanda yükselme yolunu bulacak.”

(417) Yañı şastr tütrüm *teriñ yörüg*ler takı ukmaz (Maitr: 38/ 4- 6)

“Yeni Şastra keskin, derin tefsirleri de anlamaz.”

Teriñ yörüğ kavramı”derin anlam, gizemli açıklama, derin anlamlı öğreti cümlesi” (Wilkins, 2021, s. 702) anlamına gelen bir birlikteliktir. Yukarıdaki söz konusu olan örneklerde Bodhisattva olma arzusuna ulaşmak isteyen canlıların öncelikle terin yorumlara, tefsirlere vakıf olması gerektiği ifade edilmektedir.

***Tuymak* “aydınlanma, bilgi, ilham, yaklaşım, kavrayış, idrak etme, anlama”**

► *köni tuymak* “gerçek aydınlanma”

(418) Kşanti kılmak bölüküg ögmiş buyanım küçinte linhua yöleşürüglüg ögdi üze odgurak bulayın burhan kutın tugmaksız *köni tuymakıg* (AY V: 352/ 1- 4)

“Övdüğüm sevap dolayısıyla Lotus tasvirinin övgüsüyle tamamen Buda kutunu, doğmasız gerçek aydınlanmayı bulayım.”

Köni tuymak terimi “gerçek aydınlanma” (Wilkins, 2021, s. 404) anlamında kullanılan bu birliktelik Buda’nın sahip olduğu gerçek, doğru aydınlanmayı ifade eder.

► *köni tüz tuymak* “doğru düz aydınlanma”

(419) Ötrü üzeliksiz üsdünki yg *köni tüz tuymak* burkan kutı küsüşin boşgundum tutdum okıdum (AY III: 186/ 18- 20)

“Sonra daha yukarısı bulunmayan en seçkin gerçek düz aydınlanma denilen Buda kutsallığı arzunu öğrendim, gerekeni yaptım, okudum.”

Köni tüz tuymak yani “gerçek ve düz aydınlanma” (Wilkins, 2021, s. 404) Buda kutsallığına, saadetine erişebilmek için gerekli olan bir durum olarak değerlendirilmektedir.

► *tugmaksız köni tuymak* “doğmasız gerçek aydınlanma”

(420) Kşanti kılmak bölüküg ögmiş buyanım küçinte linhua yöleşürüglüg ögdi üze odgurak bulayın burhan kutın *tugmaksız köni tuymakıg* (AY V: 352/ 1- 4)

“Övdüğüm sevap dolayısıyla Lotus tasvirinin övgüsüyle tamamen Buda saadetini, doğumsuz doğru aydınlanmayı bulayım.”

Tugmaksız köni tuymak, “doğumsuz doğru aydınlanma” (Uçar, 2009, s. 421) anlamında kullanılan eşdizimli bir yapıdır. Buda saadetine ve tekrar doğmayacak olan gerçek aydınlanmaya ulaşmanın yolunun övülen sevaplardan geçtiği belirtilmiştir.

► *ulug edgü* “büyük üstünlük”

(421) Mini tapınıp udunup *ulug edgüke* tegdeçiler bolgay (Maitr: 78/ 4- 6)

“Bana tapıp büyük üstünlüğe erişecekler.”

“Büyük üstünlük” anlamına gelen *ulug edgü* kavramı Nirvana’yı ifade eder (Tekin, 1960, s. 245). Söz konusu olan örnekte Buda canlılara seslenmiş ve kendisine inandıklarında büyük üstünlüğe yani Nirvana’ya erişeceklerini söylemiştir.

Üd “zaman, vakit, fırsat, an, mevsim, saat; süre”

► *üdsüz ölüm* “zamansız ölüm”

(422) *Üdsüz ölüm* adasın keterip öz yaş uzun kıldaçı küyü küzetü tutup ençgü menji berdeçi kamağıg korkınçsız kıltaçı atlıg daranig ötünü teginelim (AY VII: 471/ 1- 5)

“Zamansız ölüm tehlikesini giderip yaşlarını uzatacak, gözetip koruyarak saadet verecek olan canlıların tümünü korkusuz kılıç adlı dharaniyi arz edelim.”

Üdsüz ölüm birlikteliği “mevsimsiz ölüm” (Wilkens, 2021, s. 819) anlamına gelir ve genellikle vaktinden önce olan ölümü ifade etmek için kullanılır.

► *kalp üd* “sonsuz zaman”

(423) Ajunlarta ülgüsüz sansız kolti nayut sanınca *kalp üdlerke* tegi üstün teñri yerindeki altın yalañuk yertiçisündeki menjilering menjilep eñ keninte burhanlıg edgü üd kolu birle tuş bolup başdınkı yeg kutrulmamlıg tüşke teggeyler (AY VIII: 542/ 2- 9)

“Sayısız koti nayut sayısınca sonsuz zamanlara kadar üstte tanrı yerinde altta insanlar dünyasındaki mutluluğu yaşayıp en sonunda Budalı iyi zamanı isteyip, ona rastlayıp en yüksek kurtuluş düşüne ererler.”

“Çağ zamanı, çağ süresi” (Wilkens, 2021, s. 324) anlamına gelen bu birliktelik Buda’nın bütün zaman yani çağ boyunca daima gerçek sözü buyurduğunu ifade etmek için kullanılır. Canlıların tanrı yerinde ve insanlar âleminde huzuru bulacağı ve sonunda da Buda’yı arzulayıp kurtuluş hayalini kuracakları anlatılmıştır.

► *yavlak üd* “kötü zaman”

(424) Kaltı bo biş çöptik *yavlak üd*deki kutı buyanı azumış egsümiş sansız sakışsız tınlıg oğlanları kamagun barça bir yañlıg altun öñlüg kırtışlıg otuz iki lakşanlıg ertinü körklüg menjizlik bolzunlar (AY V: 379- 380/ 22- 23- 1- 4)

“Kaldı ki bu beş bulanıklık kötü zamandaki sevabı eksilmiş sayısız canlıların tümünü aynı şekilde altın renkli, otuz iki alametli fazlasıyla güzel görünüşlü olsunlar.”

Yav lak üd terimi “kötü zaman, kötü dünya” (Uçar, 2009, s. 511) anlamında kullanılmaktadır. Buda’nın sözleri ile kötü dünyadaki bütün canlıların güzel hoş bir görünüme sahip olduğu dile getirilmiştir.

► *ulug taloy ügüz erkligi* “ulu okyanus gücü”

(425) Ulug erklig maheşvare teñri vaçirapani toña manibadire uruñut karininiñ anası beş yüz kuvragları birle anavatapte luu hanı *ulug taloy ügüz erkligi* başlap ülgüsüz üküş teñriler (AY VI: 431- 432/ 19- 22- 1- 3)

“Yüce güçlü maheşvare tanrı, Vajrapāni, Manibhadra komutan Kārini’nin anası beş yüz topluluklarıyla birlikte Anavatapta ejderha hükümdarı ulu okyanus gücü başta olmak üzere sayısız Tanrılar.”

Ulug taloy ügüz erkligi kavramı “ulu okyanus gücü” anlamına gelir ve büyük okyanusun hükümdarı Naga Anavatapta’nın lakabını teşkil eder (Wilkens, 2021, s. 795).

► *yav lak tınlıg turalıg* “kötü canlı”

(426) Ayıg kılınçlıg kişike *yav lak tınlıgka turalıgka* berdimiz (H: 236- 238)

“Kötü amelli kimseye yaman canlıya hayvanlara mahlûklara verdik.”

Yav lak tınlıg turalıg terimi “kötü canlı” (Wilkens, 2021, s. 878) manasında kullanılmaktadır. Burada söz konusu olan kötü canlı ile hayvanlar kastedilmiştir.

► *yav lak yir* “kötü yer”

(427) Teñri yarukın *yav lak yir*gerü ıdtımız erser teñrim amtı yazukda boşunu ötünür biz (H: 240- 242)

“Tanrı nurunu yaman yere sevkettik ise tanrım, şimdi gûnahtan farig olarak dua ederiz.”

Yav lak yir ifadesi “kötü yer” (Wilkens, 2021, s. 878) yani Cehennem anlamına gelen bir birlikteliktir. Cehennem genellikle kötü amel işleyenlerin yani günahkâr insanların öldükten sonra gideceği yerdir.

► *yegidinçsiz küç* “yenilmeyen güç”

(428) Tırtıyabumi atlıg üçünç oronta *yegidinsiz küç* atlıg darani nomug bulurlar (AY IV: 324/ 12- 14)

“Tırtıyabhumi adlı üçüncü yerde yenilmeyen güç adlı dharani öğretiyi bulurlar.”

Yegidinçsiz küç yani “yenilmeyen güç” (Wilkens, 2021, s. 884) bir dharaninin adını belirtmek için kullanılmaktadır.

Yıldız “kök, köken, asıl; öz, cevher, cevheriyet”

► *edgü yıldız* “iyi kök”

(429) Bu üç törlüg nomlar ne üçün *edgü yıldız*lar tetirler tep teser bo üçegü ap yertinçülüg ap yertinçülügde yeg *edgü* nomlarının tözi yıldızı tep tetirler (AY IV: 242/ 15- 20)

“Bu üç türlü dharmalar niçin iyi köklerdir? Diye sorsa: Bu üçü hem dünyevi hem de en üstün iyi dharmaların köküdür.”

(430) Alku tınlıg oğlanlarının köni oñaru *edgü yıldız*ların öritdeçi tözi tüpi erür (AYVIII: 524/ 5- 8)

“Bütün canlıların doğru iyi köklerini ortaya çıkaracak onların özü olan şiidir.”

Edgü yıldız terimi “iyi kök” (Wilkens, 2021, s. 98) anlamına gelen bu birliktelik doğru ahlakı, davranışları ifade etmektedir. İyi ahlâka sahip olmayan canlılar öğreti cevherinin tadına varamazlar ve anlayamazlar.

► *edgü töz yıldız* “iyi kök”

(431) Butluklarmu munuñ köñülinte kögüzinte korkınç ayınçlıg *edgü töz yıldız* azu bultukmaz mu (Maitr: 4/ 14- 19)

“Bunun gönlünde, korkunun iyi tohumu bulunur mu ya da bulunmaz mı?”

Edgü töz yıldız terimi de “iyi kök” (Wilkens, 2021, s. 98) anlamında kullanılan eşdizimli bir yapıdır.

Yalañuk “insan, mahlūk, yaratık”

► *biligsiz yalañuklar* “bilgisiz insanlar”

(432) Ulug ezrualar iligiye inçip yine biligsiz yalañuklar yirtünçülügte yig iduk bilge biliglig közüg bulmayukları üçün ötrü alku nomlarının çinzu tigme ertükteg kirtü tözin bilmezler (AY V: 386/ 17- 22)

“Ey yüce Brahmanlar hükümdarı! Aynı şekilde yine bilgisiz insanlar, dünyada en üstün kutsal bilgili gözü bulamadıkları için, o zaman onlar bütün dharmaların tathātā denilen öylelik gerçek aslını anlamazlar.”

Biligsiz yalañuklar, “aptal, zor anlayan, cahil, sıradan aydınlanmamış insanlar” (Uçar, 2009, s. 516) anlamında kullanılan bir birlikteliktir.

► *kut bulmatuk yalañuklar* “aydınlanmamış insanlar”

(433) İnçip *kut bulmaduk yalañukların* kut bulmış tözünlerin bilgülüki tözi titir (AY V: 377/ 20- 23)

“Zira aydınlanmamış insanların aydınlanmış asillerinin bilebileceği asıldır.”

Kut bulmatuk yalañuk yani “kurtuluş bulmamış insan” (Wilkins, 2021, s. 428) anlamına gelen birliktelik aydınlanmamış insanları ifade etmektedir.

► *yertünçüg küzetçi küçlögler* “yeryüzünü gözetten güçlüler”

(434) *Yertünçüg küzetçi küçlögler* ezrua hormuzta teñriler antata ulatı eñ mıntın asureların kuvragı luular yekler ulatı gandarvelar kinarelar (AY X: 665/ 2- 6)

“Dünyayı koruyucu güçlüler, Brahma ve İndra tanrılar, bunun dışında hatta cinler topluluğu, ejderhalar, ruhlar, şeytanlar ve ayrıca gandharvaları kimnaralar.”

Yertünçüg küzetçi küçlögler, “yeryüzünü gözetten güçlüler, dünyayı koruyanlar” (Gulcalı, 2021, s. 407) dünyanın ve Budist inancın koruyucuları olan Brahma tanrı, İndra tanrı, cinler, ejderhalar, ruhlar ve şeytanlar gibi varlıkları ifade eder.

► *yılayu tözlüg* “aldatıcı töz”

(435) Nom adkaklıg teñ köñül erser kaltı beş azon tınlıglarıg barçanı nom kolusınça körüp mensiz meniñsiz tözlüğün bilip tınlıg tetme atıñ *yılayu tözlüğün* ukup tüp tüz tükel teniñ ermek erür (AY IV: 266- 267/ 23- 25- 1- 5)

“Öğretiye bağı denk gönül ise beş hayat şeklindeki varlıkların tümünü öğreti zamanınca görüp benliksiz ve benliksizlik aslını bilip varlık denilen adın altatıcı tözünü anlayıp dümdüz tümüyle denk olmaktır.”

Yılayu tözlüg terimi “hayalî cevheriyet, gerçek olmayan aldatıcı töz”(Tokyürek, 2011; Wilkins, 2021) anlamına gelmektedir.

► *yirtinçülüg suv* “dünyevi su”

(436) Ol mini yirtinçülüg suvın arıtdı erser anı men sekiz tzün yullug suvın yudum (Maitr: 21; 11- 13)

“O beni dünyevi suyla temizlediye, onu ben sekiz asil çayların suyuyla yıkadım.”

Yirtinçülüg suv terimi “dünyevi su” (Wilkens, 2021, s. 892) fani olan yani gelip geçici olan dünyaya ait suyu ifade eder.

► *yirtünçülüg törüçe* “dünyevi kanun”

(437) Ançulayu bilip itiglig nomların bodın belgüsin ünin çoğısın körserler eşidserler tek *yirtünçülüg törüçe* körürler yirtünçülüg törüçe eşidürler (AY V: 386/ 8- 11)

“Böylece bilip varlığa bağlı olan öğretilerin şeklini görseler ve sesini işitseler, sadece dünyevi kanunlara göre görürler, dünyevi kanunlara göre işitirler.”

Yirtünçülüg törüçe ifadesi “dünyevi örf, dünyevi yaşam” (Wilkens, 2021, s. 892) anlamına gelir ve sadece dünyada geçerli olan örfleri yani kanunları içine alan bir kavramdır.

► *yirtinçülüg yivegler* “dünyalık gereçler”

(438) Anın *yirtünçülüg yiveglerig* titmetin ertükteg kirtü tözte yme öñi kitmetin nom töziñ tayanıp bodi tigme yorıkta yorımış kergek tip yarlıkadı (AY V: 378/ 1- 5)

“Onun dünyevi gereçleri bırakmadan, öylelik hakiki esasından da ayrılmadan, dharma aslına dayanıp bodhi denilen değişimde değişilmesi gerek diye buyurdu.”

Yirtinçülüg yiveg yani “dünyalık gereçler”, henüz kurtarılmamış varlıkların yeryüzündeki geçerli hakikate ulaşmasına” yardımcı olmaktadır (Uçar, 2009, s. 508)

Yol “yol, varlık şekli, yöntem”

► *azguruglı yol* “azdıran yol”

(439) Yitinç yime suida baru eki agulug yol başıña tamu kapğıña *azguruglı yol*ka kim (H: 124- 127)

“Yedinci olarak; yine suçtan giderek iki zehirli yolun başına ve Cehennem kapısında azdıran yola gelen kimdir ?”

Azguruglı yol, “cehenneme götüren yanlış yol” (Wilkens, 2021, s. 92) manasında kullanılmaktadır. Bu ifade ile canlıların hangi nedenlerden dolayı cehenneme gidecekleri sorgulanmıştır.

► *edgü yol* “iyi yol”

(440) *Edgü yollar* erser teñri yiri kişi ajunı erür (AY IV: 221/ 12- 13)

“İyi yollar ise tanrı yeri ve insan hayat şeklidir.”

Edgü yol, “iyi varlık şekli” (Wilkens, 2021, s. 98) anlamına gelen bu birliktelik tanrılar ve insanlar dünyasını ifade eder. En iyi varlık şekli ise tanrılar dünyası yani cennette doğmaktır.

► *köni yol* “doğru yol”

(441) Tözinçe tılañurmak üzemuñadıncıg iş ködügke tegip ıduk tözde *köni yol*ta ornaşu tegineyler teñrim tip yarlıkadı (AY VII: 462/ 10- 15)

“Öğretiye uygun belagat güçleri yardımıyla muhteşem işler başararak kutsal öğretiye ve doğru yola sağlamca yerleşmeyi başaracaklardır, dedi.”

Köni yol terimi “doğru yol” (Wilkens, 2021, s. 404) gerçek olan doğru yolu ifade eder. Doğru yola giden yolun öğretiye yakışan davranışlardan geçtiği vurgulanmıştır.

► *nom tözlüg yol* “dharma esaslı yol”

(442) Nomlug yula tamduru yarlıkazunlar kirtü *nom tözlüg yolug* orukug yarutu yaltrıtu yarlıkazunlar (AY III: 160/ 1- 3)

“Öğreti meşalesini lütfedip tutuştursunlar; gerçek öğreti esaslı yolu, çareyi aydınlatıp ışıtsınlar.”

Nom tözlüg yol kavramı “dharma esaslı yol” (Tokyürek, 2019, s. 210) Buda’nın öğretilerini benimsemeyi onun izinden gitmeyi ifade eder.

► *üzeliksiz yol* “en yüksek yol”

(443) *Üzeliksiz yolug* küseyü kut koluntı bir köñülin kutgarguka kenk üdde kamag tınlıglar oğlanın sakıncıg bek ornatıp burhan kutılıg yeg tüşte taloy ügüz teg keñ alkıg tüpsüz teriñ töz nomta (AY X: 639/ 2- 8)

“Daha üstü olmayan yolu isteyerek gelecek zamandaki tüm varlıkları kurtarmaya canıgönülden niyaz etti; bu düşüncüyü Buda kutsiyetli mükemmel semerede, okyanus gibi geniş ve derin asıl öğretide iyice yerleştirdi.”

Üzeliksiz yol, “en yüksek yol” (Wilkens, 2021, s. 833) anlamına gelen bir birliktelik olup Bodhisattva yolunu ifade eder.

► *yavlak yol* “kötü yol”

(444) *Yavlak yollar* erser tamu pret yıldı asurelar yolu erür (AY IV: 221/ 10- 12)

“Kötü yollar cehennem, preta, hayvan ve asurlar yoludur.”

Yavlak yol terimi “kötü varlık şekli” (Wilkens, 2021, s. 878) anlamı ile cehennem, preta, hayvanlar ve asuraları ifade eder.

4. DEĞERLENDİRME

Eski Uygur Türkçesi metinlerine baktığımızda Buda'nın nitelikleri, üstünlükleri, aydınlanmaya giden yollar, ıstırap çeşitleri, erdemler, dharma türleri, iyilikler, kötülükler, sevaplar, günahlar, sadaka uygulamaları, gönül ya da zihin ile ilgili eylemler genellikle sosyal, kültürel ve ekonomik anlamda kullanılan birliktelikler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yapılar tarihi metinleri anlama ve yorumlama konusunda mühim bir konuma sahiptir. Metinleri anlamanın ve yorumlamanın yolu ise sözcük ve sözcük birlikteliklerine hâkim olmaktan geçer. Bu bölümde anlamsal olarak birliktelik sağlayan bu yapıların niteliklerine değinilmiştir.

Kişi ajunı “insan âlemi”, *sansar ajunlarıg* “samsara âlemi”, *yalañuk ajunı* “insan varlık şekli”, *közünür ajun* “günümüzdeki varlık şekli” anlamında kullanılan birlikteliklerdir. Bunlardan *kişi ajunı*, *yalañuk ajunı* birliktelikleri insanlığın varoluşunu ifade etmektedir. *Közünür ajun* birlikteliği ise günümüzdeki zamanı yani şimdiki zamanı ifade etmek için kullanılan bir yapıdır. Ayrıca soğdca kökenli *ajun* “varlık şekli” hem Budizm hem de Maniheizm metinlerinde kullanılan bir sözcüktür (Çetin, 2021, s. 204). Dolayısıyla Budist ve Maniheizm metinlerinde dünya yani insan varlık şekli söz konusu olduğunda bu birliktelikler kullanılmaktadır.

Ed tavar buşı “mal mülk sadakası”, *etöz buşı* “vücut sadakası”, *korkınçsız köñül buşı* “korkusuzluk sadakası”, *nom bilge bilig buşı* “dharma bilgisi sadakası”, *nom buşı* “dharma sadakası”, *tavar buşı* “mal sadakası” anlamına gelen bu birliktelikler sadakanın çeşitlerini ifade etmek için kullanılmaktadır. *Ed tavar ber-* “mal mülk vermek”, *buşı ber-* “sadaka vermek”, *etöz buşı ber-* “vücudunu sadaka olarak vermek” ifadeleri farklı sözcüklerle birliktelik sağlasalar da hepsi sadaka vermek anlamında kullanılmıştır. Clauson'a göre genellikle *ed tavar* şeklinde kullanılan *tavar* sözcüğü Budizm'de “mülkiyet” anlamına gelmektedir (Clauson, 1972, s. 442). Buşı, F. W. K. Müller'e göre ise “sadaka, zekât” anlamına gelen çince bir sözcüktür (Himran, 1941, s. 68). Söz konusu olan bu metinlerde ise *tavar* sözcüğünün “mal mülk” anlamında kullanılmıştır. Ayrıca mal mülk sadakası, korkusuzluk sadakası ve dharma bilgi sadakası merhametli gönülle verilen sadakayı temsil etmektedir.

Cömertliğin sembolü olarak bilinen dānapāramitā yani *buşı* “bağış, sadaka” Bodhisattvaların uygulamaları gerekli olan altı pāramitā ya da on pāramitā'nın birincisini oluşturmaktadır. Budizm'de bu terim cömertlik tohumlarının geliştirilmesi şeklinde

karşımıza çıkmaktadır. Mahayana mezhebine göre ise kişi Bodhi denilen aydınlanmış gönle ulaşabilmek için sadaka verme uygulamasını da içine alan on veya altı pāramitā'yı uygulaması gereklidir (Tokyürek, 2019, s.236- 241). Ayrıca cömert olmak yani verici olmak kişide bir özveri hissi oluşturarak açgözlülüğü yok eder. Budist pratikleri yapan kişide bir şefkat hissiyatı oluşturur ve bencillik kavramının da ortadan kaldırılmasını sağlar (Kozak, 2019, s. 26). Yani tüm varlıklara faydalı olmayı amaç edinen Budizm inancında sadakanın oldukça büyük bir yeri olduğu görülmektedir. İnsanlar aslında bu cömertlik sayesinde aydınlanmaya ulaşmayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla kişi bu amaç doğrultusunda daima kendinden önce başkalarını düşünür. Canlılar Bodhi denilen aydınlanmış gönle sahip olmak için sadaka vererek sahip oldukları vücudun, mülkiyetin ve dünyanın gelip geçici olduğunu anlarlar. Böylelikle mallarını ve vücutlarını bu amaç uğrunda feda ederler. Kişinin ailesini dahi feda ettiği sadaka kavramı Eski Uygur Türkçesi metinlerinde üç şekilde karşımıza çıkmaktadır.

1)Dünyevi sadaka: Vücudun devamlılığını sağlayan maddi sadakayı ifade etmek için kullanılır.

2)Dharma sadakası: Bu sadaka türü Buda'nın insanlara yol göstermek için vaaz vermesi gibi durumları ifade eder. Ayrıca bu sadaka türü kişiye maddi olarak yaptığı sadakalardan daha fazla hayır getirdiği bilinmektedir. Bunun için kişi sahip olduğu malı mülkü her şeyi canlılara sadaka olarak verir.

3)Korkusuzluk sadakası: Çocukluktan ölüme kadar olan dayak yeme, giyecek- yiyecek eksikliği, işsizlik, hastalık gibi durumları ifade eden bir sadaka çeşididir (İsi, 2021, s. 144-145). Dolayısıyla sadaka uygulaması, Budist düşünce anlayışında maddi ve manevi bakımdan büyük bir önem taşımaktadır. Kişi dünyevi sadaka verdiğinde malının daha da bereketli olacağına inanır. Dharma sadakası verdiğinde dünyevi sadakanın aksine ruhunu rahatlatır ve aydınlanmaya kavuşmayı ister. Korkusuzluk sadakası verdiğinde ise korkuyu uzaklaştırarak sıkıntılarından kurtulmayı arzu eder. Ayrıca sadaka kavramı ile gerçekleşen bu birliktelikler sadakanın sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan Uygurlarda toplumsal yardımlaşma ve dayanışmayı ifade etmede önemli bir uygulama olduğunu göstermektedir. Budist düşünce anlayışına göre Buda olma yolunda olan Bodhisattvaların maddi ve manevi olarak yaptıkları bu uygulama aydınlanma uğruna feda ettikleri bir unsurdur. Böylelikle hem kendileri hem de diğer varlıklar söz konusu olduğunda sadakanın maddi ve manevi açıdan ne kadar önemli ve değerli olduğu hemen hemen incelenen bütün eserlerde vurgulanmaktadır.

Alp atım edrem “savaşçılık erdemi”, *bügülenmek edrem* “bilgelik erdemi”, *kutadmak edrem* “mesut etme gücü”, *tılañurmak edrem* “hitabet yeteneği”, *alp edrem*in kamag “seçkin fedakârlık fazileti”, *edgü edrem* “iyi erdem”, *bilge biliglig edrem* “bilgelik yeteneği”, *küü kelig edrem* “doğaüstü erdem”, *uçmak kalımak edrem* “sihirli uçuş yeteneği” terimleri Buda’nın sahip olduğu faziletleri ifade eder. Uygur Türkçesinde yer alan bu faziletlerin Buda’nın gücü kuvveti söz konusu olduğunda kullanıldığı görülmektedir. Bunlardan *alp atım edrem* Buda’nın kahramanlığını, *bügülenmek edrem* bilgeliği ile tüm canlılardan üstün olmasını, *kutadmak edrem* saadet verme ve götürme yeteneğini, *tılañurmak edrem* etkili söz söyleme kabiliyetini, *uçmak kalımak edrem* ise doğaüstü bir fazilete sahip olduğunu ifade eden eşdizimli yapılardır. Uçar’a göre *küü kelig edrem* ise her yerde hazır ve nazır olan doğaüstü güç anlamına gelir ve bu terim Buda’nın ne kadar güçlü olduğunu gösterir. Bunun yanı sıra Budist düşünceye göre Buda yeryüzünü sallaması, gözlerinden ışık çıkarması, gökten yağmur yağdırması ve her yerde var olmasıyla pek çok ilahi güce sahiptir. (Uçar, 2009, s. 524).

Ayrıca etimolojik olarak *er-* fiili erkeğe yakışan nitelikler ve cesaret anlamına gelir. Fakat çoğunlukla iyilik, erdem gibi iyi nitelikleri karşılayan anlamlara da sahiptir. Hatta bazen insanlara olduğu kadar başka nesne veyahut maddeler için de kullanıldığı görülmektedir. (Clauson, 1972, s. 206). Ayrıca erdem sözcüğü büyü ve sihir sanatı ile ilgilenen meditasyon ile bağlantılıdır (Röhrborn, 1977, s. 413). Bu özellik de Buda’ya ait bir nitelik olarak söz konusu olan metinlerde yer almaktadır. Erdemli olmanın yolu ise cömert olmaktan ve dünyevi unsurlara bağlanmamaktan geçer. Böylelikle kişi bu erdemli davranışları yerine getirerek bodhi denilen aydınlanmış gönle ulaşmış olur.

Emgeklig öyüg “ıstırap bataklığı”, *ölmek emgek* “ölüm ıstırapı”, *tugmak ölmek emgek* “doğum ölüm ıstırapı” aydınlanmaya ulaşabilmek için aşılması gereken durumlardan bazılarıdır. Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *emgek* sözcüğü “doğum, yaşlanma, ölüm” gibi fiziksel ve psikolojik sıkıntıları ifade etmek için kullanılmıştır. Canlıların en büyük amacı acı veren bu ıstıraptan kurtulmak ve aydınlanmaya ulaşmaktır.

Belgürtme etöz “dönüşüm bedeni”, *nomlug etöz* “öğreti bedeni”, *belgürtme etözli* “belirtme vücutlu”, *kirtülüg etöz* “samimi beden”, *közünmez etöz* “görünmeyen beden”, *tamulug etöz* “cehennemlik vücut”, *tebreñsiz etöz* “sarsılmaz vücut”, *tüş etözli* “ödül vücutlu”, *altun öñlüg etöz* “altın renkli vücut” birliktelikleri Buda’ya ait bir özellik olup Bodhisattvaların erişmek istediği durumlardır. Eski Uygur Türkçesi metinlerinde genellikle “vücut, beden” anlamında kullanılan *etöz* kavramı aslında Buda’nın ruhunu

simgelemektedir. Budizm’de Burkanların birbirinden farklı üç vücudu vardır. Bunlar; *belgürtme etöz* “zuhur vücudu” ile Burkanlık mertebesine erişenler, diğer canlılara karşı merhametli oldukları için Nirvana’ya gitmekten vazgeçip zuhur vücudunu alıp değişik kılıklara girerek canlılara yardım ederler. *Nomlug etöz* “din vücudu” mutlakı sembolize eder. *Tüş etöz* “mükāfat vücudu” ile Burkan elde ettiği sevaplar sayesinde Nirvana’dan sonra da bu vücut ile var olmaya devam eder (Tekin, 1960, s. 314- 315). Başka bir deyişle *tüş etöz* Bodhisattvalara yardım eden Buda’nın kurtarıcılık tarafını ifade eder (Uçar, 2018, s. 80). *Tamulug etöz* yani “cehennemlik vücut” ise öğretileri gerektiği gibi yerine getirmeyenleri ve kötü eylemlerde bulunan kişileri temsil etmek için kullanılmıştır.

Aşağıdaki örneklerde de görüldüğü gibi Buda’nın niteliklerinden bahsedilirken *etöz* kavramı farklı anlam ve şekillerde kullanılmıştır. Bunlardan *nomlug etöz* “dharma bedeni”, *belgürtme etöz* “dönüşüm vücudu, *tüş etözli* “ödül vücutlu” eşdizimleri Buda’ya ait bir özellik olup *kirtülüg etöz* “samimi beden”, *tamulug etöz* “cehennemlik vücut” eşdizimleri ise canlılara ait bir nitelik olarak değerlendirilmiştir.

Ulug çerig içinte ürüg uzatı utmakın yavalmakın asılmış yavaş serimlig köñüllüg siz *belgürtme etöz*in bultuñuz (AY VII: 459/ 16- 19) “Büyük ordular içinde sürekli zafer kazanan, sabırlı gönle sahipsiniz. Dönüşüm bedenine eriştiniz”

Yene yeme kavşikiya kayu meniñ *nomlug etözüm* erser arıg süzük okşatguluksuz adruk adruk sogançıg öng körk belgülerin ülgülençsiz teñlençsiz edgü erdemlerin sakınu sözleyü yitiñsiz titir (AY III: 164/ 17- 23)

“Yine de ey Kausika, ise benim öğreti bedenim, işte temiz, pak, benzersiz seçilmiş tatlı güzellik ve görkem işaretlerini, sayısız iyilik faziletleriyle düşünülüp söylenemeyecek kadardır.”

Kayu meniñ *kirtülüg etözüm* tılım köñülüm üze yükünüp ögüp burhanlarınñ ulsuz tüpsüz edgüsin (AY V: 351/ 13- 16)

“Samimi bedenim dilim gönlüm ile Budaların dipsiz temelsiz erdemlerine secde edip onu överim.”

Anıñ utlısın tüşin amtı *tamulug etöz*in teginür biz (Maitr: 71/ 41- 43)

“Bunların sonucunda şimdi cehennemlik bedeni bulduk.”

Anta ötrü ayagka tegimlig bodisvt tebrençsiz etözün tütrüm teriñ dyan sakıñç yügerü kılur (Maitr: 39/ 3- 6)

“Bunun üzerine hürmete layık Bodhisattva sarsılmaz vücudu ile derin istiğraka şimdi dalar.”

Burkanlar kaltı ne teg öñre ertmiş kin keltei amtı közünür bo üç üdlerte adınlar tegingülük *tüş etözli* belgürtme etözli üzeliksiz yig üsdünki köni tüz tuymak burkan kutın bulu yarıkamışların körkitü yarlıkap nomlug tilgen evirip ülgüsüz sansız tınlıgları ozguru kutgaru yarlıkadılar (AY III: 174/ 8- 17)

“Budalar öyle ki, nasıl önceden, geçmiş, ilerde, gelecek ve de şimdi bu görünür zamanlarda, başkalarının ulaşması için ödül vücutlu, belirtme vücutlu daha üstü bulunmayan, mükemmel, en üstün doğru düz sezmek adlı Buda kutsallığını bulabildiklerini gösteriverip, öğreti tekerleğini çevirip hadsiz hesapsız canlıları du buyurdular.”

Kutrulmak kapıg “kurtuluş kapısı”, *nom kapıgı* “dharma kapısı”, *tugmaksız nom kapıg* “doğumsuz dharma kapısı” birliktelikleri aydınlanmayı ve Buda’nın faziletini ifade etmek için kullanılan yapılardır. Wilkens, *kapıg* teriminin “kapı” anlamının yanı sıra beden açmak için mecazi anlamda kullanıldığını belirtmiştir (Wilkens, 2021, s. 332). Yukarıdaki söz konusu olan eşdizim örneklerinde de *kapıg* sözcüğü ile gerçekleşen birliktelikler mecaz anlamda kullanılarak kişinin kendini kurtarmasını ifade etmektedir. Tokyürek’e göre ise aydınlanma kapısı anlamında kullanılan bu yapılar “Buda öğretisi ya da erdemi” olarak da tanımlanabilir. 84. 000 aldatıcı hayata karşı Buda 84. 000 yol ortaya koymuştur (Tokyürek, 2019, s. 210). Yani Buda canlıların aydınlanmaya kavuşabilmesi için yapılan her yanlış davranış için bazı çözümler sunmuştur. Böylelikle aydınlanmaya kavuşan kişi Nirvana’ya da erişmiş olur.

Nirvan meñisi “Nirvana sevinci”, *nirvan yolu* “Nirvana yolu, *meñülüğ nirvan* “ebedi kurtuluş” eşdizimleri de aydınlanma ve kurtuluş anlamında kullanılmıştır. Tokyürek, Nirvana’nın tanımını şu şekilde yapar:

“Nirvāṇa terimi, *nir* ve *vāna* kelimelerinden oluşmaktadır ve bu kelimeler farklı şekillerde açıklanmaktadır. *Nir* sözü ‘uzaklaşma, özgürleşme, kurtulma’ anlamındayken, *vāna* ‘yeniden doğum yolu, kötü koku, sık orman’ anlamındadır. Böylece Nirvāṇa, ‘yeniden doğum yolundan uzaklaşmış, ızdıraplı karmadan ve Beş Skandha’dan kurtulmuş’ olarak tanımlanır” (Tokyürek, 2019, s. 451).

Ayrıca kurtuluşu simgeleyen bu kavram “arzuların sona ermesi, iç dinginliğe erişme” anlamlarına sahiptir. Yani arzu ve ihtiraslarından vazgeçen kişi doğum ve ölüm zincirinin etkisinden kurtularak Nirvana’ya erişir (Aydın, 2015, s. 77). Bir öğrencisi Buda’ya

Nirvana'ya ulaşmanın olumlu mu olumsuz mu bir durumu ifade ettiğini sorduğunda Buda şöyle cevap verir.

"Ne yer ne suyun, ne ışık ne havanın, ne sonsuzluk ne boşluğun, ne aklın sonsuzluğunun ne mutlak boşluğun, ne idrakin ne idraksizliğin, ne bu dünyanın ne şu dünyanın, ne güneş ve ne ayın olduğu bir hal vardır. Bu, ne geliş ne gidiş, ne ölüm ve ne de doğum olarak söz ettiğim bir durumdur. O, temelsizdir, sahihsizdir, kesintisizdir; bu ızdırabın sonudur. İşte bu Nirvana' dır" (Mohapatra, 2003, s. 175).

Yani Nirvana'nın pozitif bir durumu ifade ettiğini dile getirir. Bu sebeple Nirvana bir yok oluş veya ıstırap veren bir durum değildir. Aksine kişiyi huzura, mutluluğa ve bilgiye ulaştıracak olan bir kavramdır. Nirvana mutluluğuna ulaşabilmek için öğretileri gerektiği gibi yerine getirmek ve dünyevi ihtiraslardan uzaklaşmak gerekmektedir. Kişi ancak böyle Nirvana'ya ulaşarak aydınlanmaya erişir.

Nizvanılığ bodulmak “klesa bağı”, *nizvanılığ ig* “klesa hastalığı”, *nizvanılığ kkir* “klesa kiri”, *nizvanılığ oot* “klesa ateşi”, *nizvaniler tegzinç* “klesa girdabı”, *nizvanılığ yagı* “klesa düşmanı”, *nizvanılığ bek bag* “tutkulu sağlam bağ”, *nizvanılığ köñül* “tutkulu gönül” birliktelikleri canlıların dünyevi unsurlara duymuş olduğu ihtirası ve tutkuyu ifade eden eşdizimlerdir. Budizm’de ihtiras, ıstırapın kaynağı olduğu için değişik ifadelerle değerlendirmeye tabi tutulmuştur. İhtiras yani tutku canlıların kir ya da hastalıklarını simgeler. Eski Uygur Türkçesinde de tutkuyu ifade eden pek çok kavram vardır. *Nizvanılığ* terimi “aldanış, kir, kirlilik, dünyevi arzu ya da basit istekler” anlamlarında kullanılmaktadır. (Tokyürek, 2019, s. 38- 39). Yani ihtiras aslında olumsuz bir kavram olarak görülmemektedir. Dolayısıyla kişinin bir şeye tapma, aşırı ilgi duyma, açgözlü olma gibi davranışlar sergilemesi ihtiraslı olduğu anlamına gelmez. Akla gelen her türlü istek ve eylem ihtiras yani tutku olarak değerlendirilir.

Busuşlug oot “keder ateşi”, *nizvanılığ oot* “klesa ateşi”, *övkeliğ oot* “öfke ateşi” kişinin kötü olaylar sebebiyle sergilemiş olduğu durumu ifade eden terimlerdir. *Oot* yani “ateş” kavramı Eski Uygur Türkçesinde iki farklı anlamda kullanılmaktadır. Birincisi beş elementden birini ifade ederken ikincisi, sindirimin çalışmasına imkân veren vücut ateşini belirtmek için kullanılır (Wilkins, 2021, s. 511). Nitekim ateş, beş elementden biri olmasının yanı sıra yukarı doğru yanması sebebiyle kurtuluşu yani Nirvana'yı da sembolize eden bir kavramdır. Her türlü sıkıntıya sabretmek, öfke ve tutkularından vazgeçmek Budizm’de aydınlanmaya kavuşabilmek için kişinin dayanması sabretmesi gereken durumlardır. Kozak’a göre tutku, nefret ve hezeyan üç zehir olarak bilinmektedir. Uyanmamış zihne sahip olan kişiler bu üç zehre dolanmış bir vaziyettedir. Buda'nın

öğretileri her biri için bir panzehirdir. Tutkunun panzehiri için cömertliği, nefret için sevgi ve şefkati, hezeyan için ise bilgeliği önerir (Kozak, 2019, s. 48).

Ajunlug taloy ügüz “dünyevi deniz”, *bilge eriglig taloy ügüz* “bilge yaratılışlı deniz”, *busuşlug taloy* “üzüntü denizi”, *edgülig taloy* “iyilik denizi”, *meñilig taloy* “mutluluk denizi”, *sansarlug taloy ügüz* “Samsara denizi”, *tugmak ölmeklig taloy* “doğum ve ölüm denizi” birliktelikleri doğum ve ölüm okyanusunu ifade etmektedir. *Taluy* sözcüğü ilk olarak deniz anlamında kullanılırken daha sonra ise herhangi bir büyük su kütlesi için kullanılmıştır (Clauson, 1972, s. 502). Söz konusu metinlerde de “deniz, okyanus” anlamında kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca bu terim Buda’nın meditasyonunun genişliğini yüceliğini gösteren bir simgedir (Ölmez, 1998, s. 277). Doğum ve ölüm denizi genellikle canlıların yeniden doğum ve ölümünü ifade eden Samsara ile ilişkilendirilir. Kötü davranışlarda bulunan yani aydınlanmamış varlıklar doğum ve ölüm girdabında tekrar tekrar doğar ve ölürlür. Bu döngüden kurtulabilmeleri için dünyaya olan tutku ve ihtiraslarından vazgeçmeleri gerekmektedir. Böylelikle iyilik denizine, mutluluk denizine ulaşarak yaşam ve ölüm döngüsü arasında gidip gelmekten kurtulurlar.

Tuyunmak köñül “aydınlanma gönlü”, *tuyunmak yeri* “aydınlanma yeri”, *tuyunmak yolug* “aydınlanma yolu”, *tuyunmak bölöklüg nom* “aydınlanma bölümlü dharma” birliktelikleri Bodhi denilen aydınlanmış gönlü ve ona ulaşmanın yolunu ifade eden terimlerdir. Clauson *tuyun-* sözcüğünün *tuy-* “elde etmek, anlama, bilinç” gibi anlamlardan ortaya çıktığını, Uygurcada ise “aydınlanmak” olarak kullanıldığını belirtmiştir (Clauson, 1972, s. 569). *Tuyunmak* sözcüğü genellikle söz konusu olan metinlerde bodhi “aydınlanmak, uyanmak” sözcüğünü tanımlamak ve görünenin arkasındaki gerçeği algılayarak Buda alanını elde etmeyi ifade etmek için kullanılmıştır. Kısacası aydınlanmaya ulaşan kişi aynı zamanda Buda gerçeğine, saadetine de erişir. Ancak aydınlanma makamı, kişinin kısa sürede elde edebileceği bir makam değildir. Zorlu ve fedakârlık gerektiren bir süreçtir. Samsara ile başlayan bu süreç Nirvana ile devam eder ve aydınlanmayla sonuçlanır.

1)Samsara: Canlılar doğum ve ölüm döngüsü içinde yani Samsara’da yeniden doğar ve ölürlür.

2)Nirvana: Doğum ve ölüm girdabında gidip gelen canlılar dünyevi istek ve arzularından vazgeçerek Nirvana’ya erişir.

3)Aydınlanma: Nirvana'ya yani kurtulaşa eren canlılar Bodhi denilen aydınlanmış, uyanmış gönle sahip olurlar.

Ölüm yiri “ölüm yeri”, *tamu yiri* “cehennem ülkesi”, *teğri yiri* “cennet ülkesi” eşdizimleri canlıların ölümünü ve öldükten sonra gidecekleri yeri izah eder. *Tuyunmak yiri* “aydınlanma makamı” eşdizimi ise aydınlanmaya ulaşmadaki büyük ve önemli mevkiyi, görev yerini ifade eder. *Yir* “yer, yeryüzü, toprak, arazi, ülke, yol, mesafe, uzaklık, mezarlık ” (Wilkens, 2021, s. 889) anlamına gelmektedir. *Yir* sözcüğü bu eşdizim örneklerinde ise “yer, ülke, mevki” anlamında kullanılmıştır. Kötü amel işleyenler kötü karmalarıyla birlikte cehenneme iyi amel işleyenler ise gökte tanrılarla beraber ikamet eder. Cehennemden kurtulmak ise ancak ıstıraplı hayattan geçerek aydınlanmaya yani Nirvana'ya ulaşmakla mümkündür.

Bışrunmak yol “dindarlık yolu”, *Bodi yol* “Bodhi yolu”, *nirvan yolu* “Nirvana yolu”, *tuyunmak yolug* “aydınlanma yolu”, *ünüş yolu* “kurtulma yolu”, *ünüşlüg ulug yol* “kurtulma yolu”, *edgü yol* “iyi yol”, *köni yol* “doğru yol”, *nom tözlüg yol* “dharma esaslı yol”, *tarkarmak yolug* “zayıflatma yolu” *üzeliksiz yol* “en yüksek yol” eşdizimleri yol sözcüğüyle birliktelik kurarak aydınlanmayı ifade etmek için kullanılmıştır. *Yol* “yol, pozisyon, seviye, rol, önem, kariyer, yöntem” (Wilkens, 2021, s. 911) manasına gelmektedir. Canlılar karanlıklar âleminden yani Cehennemden ancak aydınlandıkları zaman kurtulurlar. *Bışrunmak yol* eşdizimi dini bakımdan yetiştirme yolu, yöntemi anlamında kullanılırken, *tarkarmak yolug* eşdizimi ise zararlı olan şeyleri zayıflatma ortadan kaldırma yöntemini ifade etmek için kullanılmıştır. *Üzeliksiz yol* “en yüksek yol” anlamı ile Buda'nın yolunun seviyesini ve önemini gösterir. *Azguruglı yol* “azdıran yol”, *yavlak yol* “kötü yol” eşdizimleri Cehenneme götüren yol anlamında kullanılmıştır. Canlılar önceki hayat şekillerinde yaptıkları kötü davranışlardan dolayı ıstırap çekerler. İşlemiş oldukları günahlar sonucunda da Cehenneme giderler. Dolayısıyla Buda olma yolundaki Bodhisattvalar da bu kötü davranışlardan kaçınarak Cennete gitmek için çaba sarfederler. *Edgü yol* “iyi yol” birlikteliği ise kötü yolların karşısı olarak insanlar ve tanrılarının yolunu ifade etmek için kullanılmıştır. Canlılar önceki hayatlarındaki iyi kökler ve erdemler sonucunda iyi bir dünyada tekrar doğarlar. Eski Uygur Türkçesi metinlerinde yukarıdaki eşdizim örneklerinde gördüğümüz gibi *yol* kavramı ile kurulan eşdizimler “yol, yöntem, seviye, önem” anlamında kullanılmıştır. Yani Budist düşünce sistemine göre kötü yol canlıları Cehenneme, iyi yol ise tanrılar ve insanlar âlemi olarak bilinen

Cennete götürür. Burada önemli olan canlıların önceki hayat şekillerinde yapmış olduk iyi veya kötü amelleridir.

Alkış ber- “kehanette bulunmak”, *buşı ber-* “sadaka vermek”, *ed tavar ber-* “mal mülk vermek”, *etöz buşı ber-* “vücudunu sadaka (olarak) vermek”, *çhşapt küzet-* “ahlak kaidelerini korumak”, *edgün bar-* “hoş gitmek”, *etöz kod-* “vücudunu terk etmek”, *etöz tit-* “vücudunu feda etmek”, *etözünjüznı idala-* “vücudunu feda etmek”, *kut kolun-* “saadet istemek”, *nom boşgun-* “öğretiyi öğrenmek”, *nom nomla-* “öğretiyi açıklamak”, *nomug okıt-* “öğretiyi okutmak”, *nomlarıg tanukla-* “öğretileri tanıklamak”, *ajun tut-* “insanlar âleminde doğmak”, *nomug tut-* “öğretiye sahip olmak” gibi *isim+ fiil* birlikteliği ile gerçekleşen eşdizim kullanımları vardır.

Ajun tut- “insanlar âleminde doğmak”, *nomug tut* “öğretiye sahip olmak” birliktelikleri *tut-* fiili ile gerçekleşmiş ve kullanıldıkları cümleye farklı anlamlar yüklemişlerdir. *Nomug tut-* birlikteliğinde muhafaza etmek, zihinde tutmak anlamında kullanılırken *ajun tut-* birlikteliğinde doğmak anlamında kullanılmıştır. Ayrıca *ajun tut-* “yer edinmek, kendine bir varlık şekli seçmek (özellikle insanlar âlemi)” anlamına gelen bu kavram Mayrı’nın insanlar âleminde doğduğunu belirtmek için kullanılmıştır (Tekin, 1976, s. 279). İnsanlar âlemi yaşamanın arzu edildiği bir âlemdir. Aydınlanmaya ulaşmak ve âlemlerin sonsuz döngüsü olan Samsara’dan çıkmanın tek yolu burasıdır. Bu yönüyle aslında kendi uyanışının tohumudur. Ayrıca yeniden doğuma inanan Budistler, insanlar âlemini gelecekte gerçekleştirecek olan doğumları etkileyebilen tek âlem olarak görürler (Kozak, 2019, s. 99- 100). Dolayısıyla insanlar âleminde doğmak, canlılar için bir ayrıcalık olarak değerlendirilebilir.

Edgün bar- ; “iyilikle ulaşmak” birlikteliği Buda’nın on ünvanından birini teşkil etmektedir. Bu ünvanlar şunlardır; *tathāgata* “öyle gelmiş”, *arhat* “saygıdeğer”, *samyaksambuda* “doğru şekilde aydınlanmış”, *vidyā-carana-sampanna* “harekette ve faaliyette mükemmelleşmiş”, *sugata* “iyi gitmiş”, *lokavid* “dünyevi dünyanın bilicisi”, *anuttarā* “üstün”, *purusadamyā-sāratha* “ehlileştirici”, *śāstādevamanusyānām* “insanların ve tanrıların hocası”, veya *bhagavān* “dünyayı onurlandıran” ünvanlardır. Bunlardan *sugata edgün barmış* “iyi ölmüş, gitmesi gerektiği gibi gitmiş” anlamına gelen bir ünvanıdır (Uçar, 2009, s. 571- 572).

Etöz kod- “vücudunu terk etmek”, *etöz tit-* vücudunu feda etmek”, *etöz idala* “vücudunu feda etmek”, *etöz buşı ber-* “vücudunu sadaka (olarak) vermek” eşdizimleri ölmek

anlamında kullanılmıştır. Din merkezli bir hayat yaşayan Uygurlar ölümü farklı şekillerde ifade etmişlerdir. Budist ve Maniheizt düşünce yaklaşımını benimseyerek ölümü vücudu feda etmek, ruhun vücuttan çıkması ve huzura ulaşması olarak tanımlamışlardır. Ayrıca *etöz kod-*, *etöz tit-* ve *etöz ıdala-* eşdizimliliklerinin yanı sıra *etöz buşı ber-* birlikteliği de ölmek anlamına gelen başka bir birliktelik olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla ölüm kavramının aynı zamanda diğer canlılar için vücudunu sadaka olarak vermek anlamında kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca Budist düşünce anlayışına göre hayat bir belirsizlikten ibarettir. Ölüm yoktur ama bir son da değildir. Ölüm ruhun yeni bir hayat suretine girerek bir bedenden başka bir bedene geçmesidir (Güç ve Sharafullina, 2017, s. 72). Ruh vücudun içine hapsedilmiş ve her daim buradan kurtulmayı arzular. Yani ruhun asıl amacı vücudu terk edip dünyada bırakarak töze kavuşmaktır. Canlılar doğum ve ölüm okyanusundan kurtulmak için ölümü bir kurtuluş olarak görürler. Hayatta iken Nirvana'ya erişemeyen canlılar öldükten sonra buraya erişmeyi amaçlar (Tokyürek, 2009, s. 182-193). Kısacası Buda ve Bodhisattva yolunda olan canlılar için vücutlarının bir değeri yoktur. Aslında vücutlarını bu uğurda feda ederek kendileri için bir kurtuluş yolu ararlar.

Nom okıt- ; “dharmayı okutmak, öğretmek” canlıların aydınlanması hakikati görmesi için Buda veya Bodhisattvalar tarafından yapılan bir eylemdir. Clauson çalışmasında *okıt-* fiilini iki farklı şekilde ele alır: Birincisi *okıt-* “öğretmek”, ikincisi *ukıt-* “doğasını ve kökenlerini açıklamak” anlamına gelir (Clauson, 1972, s. 81). Söz konusu olan metinlerde hem *okıt-* hem de *ukıt-* şekli mevcuttur. Fakat anlam olarak değerlendirdiğimizde ise tespit edilen bütün örneklerde *nom okıt-* birlikteliği dharaniyi anlatmak, öğretmek anlamı taşımaktadır.

Kut kolun-; “saadet istemek, niyaz etmek” canlıların Bodhi denilen aydınlanmış gönle ulaşma hususunda ne kadar arzulu ve istekli olduklarını gösterir. Ayrıca söz konusu olan bu birliktelik Buda ve Bodhisattvaların canlıları Bodhi denilen aydınlanmaya ulaştırmak için onlara vermiş oldukları sözü teşkil eder (Tokyürek, 2011, s. 286).

Ayığ kılınç “kötü amel”, *edgü kılınç* “iyi amel”, *altun tilgen* “altın tekerlek”, *edgü edem* “iyi erdem”, *küü kelig edrem* “doğaüstü erdem”, *arığ köñül* “temiz gönül”, *ayığ köñül* “kötü gönül”, *edgü ögli köñül* “iyi düşünceli gönül”, *süzök köñül* “temiz gönül”, *kertgünç köñül* “inançlı gönül”, *belgürtme buda* “dönüşmüş Buda”, *ıdok sav* “kutsal söz”, *köni nom* “gerçek öğreti”, *töz nom* “esas öğreti”, *teriñ nom* “derin öğreti”, *yürün nom* “beyaz öğreti”, *kara nom* “siyah öğreti”, *köni kertü bilig* “doğru bilgi”, *teriñ bilge bilig* “derin bilgi”, *yaruk bilig* “parlak bilgi”, *yiti bilge bilig* “keskin bilgi”, *kertü arınma* “doğru

temizlenme”, *kirtü köñüllüg* “doğru gönüllü”, *sıg yuka köñül* “zayıf gönül”, *teñridem köz* “ilahi göz”, *arıg teñridem köz* “saf ilahi göz”, *yaruk yaşuk köz* “parlak göz” birliktelikleri *sıfat+ isim* formuyla gerçekleştirilmiştir. İncelenen metinlerde kullanılan *sıfat+ isim* birliktelikleri Uygur Türkçesinin özellikle dil ve söz varlığı açısından oldukça zengin olduğunu göstermektedir. Bu birlikteliklerde kullanılan sıfatlar, kendinden sonra gelen isimleri niteleyen yani isimleri özellikleriyle belirten sözcükler olarak kullanılmaktadır.

Edgü köñül “iyi gönül” *ayıg köñül* “kötü gönül”, *yarlıgsız köñül* “tarafsız gönül” birlikteliklerinde canlıların nasıl bir gönle sahip olduğunu belirtmek için *köñül* kelimesinden faydalanılmıştır. İyi eylemleri ifade eden *edgü köñül*, iyi tohuma sahip olan kişilerde bulunur. İyi düşünceli canlılar hem diğer varlıklara faydalı olurlar hem de Budizm’deki ideal kişiliğe ulaşırlar. Böylelikle doğum ve ölüm döngüsünden yani Samsara’dan kurtulup Nirvana’ya erişirler. Kötü eylemleri ifade eden *ayıg köñül*, kötü tohuma sahip olan yani günahkâr olan kişilerde bulunur. Kötü tabiata sahip olan canlılar Cehennem hayat şekillerinden birinde yeniden doğarlar ve sonsuz ıstırap çekerler. *Yarlıgsız köñül* ise ne iyi tabiatlı ne de kötü tabiatlı olmayan canlıları ifade etmek için kullanılır (Tokyürek, 2013, s. 249- 266). Bu üç karaktere de sahip olmak veya olmamak insanoğlunun elinde olan bir şey değildir. Bu bakımdan örnekleri değerlendirdiğimizde iyi eylemler Cennete giden yolun kötü eylemler ise Cehenneme giden yolun anahtarıdır.

Adkaksız teñ köñül “bağsız denk gönül”, *agır ayag köñül* “saygılı gönül”, *arıg köñül* “temiz gönül”, *korkınçsız köñül* “korkusuz gönül”, *çın kertü köñül* “doğru gönül”, *edgü köñül* “iyi gönül”, *edgü ögli köñül* “iyi düşünceli gönül”, *ençgü esengü köñül* “huzurlu ve rahat gönül”, *evrilinçsiz köñüllüg* “dönüştürsüz gönül”, *kertgünç köñül* “inançlı gönül”, *küsüzsüz köñül* “isteksiz gönül”, *ögrünç sevinç köñül* “sevinçli gönül”, *katıg köñül* “sağlam gönül”, *süzök köñül* “temiz gönül”, *teriñ köñül* “derin gönül”, *yarlıkançuçı köñül* “merhametli gönül” *sıfat+ isim* birlikteliği ile gerçekleşen bu terimler canlıların kurtuluşa ulaşması hususunda sahip olması gereken gönlü ve düşünceyi ifade etmede kullanılır. Buda saadetine erişmek için ilk olarak kişinin yukarıda yer alan olumlu nitelikleri bünyesinde barındırması gerekir. Kişi böylelikle hem kendine hem de diğer varlıklara karşı faydalı olur.

ayıg köñül “kötü gönül”, *ikireçgü köñül* “şüpheli gönül”, *ilinmiş yapşınmış köñül* “bağlanmış gönül”, *kertgünçsüz köñül* “inançsız gönül”, *nizvanılıg köñül* “tutkulu gönül”, *ökünçsüz köñül* “sevinçsiz gönül”, *seviğ tablag köñül* “meyilli gönül”, *sıg yuka köñül* “zayıf gönül”, *taş köñüllüg* “katı yürekli”, *yarlıkançsız köñül* “merhametsiz gönül”,

yavgan yavız köñüllüg “kötü gönüllü” *sıfat+ isim* birlikteliği ile gerçekleşen bu eşdizimler ise canlıların kurtuluşa erişme konusunda sahip olmaması gereken gönlü ve düşünceyi ifade etmek için kullanılır. Canlıların dünyaya olan tutku, ihtiras ve arzuları Buda saadetine ulaşmadaki en büyük engellerdendir. Bu bakımdan kişi iyi bir düşünceye ve gönle sahip olmalıdır. Nitekim kendine faydalı olamayan kişi diğer varlıklara da bir fayda sağlayamaz.

Edgü kılınç “iyi amel”, *ayıg kılınç* “kötü amel” canlıların yapmış oldukları eylemleri ifade eder. Söz konusu olan metinlerde *kılınç* sözcüğü “amel, eylem, davranış, huy, karakter” anlamında kullanılmıştır. Clauson, *ayıg kılınç* terimini “kötülük yapmak”, *edgü kılınç* birlikteliğini ise “iyi işler yapmak” olarak tanımlar (Clauson, 1972: 624). Soothill-Hodous ise 1937’de yaptığı bir çalışmada metinlerde kullanılan *ayıg kılınç* “yanlış hareket, şeytani hareket, kötü kök, vücudun ve ağzın günahları”; *edgü kılınç* “iyi tohumla beslenmiş ahlaklı canlıların hareketleri” şeklinde tanımlar (Tokyürek, 2012; Hodous (1937)’dan).

Biligsiz bilig “bilgisiz bilgi”, *biligsiz tınlıglar* “bilgisiz canlılar”, *biligsiz yalañuklar* “bilgisiz insanlar”, *etiglig akıglıg bilge bilig* “süslü akıcı bilgi”, *kirlig biligsiz bilig* “kirli bilgisiz bilgi”, *yertinçülüğ bilge bilig* “dünyevi bilgi” eşdizimli yapılar bilgiye sahip olmayan canlıları yani dünyevi istek ve arzulara dalmış kirli bilgiyle beslenen cahil varlıkları ifade etmek için kullanılmıştır. Metinlere baktığımızda da bilgisizlik ya da kirli bilgi canlıların aydınlanma yolundaki en büyük engellerinden biri olduğu görülmektedir.

Bütmiş bışmış bilge bilig “olgunlaşmış bilgi”, *çın kertü bilge bilig* “gerçek bilgi”, *kirsiz arıg bilge bilig* “kirsiz temiz bilgi, *köni kertü bilge bilig* “doğru gerçek bilgi”, *teriñ bilge bilig*, *tıdıgsız bilge bilig* “engelsiz bilgi”, *tözün bilge bilig* “asil bilgi”, *yiti bilge bilig* “keskin bilgi” *bilge biliglig viçin* “hikmetli meşale”, *bilge biliglig yaruk* “hikmetli aydınlık”, *bilge biliglig yükmek* “hikmetli bilge yığını” eşdizimleri ile bilgi konusunda canlılarda olması gereken özellikler belirtilmiştir. Canlılar aydınlanmaya ulaşmak için bu bilgileri muhafaza etmelidir. Clauson, geniş bir anlam yelpazesine sahip olan *bilig* sözcüğünün Sanskritçe’de *vijnāna* bilincini temsil ettiğini ve Uygurcada genellikle *bilge bilig* şeklinde kullanıldığını ifade etmiştir (Clauson, 1972, s. 339). Le Coq ise *bilig* sözcüğünün Eski Uygur Türkçesi metinlerinde “ilim, idrak, yaklaşım”; *bilge* “ârif, irfan sahibi, arifçe, ârife yakışır” anlamlarında kullanıldığını; *bilge bilig* sözcüğünün ise “irfan, kemal”; *biligsiz* “şuursuz, iz’ansız” anlamlarında kullanıldığını dile getirmiştir (Le Coq, 1941, s. 78). Söz konusu olan bu metinlere baktığımızda bilgiye çok fazla önem verildiği

görülmektedir. Olumlu ve olumsuz anlamda kullanılan bilgi sözcüğü metinlerde genellikle “bilgi, hikmet, âlimlik, akıl, bilgelik” anlamlarında kullanılmıştır.

Nomlug tilgen “din tekerleği” ibaresi geçtiği metinlerde genellikle *tevîr*- “döndürmek” fiili ile birlikte kullanılan bir yapıdır. *Tilgen* “tekerlek”, eski Hindistan’da mükemmelliğin sembolü olarak kullanılmasının yanı sıra güneş ve güneş arabasının mecazi anlamında da kullanılmaktadır. Ayrıca eski Burkan sanatında Burkan’ın Benares adlı şehirde vermiş olduğu ilk vaazın da simgesidir. *Nomlug tilgen* birlikteliği ise Burkan dininin yayılmasını ifade eder (Tekin, 1976, s. 281). Bu birliktelik Buda’nın öğretileri söz konusu olduğunda kullanılmaktadır. Dharma tekerleğini döndürmek yani Buda’nın öğretilerini devam ettirmek ise Bodhisattvaların yaptığı bir eylem olarak karşımıza çıkmaktadır. Uygurlarda dharma tekerleğini çevirmek yapılan iyiliklerin en mükemmeli olarak gösterilir. Ayrıca dharma tekerleğini çevirmek aynı zamanda ıstırap çeken canlıların da kurtuluşa erişmesini sağlar.

Arıg teñridem göz “saf ilahi göz, *bilge biliglig köz* “bilgili göz”, *nomlug arıg köz* “dharmalı temiz göz”, *nomlug köz* “dharmalı göz”, *teñridem köz* “ilahi göz”, *yarlıkançuçı köz* “merhametli göz”, *yaruk yaşuk köz* “parlak göz” ifadeleri Buda’nın sahip olduğu gözü ya da görüşleri belirtmek için kullanılmaktadır. Bu birlikteliklerden *teñridem köz*, *arıg köz*, *yarlıkançuçı köz* ve *yaruk yaşuk köz* kavramları Buda’nın sahip olduğu fiziki niteliklerin ötesinde değerlendirilebilecek ifadelerdir. Buda her şeyi görür, farkedir ve canlılara karşı çokca merhametlidir. *Nomlug köz*, Buda ve Bodhisattvaların beş gözünden birini teşkil eder. Bodhisattvalar canlılara fayda sağlamak ve kurtarmak için budist düşünceye ait öğretilerin doğasını algılar ve görür (Tokyürek, 2011, s. 186). Yani dharmalı göze sahip olmak, Bodhisattvaların Buda saadetine ulaşma ve öğretilerini devam ettirmek için önemli bir özellik olarak değerlendirilmektedir.

Idok sav “kutsal söz”, *köni kertü sav* “gerçek/ doğru söz” birliktelikleri Buda ve Bodhisattvalara ait nitelikler olup canlıların da sahip olmak istediği özelliklerdir. Budizm inancına göre yalandan ve kötü sözlerden uzak durmak gerekir. Canlılara karşı daima gerçek ve faydalı olan şeyler söylenmelidir. Doğru sözün temelinde ise doğru dinlemek vardır. Dolayısıyla Budizm’de canlıları doğru dinleyip onlara karşı doğru sözlü olmak gerekir (Tokyürek, 2011, s. 47).

Yirtünçülüg sav “dünyevi söz” birlikteliği ise aydınlanmamış sıradan insanların söylediği sözleri, onların konuşmalarını ifade eder. Dünyevi söz insanların dünyanın tutku ve ihtiraslarına aldanmasına neden olur. Doğru ve gerçek söz ise kurtuluşa götürür.

Bügülenmek edrem “bilgelik erdemi”, *kutadmak edrem* “mesut etme gücü”, *tılañurmak edrem* “hitabet yeteneği”, *uçmak kalımak edrem* “uçma erdemi”, *tılañurmak erkligi* “hitabet gücü”, *tuyunmak köñül* “uyanma gönlü”, *altun öñlüg etöz* “altın renkli vücut”, *belgürtme Burkan* “dönüşmüş Buda”, *bilge eriglig* “bilge tabiatlı”, *tözün bilge biliglig* “asil bilgili”, *alp edremin kamag* “seçkin fedakârlık fazileti”, *edgü edrem* “iyi erdem”, *bilge biliglig edrem* “bilgili erdem”, *küü kelig edrem* “doğaüstü erdem”, *belgürtme etözli* “belirtme vücutlu”, *közünmez etöz* “görünmeyen beden”, *tebrençsiz etöz* “sarsılmaz vücut”, *kizlençü yarlıg* “batını öğretti”, *yarlıkançuçı köñül* “merhametli gönül”, *arığ teñridem köz* “saf semavi göz”, *yarlıkançuçı köz* “merhametli göz”, *ıdok sav* “kutsal söz”, *köni kertü sav* “doğru söz” birliktelikleri Buda’nın özelliklerini, ululuğunu, gücünü ve kuvvetini belirtmek amacıyla kullanılan yapılardır. “Tam bilinç, tam aydınlanma” anlamına gelen *Bodhi* kavramı “farkında olmak, düşünmek, dikkat etmek, uyanmak” anlamındaki *budh* kökünden türemiştir (Tokyürek, 2019, s. 68). Buda bu özellikleri ile bilgili, hikmet sahibi ve aydınlanmış olması bakımından üstün bir konuma sahiptir.

Tutku, ihtiras, arzu ve istek canlıların en büyük düşmanıdır. Hem Budist hem de Maniheizt düşünce yaklaşımının en büyük gayesi bu unsurlar yüzünden acı ve ıstırap çeken canlıları mutluluğa ulaştırmaktır. Samsara denilen doğum ve ölüm döngüsünde eziyet çeken canlılar Nirvana’ya erişerek sonsuz mutluluğa ulaşmanın hayalini kurar. İncelenen eserler bu doğrultuda değerlendirildiğinde bu iki önemli kavramın doğrudan veya dolaylı olarak çeşitli sözcüklerle birliktelik kurduğu gözlemlenmiştir. *Sansar ajunlarığ* “Samsara âlemi”, *sansarlıg taloy ügüz* “Samsara denizi”, *busuşlug taloy* “eziyet denizi”, *tugmak ölmeklig taloy* “doğum- ölüm denizi” birliktelikleri yeniden doğum ve ölüm anlamında kullanılan Samsara’yı ifade ederken; *nirvan yolu* “Nirvana yolu”, *nirvan meñisi* “Nirvana mutluluğu”, *edgülig taloy* “iyilik denizi”, *meñilig taloy* “mutluluk denizi”, *ünüş yolu* “yükselme yolu”, *üzeliksiz yol* “en yüksek yol”, *bodi yol* “Bodi yolu”, *tarkarmak yol* “zayıflatma yolu”, *tuyunmak yolug* “aydınlanma yolu”, *kutrulmak kapıg* “kurtuluş kapısı”, *nom kapıg* “dharma kapısı”, gibi birliktelikler ise Nirvana’yı yani Bodhisattvaların aydınlanmasını ifade etmek için kullanılmaktadır.

Alp alpagut erenler “savaşçı yiğitler”, *ayıg yavlak sakınçığ* “kötü düşünce”, *yavgan yavız köñüllüg* “kötü gönüllü”, *ed tavar ber-* “mal mülk vermek”, *köni kertü arınma* “doğru

arınma”, *kadır yavlak keyik* “yabani hayvan”, *ajunlug taloy ügüz* “dünyevi deniz”, *sansarlıg taloy ügüz* “Samsara denizi” vb. eşdizimli yapılara baktığımızda Eski Uygar Türkçesi metinlerinde ikilemelerin kullanımının oldukça fazla olduğu görülmektedir. İkilemeler, tek başlarına eşdizim olarak değerlendirilemezken başka bileşenlerle birliktelik kurduklarında eşdizim olarak değerlendirilebilirler. İncelenen eserlerde hem *isim+ isim* hem *isim+ fiil* hem de *sıfat+ isim* birliktelikleri ile gerçekleşen eşdizimli yapılarda bu durum görülmektedir.

Busuşlug okı “keder oku”, *edgülig köl* “erdem gölü”, *emgeklig öyük* “ıstırap kumulu”, *kuşulmak kapıg* “kurtuluş kapısı”, *nom kapıg* “öğreti kapısı”, *nirvan yolu* “Nirvana yolu”, *nizvanılıg bodulmak* “klesa lekesi”, *nizvanılıg ıg* “klesa hastalığı”, *nizvanılıg kkir* “klesa kiri”, *nizvanılıg oot* “klesa ateşi”, *nomlug aş* “öğreti aşı”, *övkeliğ oot* “öfke ateşi”, *busuşlug taloy* “eziyet denizi”, *edgülig taloy* “iyilik denizi”, *emgeklig taloy* “eziyet denizi”, *tugmak ölmeklig tilgen* “doğum- ölüm tekerleği”, *tuyunmak yolug* “aydınlanma yolu”, *ünüş yolu* “yükselme yolu”, *bilge biliglig viçin* “hikmetli meşale”, *bilge biliglig yaruk* “hikmetli aydınlık”, *bilge biliglig yükmeğ* “hikmetli bilgi yığını”, *bilge biliglig köz* “bilgili göz”, *nomlug arıg köz* “dharmalı temiz göz”, *nomlug köz* “dharmalı göz” birliktelikleri mecaz anlamda kullanılan yapılardır. Genellikle eşdizimi oluşturan sözcüklerden en az birinin gerçek anlamı dışında kullanıldığı görülmektedir. Bu tarzda kullanılan sözcükler, birlikteliklerin mecaz yoluyla özel bir anlam kazanmasını sağlamaktadır.

Bazı eşdizim örnekleri yine anlamsal olarak ele alındığında eş anlamlı, yakın anlamlı ve zıt anlamlı sözcüklerin birlikte kullanımı dikkat çekmektedir. *Aymanşsız korkınşız köñül* “korkusuz gönül”, *ögrünç sevinç köñül* “sevinçli gönül”, *ikirçgü sezik köñül* “kuşucu gönül” eş anlamlı; *ençgü esenü köñül* “huzurlu ve rahat gönül”, *ilinmiş yapşınmış köñül* “bağlanmış, yapışmış gönül”, *çın kertü köñül* “gerçek ve doğru gönül”, *kkirsiz arıg bilge bilig* “kirsiz temiz bilgi” yakın anlamlı; *tugmak ölmeklig tilgen* “doğum- ölüm tekerleği”, *tugmak ölmeklig taluy* “doğum- ölüm denizi”, *tugmak ölmeklig tegzinç* “doğum- ölüm girdabı” birliktelikleri ise zıt anlamlı sözcükler ile gerçekleşmiştir. Bunlardan özellikle eş anlamlı ve yakın anlamlı sözcüklerin anlatıma zenginlik katarak ifadeyi güçlendirmek için kullanıldığı görülmektedir.

İsim+ isim birlikteliği ile gerçekleşen birlikteliklerin çoğu aynı zamanda belirtisiz isim tamlaması niteliği taşımaktadır. *Ölüm yiri* “ölüm yeri”, *tamu yiri* “cehennem yeri”, *tuyunmak yiri* “aydınlanma yeri”, *teñri yiri* “tanrı yeri”, *kişi ajunı* “insan âlemi”,

kuşrulmak kapığı “kurtuluş kapısı”, *nom kapığı* “öğreti kapısı”, *nom meşisi* “öğreti sevinci”, *nom tözi* “öğreti esası”, *nom uğuşı* “dharma soyu”, *nom kutı* “öğreti kutu”, *nom yörüği* “öğreti yorumu”, *tuyunmak yolu* “aydınlanma yolu” birlikteliklerinde *Yir*, *ajun*, *etöz*, *kapı*, *yol*, *töz*, *uçuş*, *kut*, *yörüğ gibi* terimler tamlanan unsurlar olarak kullanılırken *tamu*, *ölüm*, *teşri*, *kişi*, *kuşrulmak*, *nom*, *tuyunmak* gibi terimler ise tamlayan unsur olarak kullanılmıştır.

Ayrıca Eski Uygur Türkçesi metinlerinde eşdizimli sözcüklerin özelleşmiş anlamsal bir yapıya sahip olduğu ve bu yapıların belli kullanım sınırlılıkları taşıdığı görölmektedir. Eşdizimler bu özelliğinden dolayı genellikle deyimlerle karıştırılmaktadır. Deyimlerde birleşimi oluşturan sözcükler asıl anlamlarını kaybettiğı için deyim anlamını sözcüklerin bütününden anlamak zordur. Bu yüzden deyimlere donmuş ifadeler de denilebilir. Fakat eşdizimi oluşturan sözcüklerden bir veya iki tanesi genellikle gerçek anlamını korumaktadır. Eski Uygur Türkçesinde deyim ve eşdizimi birbirinden ayırmada *kalıplaşma*, *anlamsal şeffaflık* ve *değıştirilebilirlik/ yerine konabilirlik* ölçütleri kullanılmaktadır. Fakat bu ölçütler deyim ve eşdizim arasındaki sınırın tam olarak belirlenmesinde yeterli değildir. Söz konusu olan bu ölçütler ile sadece serbest sözcük birliktelikleri ve deyim arasında bir ayrım yapılabilir. Kısıtlı eşdizimlilikte ise aynı durum söz konusu olmayabilir. Çünkü *değıştirilebilirlik/ yerine konabilirlik* ve *kalıplaşma* hem deyimlerde hem de kısıtlı eşdizimlerde kullanılan ölçütlerdir.

5. SONUÇ

Diller mevzu bahis olduğunda söz varlığının büyük bir kısmını kapsayan eşdizim kavramının önemi yadsınamayacak kadar büyüktür. Eşdizimlilik dilbilim, sözlükbilim ve derlembilim açısından önemli bir bilgi alanını oluşturmaktadır. Genellikle iki ya da daha fazla sözcüğün belirli bir dizgede anlamlı ve tekrarlara dayalı olarak birlikte kullanılması şeklinde tanımlanan eşdizimlilik, 2000’li yıllarda ilgi odağı haline gelen bir kavram olmasına karşın bu alanda yapılan çalışmalar oldukça sınırlı tutulmuştur. Alanyazında sıklık temelli yaklaşımla çeşitli eşdizim kalıpları üzerinden yapılan çalışmaların metin okuma ve yorumlama hususunda tek başına yeterli olmadığı görülmektedir. Fakat derleme dayalı anlam temelli yaklaşım ağırlıklı olmak üzere bu iki yaklaşım beraber kullanıldığında metinlerin anlaşılması ve yorumlanması daha etkili olabilir. Çünkü bir dilde mevcut olan sözcükler tek başlarına veya herhangi bir sözcük ile sıklıkla birlikte kullanıldığında bir anlam ifade etmezler. Ancak anlamsal açıdan bütünlük kurdukları sözcüklerle birlikte kullanıldıkları zaman özel bir anlam kazanırlar. Bu noktada da anlam temelli yaklaşımın sıklık temelli yaklaşıma göre eşdizimli sözcükleri belirlemede daha yetkin olduğu söylenebilir.

Çalışmada Eski Uygur Türkçesi metinlerinden Altun Yaruk (III, IV, V, VI, VII, VIII, X), Maytrısimit, Huastuanıft ve Kuanşı Im Puser adlı eserler esas alınarak anlam temelli yaklaşım uyarınca 444 adet eşdizim saptanmıştır. Bunlardan 180’i *isim+ isim*, 45’i *isim+ fiil*, 219’u ise *sıfat+ isim* birlikteliği ile gerçekleşmiş eşdizimlerdir.

Şimdiye kadar yapılan çalışmalar dikkate alındığında eşdizimli yapıları belirlemede belli ölçütler esas alınmıştır. Bu çalışmada ise anlam temelli yaklaşım ön planda tutularak *sözdizimsel/ dilbilgisel biçimlenmişlik, anlamsal birlik, anlamsal açıklık/ kapalılık ve değiştirilebilirlik/ yerine konabilirlik* ölçütlerinin Eski Uygur Türkçesi metinlerindeki eşdizimleri belirleme noktasında kullanılabileceği kanısına varılmıştır.

Eski Uygur Türkçesi metinlerindeki bazı sözcüklerin eşdizimleri incelendiğinde sözcüklerin farklı bağlamlarda birden çok kullanıldığı ve bazılarının mevcut anlamı dışında farklı anlamlar kazandığı gözlemlenmiştir. Bunlardan *tuyunmak* “aydınlanma, kavrama, yaklaşım” sözcüğünün *köñül* “gönül”, *yir, yol, nom* gibi sözcükler ile eşdizim oluşturduğu ve aydınlanma anlamında kullanıldığı; *edrem* “erdem” sözcüğünün *alp atım, büğülenmek, kutadmak, tılañurmak, uçmak kalımak, edgü, bilge biliglig, küü kelig* sözcükleri ile eşdizim oluşturduğu ve Buda ve Bodhisattvaların sahip olduğu erdem,

fazilet, güç ve yeteneği ifade etmek için kullanıldığı; *bilig* “bilgi” sözcüğünün *viçin*, *yaruk*, *yükmek*, *tınlıg*, *yalañuk*, *bütmiş bışmış*, *çın kertü*, *etiglig akıglıg*, *teriñ*, *tıdıgsız*, *tözün*, *yertinçülüg*, *köni kertü*, *yiti*, *biligsiz* gibi sözcüklerle eşdizim oluşturduğu ve tüm canlıların sahip olmak istediği bilgi bilgelik, hikmet ve âlimlik anlamında kullanıldığı; *etöz* “vücut” sözcüğünün *belgürtme*, *nomlug*, *altun öñlüg*, *kirtülüg*, *közünmez*, *tamulug*, *tebrençsiz*, *tüş* sözcükleri ile eşdizim oluşturduğu, Buda ve tüm canlıların sahip olduğu gövde, beden, vücut, şekil ve görünüşü ifade ettiği; *köñül* “gönül” sözcüğünün *arıg*, *ayıg*, *aymançsız*, *korkınçsız*, *edgü ögli*, *evrilinçsiz*, *ikireçgü*, *ilinmiş yapşınmış*, *kertgünç*, *kertgünçsüz*, *kirtü*, *küsüşsüz*, *niznavılıg*, *sevig tablag*, *süzök*, *teriñ*, *yarlıgsız*, *yarlıkançuı*, *yarlıkançsız* gibi sözcüklerle eşdizim oluşturduğu, canlıların düşünce, cesaret, irade, niyet, istek ve arzularını belirtmek için kullanıldığı; *nizvani* “ihtiras” sözcüğünün *tegziñç*, *bodulmak*, *ig*, *kkir*, *oot*, *yagı* gibi sözcüklerle eşdizim oluşturduğu ve canlıların aydınlamaya ulaşmadaki en büyük engellerinden olan klesa, ihtiras, arzu ve tutku anlamında kullanıldığı görülmektedir. Özellikle Eski Uygur Türkçesi metinlerinde sıklıkla kullanılan ve anlamsal açıdan güçlü eşdizimleri tespit edilen *nom* “dharma, öğreti” sözcüğünün *darani*, *agılık*, *erdiniğ*, *kapıg*, *kut*, *meñi*, *tablag*, *tıñ*, *tilgen*, *töz*, *uguş*, *yarlıg*, *yörüg*, *aş*, *kezig*, *küvrüg*, *abay*, *tog/tug*, *yagmur*, *yaruk*, *yula*, *etiglig*, *igid*, *kara*, *yürün*, *kölünülüg*, *köni*, *teriñ*, *tugmaksız* gibi sözcüklerle eşdizim oluşturduğu ve öğreti, kanun, din, cemaat, eser, metin, aydınlanma, doğum ve ölüm anlamında kullanıldığı saptanmıştır.

Son zamanlarda istem ve eşdizim birlikte anılan ve ayrımı yapılması gereken bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Sözcüklerin anlambilimsel, sözdizimsel ve morfolojik boyutları ile ilgilenen istem, seçimli yani sınırlı olması yönü ile eşdizim ile ilişkilendirilir. Örneğin; *yokka çıgayka buşı berzün* (AY VI: 4- 5) “Fakire fukaraya sadaka versin” cümlesi istem açısından değerlendirildiğinde her bir sözcüğün cümle içinde semantik bir rolü vardır. Yükleme yönetici konumundadır ve anlamsal birliği sağlamak için yüklem hangi öğelere ihtiyaç duyduğu önemlidir. Bu sözcükler göz ardı edildiği takdirde okuyucu için anlamsız bir cümle ortaya çıkar. Bu durum istemin seçim sınırlılığı özelliğine sahip olması ile ilgilidir. Eşdizim açısından baktığımızda *ber-* eylemi günümüz Türkçesinde *cevap/ konser/ kıymet/ emir/ hak/ hizmet/ ödül/ poz/ mücadele* vb. sınırlı sayıda sözcük ile birlikte kullanılır. Ya da söz konusu metinlerde kullanılan *ber-* eylemi ile *buşı ber-*, *ed tavar ber-*, *etöz buşı ber-*, *alkış ber-* gibi eşdizimli yapılar gerçekleştirilmiştir. Eşdizimli sözcüklerin de bir araya gelmesinde sınırlılık mevzu bahis olduğu için birlikteliği

oluşturan sözcüklerin anlamsal olarak ne istediği önemlidir. Bu bakımdan eşdizim ve anlamsal istemin sınırlı öğeler ile gerçekleşiyor olmaları aralarında sıkı bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Budizm ve Maniheizm dinini benimseyen Uygurlar dinlerini öğretiler vasıtasıyla daha geniş kitlelere yaymayı amaç edinmişlerdir. Doğal olarak bu düşünce yazmış oldukları metinlere de yansımıştır. Çalışmada dini anlamda kullanılan birlikteliklerin yanı sıra pek çok birlikteliğin Buda'nın yüceliğini ve gücünü ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca Budizm ve Maniheizm'in etkisini taşıyan bu birlikteliklerin Türkçe olarak metinlerde yer alması ve açıklanması dile verdikleri önemi de gözler önüne sermektedir.

Eski Türkçe dönemi, dil ve söz varlığı bakımından oldukça zengin bir yapıya sahiptir. Söz varlığı her ne kadar zaman içerisinde bir takım değişikliklere uğrasa da geçmişin izlerini bünyesinde barındırarak geçmiş ile gelecek arasında köprü vazifesi görmektedir. Dilde ve söz varlığında gerçekleşen bu değişimi daha iyi incelemek ve anlamlandırabilmek için daha fazla eşdizim çalışması yapılmalıdır. Ayrıca içinde bulunan toplumun sosyal, kültürel ve ekonomik hayatını yansıtmaları bakımından bu birlikteliklere hâkim olmak tarihi metinleri anlamada büyük bir öneme sahiptir. Bütün bunların yanı sıra deyimler, ikilemeler, birleşik sözcükler dâhil olmak üzere diğer sözcük birliktelikleri ve eşdizim arasındaki karışıklığı gidermek için Eski Türkçe dönemine ait eserler incelenerek derlem tabanlı bir eşdizim sözlüğü hazırlanabilir. Bu sözlük sayesinde öğrenci hem diğer sözcük birliktelikleri ve eşdizim arasında bir ayırım yapabilir hem de metinleri kolaylıkla anlayıp yorumlayabilir.

KAYNAKLAR

- Adalar, D. (2000). Arapça ve Türkçe ders kitaplarındaki “yardımlaşma” ve “arkadaşlık” konulu metinlerin karşılaştırılması: Bir eşdizimsel örüntüleme çözümlemesi örneği. *Dil Dergisi*, (129), 63-84. http://dx.doi.org/10.1501/Dilder_00000000036
- Ağca, M. (2018). *Tarihi türk dili alanlarında “gülmek” fiili ve eşdizimlileri*. İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık.
- Ağca, M. (2019). Tarihi metinlerin anlaşılması ve aktarımında eşdizimlilik bilgisinin önemi. *X. Uluslararası Dünya Dili Sempozyumu Bildiri Kitabı*, (12-20).
- Ağca, M. (2020a). *Eski Türkçe metinlerde sıfatların eşdizimliliği*. [Yayınlanmış doktora tezi, Pamukkale Üniversitesi] Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Ağca, M. (2020b). Deyimsel sözcük birlikteliklerinin sınıflandırılması ve bir eşdizimlilik kategorisi: Deyimsel eşdizimlilik. *Gazi Türkiyat*, (27), 161-177. <https://doi:10.34189/gtd.27.010>
- Aksan, D. (2020). *Anlambilim. Anlambilim konuları ve Türkçenin anlambilimi*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aksoy, Ö. A. (1995). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü 1- 2*. Ankara: İnkılap.
- Akyol, H. (2022). *Altun Yaruk'taki fiillerin eşdizim sözlüğü*. [Yayınlanmış Yüksek lisans tezi, Hacı Bayram Veli Üniversitesi], Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Al- Thubaity, A., & Bazim, İ. (2017). A collocation extraction tool and two language resources for MSA. *The National Centre for Computer Technology and Applied Math, King Abdulaziz City for Science and Technology*. Riyadh. 11442, Saudi Arabia. <http://dx.doi.org/10.1016/j.procs.2017.10.090>
- Alsarray, M. (2015). *Türkçe Ulusal Derlemi'nde yüksek sıklıkla kullanılan adların eşdizimlilikleri*. [Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi], Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Altaylı, S. (2010). Atasözü ve deyimler arasındaki farklar . *Karadeniz Araştırmaları*, 25(25), 125-134.
- Ayabakan İpek, M. (2019). *Türkçe Sözlük'te eş dizimli öğelerin sunumu ve görünüşleri*. Ankara: TDK.
- Ayazlı, Ö. (2012). *Altun Yaruk Sudur VI. kitap karşılaştırmalı metin yayını*. Ankara: TDK.
- Aydın, F. (2015). Dinlerde kurtuluş anlayışı (Teorik bir giriş denemesi). *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 71-101.
- Bartsch, S. V. (2014). Towards a Firthian notion of collocation. Friedrich-Alexander-Universität Erlangen-Nürnberg.
- Benson, M. B. (1997). *The BBI dictionary of english word combinations*. [rev. ed.of BBI Combinatory Dictionary of English, 1986]. Amsterdam /Philadelphia: John Benjamins.
- Bentivogli, L., & Pianta, E. (2003). Detecting hidden multiwords in bilingual dictionaries. The Tenth EURALEX International Congress, Euralex 2002 (pp. 785-793). Copenhagen, Denmark: August 13-17, 2002.
- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford University Press.
- Cowie, A. P. (1978). The place of illustrative material and collocations in the design of a learners dictionary. In *In Honour of A.S. Hornby*, Strevens P. (Ed.). Oxford University Press, Oxford, 127-139.

- Cruse, D. A. (1986). *Lexical semantics: Cambridge textbooks in linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cuci, H. (2020). *Maytrisimit eşdizim sözlüğü* [Yayınlanmış yüksek lisans tezi, Hacı Bayram Veli Üniversitesi], Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Çalışkan, N. (2019). Yükleme konumundaki sıfatlar ile fiilimsi tamlayıcıları arasındaki eşdizimlilik. *Dil Araştırmaları*, 24(13), 75-88.
- Çelik, T. (2014). Füzûzan'ın öyküleri ya da kadınların tarafı bir eşdizimsel çözümleme örneği. *14 Şubat Dünyanın Öyküsü Dergisi*, 128- 133.
- Çetin, E. (2020). *Altun Yaruk VIII. kitap. Berlin bilimler akademisindeki metin parçaları (karşılaştırmalı metin, çeviri, açıklamalar, dizin)*. Ankara: TDK.
- Çetin, E. (2020). *Altun Yaruk VII. kitap. Berlin bilimler akademisindeki metin parçaları (karşılaştırmalı metin, çeviri, açıklamalar, dizin)*. Ankara: TDK.
- Çetin, E. (2021). Karahanlı Türkçesi metinlerinde manihaist ve budist çevreye ait bazı sözcükler. *İstanbul Üniversitesi Yayınevi. Türkiyat Mecmuası*, 31(1), 199-223.
- Çetinkaya, B. (2009). Eşdizimli sözlükler. *Turkish studies international periodical for the languages. Literature and history of turkish or Turkic*, 4(4), 196-206. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.808>
- Çetinkaya, B. (2010). Eşdizimli sözlükler ve türkçenin eşdizimli sözlüğü. *Türkiye'de ve Dünyada Sözlük Yazımı ve Araştırmaları Sempozyumu*, İstanbul: Kubbe Neşriyat. (s. 406- 415).
- Çıkrıkçı, S. & Arıca-akkök, E. (2014). Yazınsal metinlerde boyut sıfatlarının eşdizimsel görünüşleri. *Dil ve Edebiyat Dergisi*, 11(2), 1-20.
- Dedeoğlu, E., & Şen, G. (2010). *İngilizce-Arapça-Türkçe eşdizim*. Ankara : Fecr Yayınevi.
- Demirci, K. (2017). *Türkoloji için dilbilim*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Doğan, N. (2014). Bir kültür unsuru olarak eşdizimsel yapılar. Şişman, B., & Düzenli, M. (Ed.). *Gençlik ve Kültürel Mirasımız/Uluslararası Kongresi Bildirileri Kitabı*, (s. 507-518). Samsun.
- Doğan, N. (2015). Türkçe Sözlük'te fiisel eşdizimlilik. *Gazi Türkiyat*, (17), 67-84.
- Doğan, N. (2016b). Türkçe Sözlük'te sıfatların eşdizimlilik bilgisi. *XI. Uluslararası Büyük Dil Kurultayı Bildirileri Kitabı, Budapeşte-Macaristan* (s. 801- 809). Ankara: İ. D. Bilkent Üniversitesi.
- Doğan, N. (2016b). *Türkiye Türkçesinde fiillerin eşdizimleri*. Ankara: Yayınevi.
- Doğan, N. (2016c). Türkçe öğrenci sözlüklerinde eşdizimlilik bilgisi. *International Journal of Language*, 4(1), 267-282. <http://dx.doi.org/10.18033/ijla.375>
- Doğan, N. (2016d). İstem sözlükleri ve Türkçe. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 251- 268. <https://dx.doi: 10.9761/JASSS3262>
- Doğan, N. (2019a). Türkçede Dilbilgisel Eşdizimlilik. Ağca, F. & Koç, A. (Ed.). *X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı* (s. 535- 545). Eskişehir.
- Doğan, N. (2019b). Yabancılar Türkçe öğretiminde eşdizimsel farkındalık ve öğrencilerin eşdizim yeterlilikleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(68), 115-122. <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2019.3810>
- Doğan, N. (2019c). Yabancılar Türkçe öğretimi ders kitaplarında kalıplaşmış dil birimlerinin yeri ve önemi. *International Journal of Language Academy*, 7(30), 361-374. <http://dx.doi.org/10.29228/ijla.39966>

- Doğan, N. (2020). Türkçede sözcük ve dil bilgisi ilişkisi: Dilbilgisel eşdizim kalıpları. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.*, 8(6), 1945-1957. <https://dx.doi.org/10.18506/anemon.821972>
- Eken, N. T. (2015). *Anlatı metinlerinde sözcük birliktelikleri: Türkçe üzerine eğitim öğretim ortamları hedefli gözlemler*, [Yayınlanmamış doktora tezi], Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eken, N. T. (2016). Eşdizimlerin saptanmasına ve betimlenmesine yönelik kuram ve yaklaşımlar. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(33), 28-47.
- Emlik, N. (2021). *Kutadgu Bilig'deki fiillerin eşdizim sözlüğü* [Yayınlanmış yüksek lisans tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi], Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK.
- Evert, S. (2004). The statistics of word cooccurrences: Word pairs and collocations. *PhD Thesis, University of Stuttgart*.
- Evert, S. (2007). Corpora and collocations. Institute of cognitive science. Germany: University of Osnabrück 49069 Osnabrück.
- Farrokh, P. (2012). Raising awareness of collocation in ESL/ EFL classrooms. *Journal of studies in Education* , Sayı. 3. <https://dx.doi.org/10.5296/jse.v2i3.1615>
- Fontenelle, T. (1994). What on earth are collocations. An assessment of the ways in which certain words co-occur and others do not. *English Today*, (10)4, 1-10.
- Gulcalı, Z. (2021). *Altun Yaruk Sudur X. kitap (Metin- Türkiye Türkçesine aktarımı- Çince metinle karşılaştırmalı açıklamalar- sözlük- ikilemeler dizini)*. Ankara : TDK.
- Güç, A., & Sharafullina, A. (2017). Tibet Budizmi'nde inanç esasları ve ölüm ötesi. *U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(2), 57-88.
- Güç, A., & Sharafullina, A. (2020). Budizm'de dört temel gerçek, sekiz dilimli yol ve Nirvana. *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD)*, 5(12), 3- 28.
- Halliday, M. A. (1966). Lexis as a linguistic level. Firth, F. R., & Bazell, C.E. vd., (Ed.). London: Longman, 148-162.
- Halliday, M. A. (2004). Lexicology. *Lexicology and Corpus Linguistics*, 1- 22.
- Hanks, P. (2006). lexicography: Overview. *Encyclopedia of language linguistics*. Oxford. Elsevier, s. 113- 123.
- Hirik, S. (2017). İstemsel eşdizimlilik ve kiplik ilişkisi: Tahmin kiplikleri örneği. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6(2), 719-733.
- Hoey, M. (2005). *Lexical priming: A new theory of words and language*. Abingdon, Oxon: Routledge.
- Hori, M. (2004). *Investigating dickens style. A collocational analysis*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- İmer, K., Kocaman, A., & Özsoy, A. S. (2011). *Dilbilim sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- İsi, H. (2021). Bireysel bir kurtuluş aracı olarak eski Uygurlarda “sadaka” kavramı. *Milli Folklor*, (17), 141- 150.
- Jackson, H. (2002). *Lexicography: An introduction*. London. Routledge.
- Kıran, Z. (1986). *Dilbilim akımları*. Ankara: Onur Yayınları.

- Kırmızı, Y. (2018). *Garibnâme'de insan vücuduyla ilgili adların eşdizimlilikleri ve kavramlaştırma –yüz, bejiz, -rüy, surat örneği* [Yayınlanmış doktora tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi], Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Kjellmer, G. (1987). Aspects of English collocations. Meijs, W. (Ed.), *Corpus Linguistics and Beyond. Proceedings of the Seventh International Conference of English Language Research on Computerized Corpora*. Amsterdam: Rodopi, 133- 140.
- Kozak, A. (2009). *Budizm 101: Buda ve dört asil gerçekten dharma ve Nirvana'ya Budizm hakkında bilmek istediğiniz her şey*. Denizci, Y.E. (çev.), İstanbul: Say Yayınları.
- Kumanlı, M. S. (2016). Türkçe Sözlük'te eşdizimliliklerin gösterilişi . *Gazi Türkiyat*, 195-204.
- Kurtoğlu, Ö. (2016). Öğretim düzleminde bütünleyici bir yaklaşım savunusuyla eşdizimliliğe kurumsal bir bakış. *Mersin Üniversitesi Dil ve Edebiyat Dergisi (MEUDED)*, 13(1), 39-70.
- Landau, S. I. (2001). *Dictionaries: The art and craft of lexicography. Second edition. [First edition 1989]*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Le Coq, A. V. (1941). *Huastuanift*. Himran, S. (çev.), Ankara: Ulusal Matbaa.
- Lewis, M. (1997). Pedagogical implications of the lexical approach. In Coady, J. and Huckin, T. (eds.), *Second Language Vocabulary Acquisition*. Cambridge: Cambridge University Press, 255- 270.
- Lewis, M. (2000). *Teaching collocation: Further developments in the lexical approach*. London: Language Teaching Publications.
- Magnusdottir, G. (1989). Collocations in knowledge based machine translation. *Proceedings of Nodalida*, 204-207.
- Martyńska, M. (2004). Do English language learners know collocations. Institute of Linguistics. Adam Mickiewicz Universityul. Międzychodzka (5), 60-371 Poznan. Poland.
- Men, H. (2017). *Vocabulary Increase and collocation learning*. Shanghai: Springer.
- Mert, E. L. (2013). İlköğretim 6, 7 ve 8. sınıf Türkçe ders kitaplarında yer alan öykü metinlerindeki değerlerin eşdizimli sözcükler bağlamında incelenmesi. *ilköğretim online*, 12(3), 808-821.
- Metin, S. K., & Karaoğlu, B. (2016). Türkiye Türkçesinde eşdizimlerin istatistiksel yöntemlerle belirlenmesi. *Bilig*, (78), 253-286.
- Mohapatra, A. (2003). Budizm. Hidayet Işık (çev.). *Selçuk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, (16), 169-181.
- Musaoğlu, M. (2006). *Türkçe aktarma bilimi ve dilbilimsel boyutları*. Ankara: Bilkent Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi.
- Nesselhauf, N. (2003). The use of collocations by advanced learners of English and some implications for teaching. *Applied Linguistics*, 24(2), 223-242.
- Nesselhauf, N. (2004). What are collocations? (D. Allerton, N. Nesselhauf, P. Skandera, Ed.). *Phraseological Units: Basic Concepts and Their Application*. Basel: Schwabe, 1-21.
- Nesselhauf, N. (2005). *Collocations in a learner corpus*. Amsterdam/ Philadelphia. John Benjamins Publishing Company.
- Ölmez, M. (1991). *Altun Yaruk III. Kitap (= 5. Bölüm)*. Ankara : Odak Ofset.
- Ölmez, M. (1998). Tibet Buddhizmine ait eski uygurca Bahşı Ögdisi, Bahşı Ögdisi. Klaus Röhrborn armağanı. Laut, J. P., & Ölmez, M. (haz.) M.). *Türk Dilleri Araştırmaları*, 21. Freiburg/ İstanbul. 261-293.

- Önder, Ş. G. (2014)). *Arap Dilinde Eşdizim* [Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi], Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Arap Dili Ve Belagatı Bilim Dalı.
- Ördem, E. (2013). Yabancılarla Türkçe öğretiminde leksikal yaklaşım: Bir eşdizimlilik çalışması modeli. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Türkçenin Eğitimi Öğretimi Özel Sayısı. 6(11), 905-931. <https://doi.org/10.14520/adyusbd.489>
- Özkan, B. (2010). Türkçenin öğretiminde sıfatların eşdizim sözlüğü. *E- International Journal of Educational Research*, 1(2), 51- 65.
- Özkan, B. (2011). *Türkiye Türkçesinde belirteçlerle fiillerin birlikte kullanılması ve eşdizimlilikleri*. Ankara: TDK.
- Özkan, B. (2013). Yöntem ve Uygulama Açısından Türkiye Türkçesi Söz Varlığının Derlem Tabanlı Sözlüğü. *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, (66), 149-178.
- Özkan, B. (2019). *Türkiye Türkçesinde adlarla ön adların birliktelik kullanımı ve eşdizim sözlüğü (Derlem tabanlı bir uygulama)*. Ankara: Efe Akademi Yayınevi.
- Özkan, B. (2020). *Türkiye Türkçesinde ön Adlarla adların birliktelik kullanımı ve eşdizim sözlüğü (Derlem tabanlı bir uygulama)*. Ankara: TDK.
- Patsala, P. (2006). On the Distinction and Presentation of Idioms and Collocations in Bilingual English Greek Dictionaries. School of English Dept. of Theoretical and Applied Linguistics Aristotle University of Thessaloniki 541 24. Thessaloniki Greece.
- Pilten, Ş. (2008). Eş Dizimlilik özellikleri bakımından Türk dilinde “temiz” sözcükleri. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, (4) 24-46.
- Poulsen, S. (2005). *Collocations as a language resource, a collocations as a language resource functional and cognitive study in English phraseology*. [Yayınlanmamış doktora tezi]. University of Southern Denmark.
- Röhrborn, K. (1977). *Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der Vorislamischen Türkischen Texte aus Zentralasien, Lieferung 1-6*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Schmid, H. (2003). Collocation: hard to pin down, but bloody useful . *Stauffenburg Verlag*, s. 235-258.
- Sel, P. (2020). *Runik Harfli Metinlerde Eşdizimlilik* [Yayınlanmış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi], Türk Dili ve Edebiyatı.
- Seretan, V. (211). Syntax- Based collocation extraction. springer pres.
- Sert, G. (2017). Türkçe eşdizimlilik çalışmalarında terminoloji sorunu. *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı* (s. 189-201). Eskişehir: ESOGÜ Basımevi.
- Sinan, A. T. (2015). *Türkçenin deyim varlığı*. Kesit Yayınları.
- Sinclair, J. J. (2004). English lexical studies: Report to OSTI on Project C/LP/08. In Krishnamurthy, R. (Ed.), *English Collocation Studies: the OSTI Report*. London: Continuum. s. 2-204.
- Smadja, F. (1993). Retrieving collocations from text: Xtract. *Computational Linguistics*, 19(1). 143-177.
- Soyer, S. (2006). *Arapça- Türkçe çevirilerde sözcük ve kalıplaşmış ifadeler düzeyinde eşdizimlilik sorunları ve çözüm önerileri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Subaşı- Uzun, L. (1991). Deyimleşme ve Türkçede Deyimleşme Dereceleri. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, (2), 29-39.

- Suleymanova, G. (2018). Oğuz grubu Türk lehçelerinde organ isimleri ile yapılan deyimler [Yayınlanmış doktora tezi, Gazi Üniversitesi], Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Taşıgüzel, S. (2004). İlköğretim Türkçe ders kitaplarında öğretici nitelikli metinlerdeki eşdizimsel örüntülerin görünümü. *Dil Dergisi*, (125), 72-87.
- Tekin, Ş. (1976). *Uygurca metinler II: Maytrisimit, burkancuların Mehdisi Maitreya ile buluşma, Uygurca iptidaî bir dram (Burkancılığın Vaibhāsika tarikatına ait bir eserin Uygurcası)*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları .
- Tekin, Ş. (1993). *Uygurca metinler I. Kuanşi İm Puser (Ses işiten ilah)*. Ankara: TDK.
- Tekin, Ş. (2013). *Köktürk yazıtlarındaki deyimler üzerine I, makaleler II tarihî Türk yazı dilleri* Yılmaz, E., & Demir, N. (haz.). Ankara: TDK. 11- 12.
- Tekin, Ş. (2013). *Köktürk yazıtlarındaki deyimler üzerine II, makaleler II tarihî Türk yazı dilleri* Yılmaz, E., & Demir, N. (haz.). Ankara: TDK. 13- 16.
- Tokyürek, H. (2009). *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm terimleri*. Ankara: TDK.
- Tokyürek, H. (2009). Eski Uygur Türkçesinde ölüm kavramı ile ilgili ifadeler. *Bilig*, 1(50), 169-198.
- Tokyürek, H. (2011). *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm terimleri* [Yayınlanmış doktora tezi, Erciyes Üniversitesi]. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tokyürek, H. (2012). Eski Uygurca metinlere göre Budizmin Manihaizme etkisi. *Turkish Studies*, 7(4), 2888-2906. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4105>
- Tokyürek, H. (2013). Eski Uygur Türkçesinde köñül sözü. *Bilig*, 1(66), 247-272.
- Tokyürek, H. (2021). *Altun Yaruk Sudur IV. Tegzinç (Karşılaştırmalı metin yayını)*. Ankara: TDK.
- Torun, Y. (2011). Dede Korkut hikâyelerinde barınma ile ilgili sözler ve bu sözlerin birliktelik kullanımları üzerine. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, terature and History of Turkish or Turkic*, 6(3), 1251-1263.
- Uçar, E. (2009). *Altun Yaruk Sudur V. Kitap. Berlin koleksiyonundaki fragmanların transliterasyonu ve transkripsiyonu. Açıklamalar ve dizin* (Yayınlanmış doktora tezi, Ege Üniversitesi), Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dünyası Araştırmaları Ana Bilim Dalı.
- Uçar, E. (2018). Kutadgu Bilig dizinindeki bir kelime hakkında [VI]: Etöz “vücut” üzerine (About a Word in the Index of Qutadgu Bilig VII: ätöz “body”). *Türkologiya Dergisi*, (4) 78-86.
- Van Der Meer, G. (1998). Collocations as one particular type of conventional Word combination their definition and character. University of Groningen.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. İstanbul: Multilingua.
- Wilkens, J. (2020). *Handwörterbuch des Altuigurischen. (Altuigurisch– Deutsc – Türkisch)/ Eski Uygurcanın El Sözlüğü*. (Eski Uygurca– Almanca– Türkçe), Akademie der Wissenschaften zu Göttingen (Hrsg.). Hardcover. 17x 24; IX, 929 Seiten. ISBN 978- 3-86395- 481- 9.
- Wood, M. (1981). A Definition of idiom. Manchester, England: Center for Computational Linguistics, University of Manchester.
- Yağcıoğlu, S. (1999). Gazete köşe yazılarında eşdizimsel örüntüleme ve ideoloji. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, (10), 55-64.
- Yağcıoğlu, S. (2002a). Metinsel Bağdaşıklığın Sağlanmasında Eşdizimin İşlevi. *Türkçede Bilgi Yapısı ve Bilimsel Metinler*. German (Essen), 107-114.

- Yağcıoğlu, S. (2002b). Sosyoloji metinlerinde konu sürekliliğinin eşdizimsel örüntü açısından incelenmesi: Edimbilimsel bir yaklaşım. Türkçede bilgi yapısı ve bilimsel metinler. German (Essen), 187-202.
- Yaylagül Üstünel, Ö. (2019). Kutadgu Bilig'deki bazı yakın- eşanlamlı sözcükler ve eşdizimlileri. Şen, S., Mangır, M. (Ed.). XI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı (s. 1804-1814). Samsun.
- Yazıcı Ersoy, H. (2018). Orhon yazıtlarında eşdizimlilik. Orhun'dan Anadolu'ya. Uluslararası Türkoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı II. Cilt (s. 1499- 1516). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Zengin, A., & Yaman, Ü. (2018). Eski Uygur Türkçesi metinleri üzerinden Budizm ve Maniheizm'in avaşa bakışı (Buddhist and Manichaeist Views on War on the Old Uyghur Turkish Texts). İstanbul University Press. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 58(1), 175-216.

EŞDİZİMLİ SÖZCÜKLER DİZİNİ

A

adkaksız teñ köñül, 121
agır ayak köñül, 121
ajun tut-, 100
ajunlug taluy ögüz, 144
alkış bir-, 92
alp alpagut erenler, 102, 168
alp atım edrem, 51
alp erdemin kamag, 110
altun küvrüg, 102
altun öñlüg yaltrık, 103
altun öñlüg yaruk, 57, 62, 64, 103, 128
altun tilgen, 103
altun öñlüg etöz, 102
arığ köñül, 121, 162
arığ teñridem köz, 132, 164
asag tusulug edgüsi, 47
at tözlüg nom, 137
ay teñri tilgen, 47
ayançañ köñül, 47, 140
ayığ kılınç, 115, 116, 119, 140, 162
ayığ kılınçlıg kir, 117, 120
ayığ köñül, 121
ayığ yavlag sakınçığ, 103
aymañsız korkınçsız köñül, 122
azguruglı yol, 152

B

bar tözlüg nom, 137, 143
begler törüsi, 83
belgü tözlüg etiglig nomlar, 138
belgü tözlüg nom, 137
belgürtme burkan, 104
belgürtme etöz, 55, 156
belgürtme etözli, 112, 114, 156, 157, 164, 169
bışrunmak yol, 89
bilge biliglig edrem, 111, 155, 164
bilge biliglig köz, 132, 163
bilge biliglig viçin, 104
bilge biliglig yaruk, 104
bilge biliglig yükmek, 105
bilge eriglig, 104, 144, 159, 164
biligsiz bilig, 105, 107, 162
biligsiz tınlıglar, 105, 162
biligsiz yalañuklar, 105, 133, 141, 150, 162
bodi söğüt teñrisi, 80
bodi yol, 89
burhanlar edgüsi, 48
bursoñ kuvrag erdni, 48

busuşlug okı, 48
busuşlug taloy, 77, 159
buşı ber-, 92
büğülenmek edrem, 51
bütmiş bışmış bilge bilig, 106
Ç

çşapt küzed-, 95
çın kertü bilge bilig, 106, 163
çın kertü köñül, 122, 162
çın kertü nom, 138

D

darani nomug, 61, 95, 98, 99, 128, 149

E

ed tavar ber-, 94, 166, 168
ed tavar buşı, 49
edgü edrem, 110, 155, 164
edgü kılınç, 63, 117, 118, 140, 162
edgü köñül, 122, 161, 162
edgü ögli köñül, 122, 123, 130, 162
edgü sakınç, 140, 144
edgü töz yiltız, 150
edgü yiltız, 149
edgü yol, 152, 160
edgülüg köl, 50
edgülüg taloy, 78, 159
edgün bar-, 95, 166
emgeklig öyüg, 54
emgeklig taloy, 74, 78
ençgü esenü köñül, 123
ertükteg kirtü töz, 145
etiglig akıglıg bilge bilig, 107
etöz buşı, 49, 94, 154, 155, 166, 168
etöz kod-, 95, 166
etözin tit-, 94
etözünüzni ıdala-, 96, 166
evrilinçsiz köñüllüg, 123, 162
evrilinçsiz törü, 114
evrilinçsiz yir orun, 114

I

ıdok sav, 135, 164
ıdok tillig erdiniler, 115
ınguluk orun, 52, 56

İ

igid nom, 139
ikirçgü sezik köñül, 124
ikireçgü köñül, 123, 162
ilinmiş yapşınmış köñül, 124, 162
isig öz, 115

K

kadır yavlak keyik, 120
kalp üd, 148
kara nomlar, 139
kertgünç köñül, 124, 128, 162
kertgünçsüz köñül, 125, 162
kertü arınma, 120, 168
kertü sav, 135, 164
kertü töz, 68, 121, 145
kirgölük törüsi, 83
kirtü köñüllüg, 125
kirtü sakınç, 144
kirtülüg etöz, 113, 156
kişi ajunı, 46, 152, 154
kizlençü yarlıg, 120, 164
kkirsiz arıg bilge bilig, 107
Kkirsiz bilge bilig, 108
korkınçsız köñül buşı, 49, 154
korkunçsuz köñül, 125
kök kalık ağılık, 45
kölünçülüg nomlar, 140
köni kertü bilig, 108
köni nom, 140
köni tuymak, 146, 147
köni tüz tuymak, 111, 112, 114, 123, 145, 147, 157
köni yol, 152, 160
köñül adkakı, 58
körksüz kılınç, 119
közünmez etöz, 113, 156, 164
közünür ajun, 134, 154
kut bulmatuk yalañuklar, 58, 138, 150
kut bulmış tözinler, 136
kut kol-, 97
kut kolun-, 96, 166
kut vahşiklar, 136
kutadmak erdemi, 51, 52
kutrulmak kapığı, 56
kürsüz kılınç, 119
küsüşsüz köñül, 125, 162
küü kelig edrem, 104, 111, 155, 164, 169
küvrüg üni, 58

M

meñilig taluy, 78
meñülüg nirvan, 136, 158

N

nirvan yolu, 59, 89
nızvanılıg bek bag, 137
nızvanılıg köñül, 126
nızvanılıg ig, 59
nirvan meñisi, 58
nızvanılar tegzinç, 59, 79
nızvanılıg bodulmak, 59
nızvanılıg kkir, 60, 158
nızvanılıg oot, 60, 74, 76, 159
nızvanılıg yagı, 61, 158
nom ağılık, 45, 61
nom bilge bilig buşı, 49, 154
nom boşgun-, 97, 166
nom buşı, 50, 71, 154
nom erdinig, 57, 62, 63, 64, 70, 73, 85, 88, 115, 127, 129, 141
nom kapıg, 57, 64
nom kutı, 65
nom meñisi, 65
nom nomla-, 98, 99, 166
nom okıt-, 99, 161
nom tablag, 65
nom tıñ, 66
nom tilgen, 66, 67, 68, 71
nom tözi, 58, 68, 138, 139, 140
nom tözlüg yol, 153, 160
nom uguşı, 68
nom yarlıg, 69, 70
nom yörügi, 70
nomlarıg tanukla-, 100, 166
nomlug arıg köz, 133, 163
nomlug aş, 70
nomlug erdnig küzetdeçi, 64
nomlug etöz, 55, 156
nomlug kezig, 71, 112
nomlug köz, 133, 163
nomlug küvrüg, 71
nomlug labay, 72
nomlug savag, 72
nomlug şazın, 72
nomlug tog/ tug, 73
nomlug yagmur, 60, 73, 74, 75, 76
nomlug yaruk, 75
nomlug yula, 75
nomug törüg yadtur-, 100
nomug tut-, 101, 166

Ö

ögrünç sevinç köñül, 84, 90, 126, 162
ögrünçülüg köñül, 126, 162
ökünçsiz köñül, 127
ölmek emgek, 54, 55, 156
ölüm yiri, 86
övkeliğ oot, 77, 159

S

sansar a unlarıg, 46, 154
sansarlıg taloy  g z, 79, 80, 82, 87, 159, 168
sevig taplag k   l, 127
sıg yuka k   l, 127, 162
suk yek, 77
s z k k   l, 60, 68, 129, 162

T

Tamu kapıg, 57, 58
tamu yiri, 86
tamulug etöz, 113, 156
tarkarmak yolug, 89, 107
ta  k   ll g, 162
tavar bu ı, 50, 154
tebre siz etöz, 114, 156, 164
te ri me isi, 81
te ri olanı/ oglanı, 81
te ri yiri, 46, 81, 86, 152
te ridem hua  ecek, 146
te ridem k z, 132, 133, 163
teri  bilge bilig, 108, 163
teri  k   l, 130, 162
teri  nom, 97, 140, 141
teri  t z, 97, 141, 145, 153
teri  y r g, 146
tıdıgsız bilge bilig, 108
tılañurmak edrem, 52, 155, 164
tılañurmak erkligi, 83, 164, 169
t z nom, 141
t z n bilge biliglig, 109, 164
t z n yum ak kılın , 119
tugmak  klmeklig tilgen, 84
tugmak  lmeklig taluy, 79
tugmak ölmeklig tegzinç, 80
tugmaksız nom, 57, 61, 65, 142, 143, 157
tuyunmak bölöklüg nom, 138, 159
tuyunmak k   l, 84, 85, 146, 164
tuyunmak yeri, 85, 88, 159
tuyunmak yolug, 56, 85, 90, 159, 160
t   etözli, 112, 114, 156, 157

U

uçmak kalımak edrem, 53, 164
ulug edgü, 122, 130, 138, 147
ulug taloy  g z erkligi, 66, 148
ulug te  k   l, 130

 

    dki nom, 75
 ds z  l m, 147
 n   yolu, 90, 91, 160
 n  l g ulug yol, 91, 160
 zeliksiz yol, 153, 160

Y

yala uk a unı, 46, 154
yarlıgsız k   l, 130
yarlıkançsız k   l, 132, 162
yarlıkan    k   l, 75, 131, 162, 164, 169
yarlıkan    k z, 134, 163, 164
yaruk bilig, 109
yaruk ya uk k z, 134
yavgan yavız k   ll g, 168
yavız kılınç, 120
yavlak tınlıg turalıg, 149
yavlak  d, 148
yavlak yir, 149
yavlak yol, 79, 153
yegidin siz k  , 149
yertinçülüg bilge bilig, 109, 162
yert n  g küzetçi küçlögler, 150
yılayu tözlüg, 151
yir a ılık, 45
yirtinçü küzetçi, 88, 132
yirtinçülüg suv, 151
yirtinçülüg yivegler, 152
yirtünçülüg sav, 136
yirtünçülüg t r  e, 151
yiti bilge bilig, 109, 163
yok tözlüg nomlar, 143
y r   nomlar, 143

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Nebahat Türkeş Sucu

Yabancı Dili : İngilizce

Eğitim Durumu

Lise : Açık Öğretim Lisesi (Merkeze Bağlı Taşra), 2015

Lisans : Sinop Üniversitesi, 2019

Yüksek Lisans : Sinop Üniversitesi, 2023

Mesleki Deneyim

İş Yeri : -

İş Yeri : -

İş Yeri : -

Yayın Listesi : -